

UNIVERSAL JOURNAL
OF THEOLOGY
DERGİSİ

e-ISSN: 2548-0952

cilt: IV | sayı: 1 | yıl: Eylül 2019
volume: IV | issue: 1 | year: September 2019

Universal journal of Theology Dergisi,
(An International Peer-Reviewed Journal/Uluslararası Hakemli Dergi)
Yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.

Universal Journal of Theology (UJTE) is a double blind peer-reviewed and quarter international journal. Legal responsibility of all published works belong to the authors. No part or full text of the works published in UJTE can be duplicated or distributed without written permission from the publisher. All correspondence with the journal should be via contact details given in the website. Editorial Board retains the right to publish or reject submitted articles.

Bu kitabın yayın hakları

*Universal journal of Theology Dergisi'*ne aittir.

5846 ve 2936 sayılı fikir ve sanat eserleri yasası hükümleri gereğince

“Bu kitap hiçbir yöntemle çoğaltılamaz. Resim, şekil, şema, grafik ve herhangi bir bölümü dekanlığın izni olmadan kopya edilemez.”

Her hakkı *Universal journal of Theology Dergisi'*ne aittir.

UNIVERSAL JOURNAL OF THEOLOGY

cilt: IV, sayı: 1, yıl: Eylül 2019

volume: IV, issue: 1, year: September 2019

e-ISSN: 2548-0952

<p>Baş Editör/Editor in chief Doç. Dr. İsmail ŞİMŞEK Editör/Editor Dr. Öğr. Üyesi Harun ABACI Editör Yardımcısı/Editorial Assistants Dr. Öğr. Üyesi Mahmut YAZICI Yazı Takip/Secretary Dr. Öğr. Üyesi Harun ABACI İç Tasarım/Design Dr. Öğr. Üyesi Harun ABACI Web Sayfası Sorumlusu Doç. Dr. İsmail ŞİMŞEK Son Okuyucu Dr. Öğr. Üyesi Mahmut YAZICI</p> <p>Yazışma Adresi/Corresponding Adress Universal Journal of Theology http://dergipark.gov.tr/ujte universalteoloji@gmail.com</p>	<p>Danışma Kurulu/Advisory Board Dr. Abdelrahim SAD ALDIN Dr. Abdullah HAROUNA Dr. Abdullah M. Nuri Al DERSAWİ Dr. Adem BİLEN Dr. Azad Said SUMO Dr. Hadi SAĞLAM Dr. Hasan AKKANAT Dr. İbrahim TAHA Dr. İsmail ŞİMŞEK Dr. İsmail YILMAZ Dr. Kemal POLAT Dr. Mehmet DAĞ Dr. M. Şevki AYDIN Dr. Mustafa SAFA Dr. Ruhattin YAZOĞLU Dr. Sabri ERTURHAN Dr. Said Al QURANİ Dr. Tuncay İMAMOĞLU Dr. Vahdettin BAŞCI Dr. Vahit CELAL</p> <p>Sayı Hakemleri/Referee Board of this issue Dr. Abdurrahim BİLİK Dr. Ahmet GÜL Dr. Ahmet Numan ÜNVER Dr. Bekir ÖZÜDOĞRU Dr. Fethullah YENER Dr. Harun ABACI Dr. Sacit KURT Dr. Serkan DEMİR</p>
<p>Yayın Kurulu/Editorial Board</p>	
<p>Dr. Abdelrehim Sad Aldin – Al-Azhar University/Egypt Dr. Abdullah Harouna – Al Baha University/KSA Dr. Abdullah M. Nuri Al Dersawi – King Faisal Univ./KSA Dr. Abdülcebar Kavak – Ağrı İbrahim Çeçen Univ./Turkey Dr. Abdülkerim Seber – Ağrı İbrahim Çeçen Univ./Turkey Dr. Ahmet Yarlıkapov- Moskova State Ens./Russia Dr. Ali Yılmaz- Ankara University- Turkey Dr. Adem Bilen – İstanbul University/Turkey Dr. Azad Said Sumo – Duhok University/Iraq Dr. Abdülhadi Sağlam – Erzincan University/Turkey Dr. Ahmet Koç- Marmara University/Turkey Dr. Cemal Ağırman- Cumhuriyet University/Turkey Dr. Fazlı Polat-Atatürk University/Turkey Dr. Ferhat Maksudov- Institute of Archaeology/Uzbekistan Dr. Hakkı Aydın- Cumhuriyet University/Turkey Dr. Hanifi Palabiyik- Atatürk University/Turkey Dr. Hayati Tetik – Ağrı İbrahim Çeçen University/Turkey Dr. Hasan Akkanat- Çukurova University/Turkey Dr. Hüseyin Certel- Süleyman Demirel Üniversitesi/Turkey Dr. İbrahim Taha – Al Baha University/KSA Dr. İlhami Güney- Dumlupınar Üniversitesi/Turkey Dr. İsmail Yılmaz – Ağrı İbrahim Çeçen University/Turkey Dr. Kamil Kömürcü- Cumhuriyet University/Turkey</p>	<p>Dr. Kemal Polat – Amasya University/Turkey Dr. Mahmut Çınar- Gaziantep University/Turkey Dr. Maksut Çetin- İzmir Kâtip Çelebi University/Turkey Dr. M. Salih Geçit – Ağrı İbrahim Çeçen University/Turkey Dr. M. Şevki Aydın- Erciyes University/Turkey Dr. Muhammed Aydın- Sakarya University/Turkey Dr. Muhammed Şakir M. Salih – Selahattin University/Iraq Dr. Mustafa Alıcı – Erzincan University/Turkey Dr. Mustafa Safa – Ağrı İbrahim Çeçen University/Turkey Dr. Raşit Batur- İzmir Kâtip Çelebi University/Turkey Dr. Ruhattin Yazoğlu- Atatürk University- Turkey Dr. Sabri Erturhan- Cumhuriyet University/Turkey Dr. Said Al Qurani – Al-Azhar University/Egypt Dr. Samagan Myrzaibraimov- Oş Devlet Univ./Kyrgyzstan Dr. Sezai Bekdemir- Ağrı İbrahim Çeçen Univ./Turkey Dr. Şuayip Özdemir- Amasya University/Turkey Dr. Temel Yeşilyurt- Erciyes University/Turkey Dr. Timur Kozukulov- Oş Devlet University- Kyrgyzstan Dr. Tuncay İmamoğlu- Atatürk University- Turkey Dr. Vahit Celal – Bartın University/Turkey Dr. Vahdettin Başçı- Atatürk University- Turkey Dr. Zübeyir Saltuk-Ağrı İbrahim Çeçen University/Turkey</p>
<p>Dergimizin yayım ve yazım ilkeleri 105-113 sayfaları arasında yer almaktadır.</p>	

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

Makaleler /Articles

Kur'ân Sûrelerine Dair Yazılmış Manzum Bir Örnek: Şeyhulislâm Yahyâ Efendi'nin Tertib-i Süveri'l- Kur'ân'ı / An Example of the Verse Written About the Qur'an Surahs: Sheyhulislam Yahya Efendi's Tartib suvar al-Qur'an
Dr. İdris SÖYLEMEZ

1-14

Kur'ân'da Ulusal ve Evrensel Barışın İlkeleri / Principles of National and Universal Peace in the Qur'an
Dr. Mukadder Arif YÜKSEL

15-30

Arap Dünyasında Yazılmış Çağdaş Hadis Şerh Çalışmalarına Bir Bakış (Sahîh-i Müslim Şerhleri "el-Kevkebü'l-Vehhâc" ve "Fethu'l-Mün'im" Özelinde / An Overview of Modern Commentaries of Hadîth Written in the Arab World (Within the Scope of Two Commentaries on Muslim's Şahîh, al-Kawkab al-Wahhâj and Fath al-Mun'im)

Dr. Öğr. Üyesi Mahmut YAZICI ve Fatma Zehra ÖĞÜTCÜ

31-51

دراسة تأصيلية لحديث التعريض بنفي الولد /Kocanın, Çocuğun Kendisine Ait Olmadığını İma Etmesi" Hadisini Temellendirme Çalışması

Dr. Öğr. Üyesi Anas ALKAHWAJİ

53-77

Fadl Hasan Abbâs ve Belâgate Dair Eserleri / Fadl Hasan Abbas and Works on Belagat

Dr. Zafer AKYÜZ

79-104

Yayın ve Yazım İlkeleri/Guidelines for Publication

105-113

Açık Erişim Politikası / Open Access Policy

Universal journal of Theology (UJTE) bilimsel araştırmaları halka ücretsiz sunmanın bilginin küresel paylaşımını artıracakı ilkesini benimseyerek, içeriğine anında açık erişim sağlamaktadır. Universal journal of Theology (UJTE) Budapeşte Açık Erişim Deklarasyonunu imzalamıştır.

Universal journal of Theology (UJTE) provides immediate open access to its content on the principle that making research free available to the public supports a greater global exchange of knowledge. Universal journal of Theology (UJTE) has added its name to the Budapest Open Access Initiative.

Dizinleme Bilgileri / Abstracting and Indexing Services

- 1- ASOS Index (2017)
- 2- Google Scholar (2017)
- 3- Academic Keys (2018)
- 4- İSAM- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (2017)
- 5- SOBİAD- Sosyal Bilimler Atıf Dizini (2018)
- 6- Scientific Indexing Services (2017)
- 7- İdealonline (2018)

Universal Journal of Theology

e-ISSN: 1304-6535

Cilt/Volume: 4, Sayı/Issue: 1, Yıl/Year: 2019 (Eylül/September)

KUR'ÂN SÛRELERİNE DAİR YAZILMIŞ MANZUM BİR ÖRNEK: ŞEYHULİSLÂM YAHYÂ EFENDİ'NİN TERTİB-İ SÜVERİ'L- KUR'ÂN'I

*An Example of the Verse Written About the Qur'an Surahs: Sheyhulislam
Yahya Efendi's Tartib suvar al-Qur'an*

İdris SÖYLEMEZ

Dr. Öğr. Üyesi Nevşehir Hacı Bektaş Veli, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı
Assistant Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Faculty of Theology,
Department of Tafsir, Nevşehir/Turkey

idrissoylemez@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0001-9798-4453>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi/Date Received: 03/06/2019

Kabul Tarihi/Date Accepted: 13/09/2019

Yayın Tarihi/Date Published: 20/09/2019

Atıf/Citation: Söylemez, İdris. "Kur'ân Sûrelerine Dair Yazılmış Manzum Bir Örnek: Şeyhulislâm Yahyâ Efendi'nin Tertib-i süveri'l- Kur'ân'ı". *Universal Journal of Theology* 4/1 (2019): 1-14.

Kur'ân Sûrelerine Dair Yazılmış Manzum Bir Örnek: Şeyhulislâm Yahyâ Efendi'nin *Tertib-i süveri'l- Kur'ân'ı*

Öz

Türk İslam edebiyatının kaynakları arasında yer alan Kur'an-ı Kerim'e ait sûreler ve ayetler, geçmişten günümüze çeşitli yönleriyle lafzen veya manen iktibaslarla yahut manzum tercümeleriyle divan ve mesnevilerde yer almıştır. Kur'an-ı Kerim'in tamamını veya bir parçasını konu alan mensur ya da manzum-müstakil eserler yazılmıştır. İlk dönemlerden bu yana Arap, Fars ve Türk edebiyatları sahasında İslam dininin kutsal kitabı olan Kur'an-ı Kerim, peygamberlerin kıssaları ve mucizeleri ile alakalı olarak yazılan eserlere kaynaklık etmiştir. Sûrelerin bir kısmı kimi zaman şairleri tarafından manzum olarak Türkçeye tercüme edilmiş, kimi zaman da sûrelerin isimleri farklı şiir türlerine konu edilmiştir. Kur'ân sûrelerini konu edinen eserler, Kur'an'da yer alan 114 sûrenin her birinin ismini veya bazı özelliklerini bir beyitte veya birden fazla beyit içerisinde bahsedilmek sûretiyle meydana getirilmişlerdir. Genel itibarıyla "Süveri'l-Kur'an" olarak adlandırılan bu eserler, Kur'an-ı Kerim'e ait bazı özelliklerin daha kolay öğretilmesini sağlamak amacıyla mensur veya manzum olarak kaleme alınmışlardır. Bilinen ilk örnekleri XVI. yüzyıldan itibaren Latîfî, Ahmed-i Dâî, Seyyid Muhammed, Şakir Ahmet Paşa ve Senâî gibi şairler tarafından ortaya konan bu tür eserlerden biri de Şeyhülislâm Yahyâ Efendi'ye ait olan "**Tertib-i Süveri'l- Kur'ân**" adlı eserdir. Bu eser şekil ve muhteva hususiyetleri itibarıyla ele alınıp incelenecek, çalışmada, tek nüshası tespit edilen metnin transkripte haline yer verilecektir.

Anahtar Kavramlar: Türk-İslam Edebiyatı, Şeyhülislâm Yahyâ Efendi, Ayet, Sûre, Kur'an-ı Kerim.

An Example of the Verse Written About the Qur'an Surahs: Sheyhulislam Yahya Efendi's *Tartib suvar al-Qur'an*

Abstract

The verses and the surah of Qur'an that are the sources of the field of Turkish Islamic Literature have taken part from past to present in the works of poets in different aspects literally or spiritually or as the translations in the divan and mathnawis. The verses and the surah of Quran is occasionally presented as a distinct work whose some part or the total is either poetic or prosaic. The holy scripture of Islam, the Quran has been the source of the works on prophetic parables and miracles in the field of Turkish, Arabic and Persian literature. It is possible both to see the poetic translation of Quran by some poets and to see the surah as the themes of some poetry sorts. By citing the names and the attributes of 114 surah in the same verse such works have been created. These works generally named as "suvar al-Qur'an" were written within poetic or prosaic style with the aim of teaching some properties of Qur'an in an easier way. Besides the first famous works of Latîfî, Ahmed Dâî, Sayyid Muhammed and Şakir Ahmet Pasha ve Senâî, another such kind of a work is "Tartib suvar al-Qur'an" that belongs to the shayk al-islam Yahya Efendi. We will analyze this work regarding form and content and will give place to the transcript form of the text in the article.

Key Words: The Turkish Islamic Literature, Ca'fer, Verse, suvar al-Qur'an

Giriş

Türklerin İslam dini ile tanışmaya başladıkları VIII. asırdan itibaren din, toplumsal yapının en önemli belirleyicisi olmuş; siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik hayat, İslam dini merkeze alınarak yeniden düzenlenmiştir. Bu bağlamda; X. yüzyıldan itibaren oluşmaya başlayan edebiyat havzasında, eser veren müellifler ve şairler, İslam edebiyatı geleneğine bağlı kalarak eserlerini vücuda getirmişlerdir. Bu dönemde müellifler, edebî eserlerini kalem alırken elbette toplumun oluşumunda etkili olan maddi ve manevi unsurları

eserlerinde yansıtmaktan geri durmamışlardır. Söz konusu bu maddi ve manevi atmosferin etkisiyle akaid-name, tevhid, münacat, siyer, na'at, mevlid, kırk hadis ve hilye gibi edebî türler ortaya konmuştur. Hayatı düzenlemek amacıyla Allah tarafından Cebrail aracılığıyla Hz. Peygamber'e gönderilen vahiy yani Kur'an-ı Kerim, bununla birlikte bu dinin açıklayıcısı ve tebliğcisi olan Hz. Peygamber'in hadisleri, bu sahanın belirgin kaynaklarından olmuştur. İslam dini'nin etki sahasında eser veren her bir şair veya nasir, Kur'an'ın mucizevi etkisinde fazlaca kalmış ve oluşturduğu her bir metne onun ahenğinde yer alan o muazzamlıktan değerler aktarmıştır. Bu nedenle oluşturulan her bir eserin içerisinde ayetten bölümlere yer verilmiştir.¹ Şairler, bazen eserlerinde bir sûreyi tamamen tercüme yoluyla metne dâhil ettikleri gibi sûreye ait ayet veya ayete ait bir parçaya da eserlerinde yer verme yoluna gitmişlerdir. Özellikle de divanlarda ve mesnevilerde Kur'an-ı Kerim'de yer alan yüz on dört sûreden bazılarının isimlerinin olduğu gibi zikredilmesi dikkat çekmektedir. X. yüzyıldan itibaren kaleme alınmış olan dinî, ahlakî ve aşk mesnevilerinin esas beslenme kaynaklarının başında Kur'an-ı Kerim gelmektedir. Özellikle de Yusuf ü Züleyha, Eshab-ı Kehf, Süleyman-nâme ve Hızır-nâme gibi Kur'ân'da bahsi geçen kıssaları konu alan müstakil eserlerin yanı sıra manzum veya mensur tamamen Kur'an'ın tercümesi veya tefsiri babında kimi eserlerin ortaya konulduğu görülmektedir.² Bununla beraber bugüne kadar tamamıyla manzum olarak kaleme alınmış bir Kur'an-ı Kerim tefsirine rastlanılmamıştır. Yapılan çalışmalardan bazıları Kur'an-ı Kerim'e ait bir takım ayetlerin manzum olarak çevrilmesinden ibarettir.³ Bunun yanı sıra bu edebî sahada Kur'an kaynaklı manzum falnameler,⁴ tecvid ilmi⁵ veya kıra'at gibi bazı eserlerin ortaya konulduğunu da görmek mümkündür.

Edebiyat eserlerinde kıssaları konu edinmeleri özelliğiyle şu sûreler çokça ele alınmıştır: Yunus, Hûd, Neml, Yusuf, İbrahim, Lokman⁶, Toplumsal meselelerin ele alındığı kimi yerlerde (Âl-i İmrân, Hicr, Kehf, Sebe' sûreleri, sahîp oldukları ilk kelimeleriyle divanlarda ve mesnevilerde Tâhâ, Yâsîn, Sâd, Kâf, Nûn, Duhâ, Leyl, Tîn sûreleri verilmektedir.

1 Ayrıntılı bilgi için bkz. Reyhan Keleş, *Divan Şiirinde Ayet ve Hadis İktibasları* (İstanbul: Kitabevi Yayınları 2016)

2 Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Sevgi, "Livâyî'nin Manzûm Tebâreke (Mülk Sûresi) Tefsiri" *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 31.(2014).

3 Bünyamin Taş, "Klasik Türk Edebiyatında Manzum Tefsir", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 37.(Autumn 2015):101-121.

4 Âmil Çelebioğlu, "Türk Edebiyatında Manzum Dinî Eserler", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları* (Ankara: MEB Yayınları 1998),348-65/Âlim Yıldız, "Manzum Kur'an Falları", *Geleneğin İzinde* (İstanbul: Kitapevi Yayınları 2013),15-43

5 Oğuz Yılmaz, "Türk İslam Edebiyatında Manzum Tecvidler", IV. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi - Bildiriler Kitabı III,81-100.

6 Ayrıntılı bilgi için bkz. Hakan Yekbaş, *Divan Şiirinde Kur'ân*, İstem 8/16 (2010): 199 - 232

Arap edebiyatı sahasında Kadı İyaz (öl. 736-37)ın sûre isimlerinden tevriye sanatının imkânları ile bahsettiği hutbe özelliğine sahip mensur olarak kaleme alınmış bir eseri bulunmaktadır.⁷ Söz konusu bu eser İbn Câbir el-Hevvârî el-Endelûsî (780/1378) tarafından “*Kaside fi Esmâ-i Süveri'l-Kur'an*” ismi ile manzum olarak yeniden yazılmıştır. Eser Hz. Peygamber ve aşere-i mübeşşerenin methini içeren 65 beyitten meydana gelmekte olup kaside nazım şekliyle yazılmıştır.⁸

Türk İslam edebiyatında konu ile alakalı ilk eser Kânî Efendi (öl.1791) tarafından kaleme alınmıştır. Bu eser Kur'an-ı Kerim sûrelerini sondan başa, yani Nas'tan Fatihâ'ya doğru tertip esasları çerçevesinde ele alan mensur eserdir.⁹ Türk-İslam edebiyatında bu türde manzum olarak kaleme alınmış ve bugüne kadar kütüphane çalışmalarında tespit edilmiş eserler ise şunlardır:

1. Esmâ-i Süveri'l-Kur'ân: Latîfî (öl. 1582)'ye ait olan bu eser, 29 beyitten meydana gelmekte olup, “*Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*” kalıbıyla yazılmıştır. Eser, Kur'an-ı Kerim'e ait 114 sûreyi, mushaftaki tertip sırasına bağlı kalarak, Fatihâ'dan Nas sûresine kadar sûreleri isimleriyle veya kimi özellikleriyle ele almaktadır.¹⁰

2. Nazm-ı Sûre-i Kur'ân: Es-Seyyid Muhammed b. İbrahîm b. Muhammed Âgâh i tarafından “*Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün*” vezniyle kaleme alınan eser, 49 beyitten meydana gelmektedir. Eser, Kur'an-ı Kerim'in tertip sırası gözetilerek oluşturulmuştur.¹¹

3. Tertîb-i Nefs: Trabzonlu Şâkir Ahmed Paşa (öl. 1819) tarafından mesnevî nazım şekliyle kaleme alınmış olan, 478 beyitten meydana gelmektedir. “*Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün*” kalıbıyla yazılan eserde yer alan her bir sûre üçer beyitle inşa edilmiştir. Eserde sûrelerin Mekkî ve Medenî olduğuna dair bilgiler yer almaktadır. Şair birinci beyitte sûrelerin isimlerine, ikinci beyitte sûrelerin ayet sayısına, üçüncü beyitte ise ihtilâflı ayet sayısı ile ilgili bilgilere yer verilmektedir.¹²

4. Medhiyye-i Sultân Murâd Hân Be-Tertîb-i Sûre-i Kur'an: Ahmet Dâ'i tarafından “*Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün*” vezniyle kaleme alınan eser,

7 Akpınar, “Kur'ân Surelerinin İsimlerine Dair Yazılmış Mensûr ve Manzûm Eserler ve Manzûm Bir Örnek”,6.

8 Hulusi kılıç, İbn Câbir, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*(Ankara:TDV Yayınları, 2009)19/385/Alî Benli, Üsküdar Kadısı Ali Nureddin Yüce ve Kaside fi Esmâ's-Süver Tercümesi, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44/1 (2013):67-86 Akpınar. s.7, eser N.Ali-M.Siret tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Geniş bilgi için Bkz. Hulusi Kılıç, “İbn-i Câbir”,DİA,XIX, 384.

9 Akpınar, “Kur'ân Surelerinin İsimlerine Dair Yazılmış Mensûr ve Manzûm Eserler ve Manzûm Bir Örnek”,7-8

10 Ahmet Sevgi, *Latîfî, Hayatı ve Eserleri* (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi 1987), 135.

11 Akpınar, “Kur'ân Surelerinin İsimlerine Dair Yazılmış Mensûr ve Manzûm Eserler ve Manzûm Bir Örnek”, 9-18.

12 Yıldız, *Geleneğin İzinde*,94-97.

51 beyitten meydana gelmektedir. Şair eserinde Kur'an-ı Kerim'de var olan bütün sûreleri ismen veya kimi özellikleri ile zikretmiştir. Besmele ile başlayan eserde, her beyitte bir kaç sûrenin adına yer verilmiştir. Şair eserinde Kur'an-ı Kerim'in tertip sırasının tersine Nas sûresinden Bakara sûresine kadar olan sûrelerin 101 tanesini ismen zikrederken geri kalan 13 sûreyi (Fâtır, Câsiye, Kamer, Mücâdele, Münafikûn, Kalem, Meâric, İnfitâr, A'lâ, İnşirâh, Beyyine, Zilzâl ve Hümeze¹³) ise ilk ayetleri veya onları hatırlatan kimi özellikleriyle almaktadır.

5. Süveri'l-Kur'an: Senâ'i tarafından Kaside nazım şekliyle kaleme alınmış olan eser, "*Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün*" vezni ile yazılmış olup 49 beyitten meydana gelmektedir. Şair, eserini Kur'an-ı Kerim'in tertip sırasını gözeterek kaleme almıştır. Şair ilk sûre olan Fatiha sûresinden başlayarak Nâs sûresine kadar 114 sûreden 105 tanesini ismiyle zikrederken geri kalan sekiz sûreyi (Furkan, Fâtır, Fussilet, Kalem, Abese, İnfitâr, Mutaffifin ve Hümeze) kimi özelliklerinden hareketle dolaylı olarak atıfta bulunmuştur. Kalem sûresinin ise ilk ayetine eserde yer verilmiştir.¹⁴

1. Şeyhülislâm Yahyâ Efendi((d.969/1561-ö.1053/1644)'nin Hayatı¹⁵

İstanbul doğumlu olan şair Şeyhülislâm Yahya Efendi'nin, doğum tarihi kesin olmamakla beraber 969/1561 tarihi olarak öngörülmektedir. Babası Ankaralı Şeyhülislâm Bayramzâde Zekeriya Efendidir(920/1514-1001/1593). Entelektüel düzeyi yüksek bir ailenin ferdi olarak dünyaya gelen Yahyâ Efendi, ilk eğitimini âlim ve şair kimliği ile maruf olan babasından almıştır. Eğitim hayatının bundan sonraki dönemine Abdülcebbârzade Derviş Mehmet Efendi'nin yanında devam eden Yahyâ Efendi, Mülezametini Şeyhülislâm Ma'lûlzâde Seyyid Mehmed Efendi zamanında tamamlamıştır. O dönemden itibaren devletin çeşitle kademelerinde kimi görevlerde bulunan Yahyâ Efendi, Hova Hayreddin medresesi müderrisliği, şehzade, Üsküdar Valide Sultan medreseleri müderrislikleri, Halep, Şam, Mısır, Bursa ve Edirne kadırlıkları görevi, çeşitli dönemlerde Anadolu ve Rumeli Kazaskerlikleri, 1622'de Şeyhülislam makamına layık görülmüş bu dönemde bu görevinden iki sefer azledilmiş, 1634 tarihinde üçüncü sefer getirildiği şeyhülislamlık görevinde ölümüne kadar kalmıştır. Sultan İbrahim zamanında yaşadığı kimi sıkıntılar neticesinde sağlığı bozulan Yahya Efendi,1644'te vefat etti. Babası tarafından Fatih Çarşamba'da bulunan Sultan Selim Camii civarında yaptırılan medreseye ait hazireye defnedilmiştir. Şeyhülislamlığı kadar şairliğiyle de maruf bir

13 Kaplan, Kur'an Surelerine Dair Yazılmış Manzum Bir Örnek: Dâ'î ve Süveri'l-Kur'an'ı", 267-280.

14 Yunus Kaplan, Kur'an Surelerine Dair Yazılmış Manzum Bir Örnek Daha: Senâ'i ve Süveri'l-Kur'anı, *SUTAD*,41 (Bahar 2017):5-6

15 Şeyhülislâm Yahya Efendi'nin hayatı ve eserlerini konu edinen pak çok çalışma bulunmaktadır. Bu sebepten şairin hayatı ile alakalı olarak kimi muhtasar bilgilere yer vererek ilgili çalışmaya atıfta bulunmanın daha uygun olacağı düşüncesindeyiz.

şahsiyet olan Yahyâ Efendi, âlim, nüktedan, şair, hazır cevap ve liyakât sahibi bir zat olarak tanınmıştır. Divan edebiyatının önemli şairlerinden biri olarak kabul gören Yahyâ Efendi, rindâne ve şuhâne tarzda yazmış olduğu gazelle-riyle genç yaşlardan itibaren beğenilmiş ve şiirleri tezkirelerde zikredilir olmuştur. Zarif şehir Türkçesiyle kurduğu şiirlerinde yerel unsurlar fazlasıyla yer almakta olup şiirlerinden bazıları bestelenmiştir.¹⁶

1.2. Şeyhülislâm Yahyâ Efendi((d.969/1561-ö.1053/1644)'nin Eserleri

1. **Divân:** Yahyâ Efendi'nin en önemli eseri olan Divân'ında 1 na't, 6 kaside, 1, saki-nâme, 1. Medhiye, 1 tahmis, 450 gazel, 16 tarih, 11 kıt'a, 4 rubai, 16 nazm ve 47 müfred yer almaktadır.

2. **Ferâ'iz Manzumesi Şerhi:** Muhsin-i Kayserî'nin Secâvendî'nin Ferâ'izû's-sirâciyye'sini manzum olarak kurduğu Câmî'ü'd-Dürer isimli eserinin şerhidir.

3. **Kasîde-i Bürde Tahmisi:** Hz. Muhammed'i övgü konulu bu meşhur kasideye yazılmış olan en önemli tahmislerdendir.

4. **Nigâristân Çevirisi:**16.yy'ın önemli âlim ve düşünürlerinden olan Şeyhülislâm Kemâl Paşazâde (ö.940/1533)'nin Farsça *Nigâristân* adlı eserinin tercümesidir.

5. **Fetavâ-yı Yahyâ:**Yahyâ Efendi'nin şeyhülislâmlık görevinde bulunduğu uzun dönemde dini meseleler ile alakalı olarak verdiği fetvaları içeren meşhur eseridir.

6. **Sâkî-nâme:** Divânında bulunan bir mesnevi olup 77 beyitten meydana gelmektedir. tasavvufî bir mesnevidir.¹⁷

Bunların dışında Şeyhülislâm Yahyâ Efendi'ye ait Arapça, Farsça olarak yazılmış şiirler, dinî-ahlâkî konulu manzum, mensur eserler bulunmaktadır.

Şeyhulislam Yahyâ Efendi tarafından yazılan bu kaside yukarıda da ifade edildiği üzere Kur'ân-ı Kerim'in 30 cüzününün 28 inde yer alan sureleri ismen veya kimi özellikleriyle ele almaktadır. Halk tarafından bilindiği gerekçesiyle şair tarafından zikredilmeyen son iki cüzde yer alan surelerin isimleri veya kimi özellikleriyle bir başka şair tarafından nazma aktarılması yoluyla çalışma tamamlanmıştır. Kur'ân-ı Kerim'in son iki cüzünde yer alan sûrelerin isimlerini aynı vezinle şiire aktaran şairin mahlası Vahîd'dir. Manzumeyi tamamlayan şair Vahîd'in kim olduğu ile alakalı olarak manzumenin kendi-

16 Ayrıntılı bilgi için Bkz.Lütfi Bayraktutan, Şeyhülislâm Yahyâ: Hayatı, Edebî Kişiliği, Sanatı, Eserleri ve Divânından Seçmeler, KB Yayınları, İstanbul 1990, s. 1-65/Hasan Kavruk, Şeyhülislam Yahyâ Divânı, MEB Yayınları, Ankara 2001.

17 Bayram Ali Kaya, Yahyâ Efendi, Zekeriyâyâzâde, <https://islamansiklopedisi.org.tr/yahya-efendi-zekeriyayazade>

sinde herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Bununla beraber Türk edebiyatında Vahîd mahlası kullanan 11 şair bulunmaktadır.¹⁸ Yapılan araştırmalar neticesinde edebiyat tarihi ve tezkirelerde bu tarzda bir eser ortaya koyan Vahîd mahlaslı bir şaire rastlanılmamıştır. Bu tarz bir eser ortaya koyan Vahîd mahlaslı şair bunlardan biri olabileceği gibi bunların dışında bir başka Vahîd'in olması da ihtimal dâhilindedir.

2. Tertîb-i Süveri'l-Kur'ân

Şeyhülislam Yahyâ Efendi (öl. 1644) tarafından "*Manzûme-i Şeyhü'l-İslam Yahyâ Efendi fî-Tertibi Süveri'l-Kur'ân*" adıyla ve "*Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün*" kalıbıyla kaleme alınan bir eserdir. Söz konusu bu eserde şair, Fatıha sûresinden başlayarak Mülk sûresine kadar olan sûrelerin tamamını ismen veya kimi özellikleriyle kaleme almıştır. Halk arasında fazlaca okunan son iki cüz ise eksik bırakılmıştır.¹⁹ Söz konusu bu eksiklik aynı vezinle Vahîd mahlaslı bir şair tarafından tamamlanmıştır.²⁰

Şeyhülislam Yahyâ Efendi'nin Süveri'l-Kur'ân'ının şimdilik bilinen tek nüshası Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Hacı Mahmut koleksiyonu 2537 numarada bulunmaktadır. Bu manzume ile ilgili olarak manzumenin kendisinde herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Söz konusu manzume, *Manzûme-i Şeyhü'l-İslâm Yahyâ Efendi fî-Tertibi Süveri'l-Kur'ân*" ser levhasıyla kayıtlıdır. Manzumenin şairi ser levhada geçtiği üzere Şeyhülislam Yahyâ Efendi'dir. Manzume, "*Fe'ilâtün, fe'ilâtün, fe'ilün*" kalıbıyla yazılmış olup 31 beyitten meydana gelmektedir. Manzume, kırmızı meşin bir cildin içerisinde yer almakta olup 2 varaktan oluşmaktadır. Rika yazı stili ile yazılmış olan manzumenin metni harekeli değildir. Manzumenin her bir sahifesi 13-15 satırdan meydana gelmektedir. Manzumenin başında veya sonunda ketebe kaydı bulunmamaktadır. Manzumenin dış görünüşünden anlaşıldığı üzere manzume başka bir mecmuaya ait bir parça olup daha sonra oradan kopartılmış olması ihtimal dâhilindedir.

Bu çalışmamızın konusunu oluşturan ve "*Tertîb-i Süveri'l-Kur'ân*" adını taşıyan bu manzume, Kur'an-ı Kerim'de yer alan 114 sûreyi ismen veya çeşitli özellikleriyle ele almaktadır. Elimizde yer alan eserde mensur veya manzum bir mukaddime bulunmamaktadır.

Eserde, sûreler ismen veya kimi özellikleri itibariyle Kur'an-ı Kerim'in tertip sırasına göre ele alınmaktadır. Bu tertibi eserinde zikrederken şair, 114

18 Osman Zahit Şener, *Tuhfe-i Nâilî Metin ve Muhtevâ*, (YLT, Cumhuriyet Üniversitesi, 2013), 2/1000-1263

19 Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Eendi Bölümünde 2537,14-15 nolu varaklar arasında yer almaktadır

20 Akpınar, "*Kur'ân Surelerinin İsimlerine Dair Yazılmış Mensûr ve Manzûm Eserler ve Manzûm Bir Örnek*", 6

sûreden 110 tanesini ismen (Fâtiha, Nisâ, Mâide, En'âm, A'râf, Enfâl, Tevbe, Yunus, Hûd, Yusuf, Ra'd, İbrahim, Hicr, Nahl, Kehf, Meryem, Tâ-Hâ, Enbiyâ, Hacc, Mü'minun, Nûr, Furkân, Şu'arâ, Neml, Kasas, Ankebût, Rûm, Lokman, Secde, Ahzâb, Sebe, Fâtır, Yâsin, Sâffât, Sâd, Zümer, Ğafir/Mü'min, Fussilet, Şûrâ, Zuhruf, Duhân, Câsiye, Ahkâf, Muhammed, Fetih, Hucurât, Kaf, Zâriyât, Tûr, Necm, Kamer, Rahmân, Vâkıa, Haşr, Mümtehine, Saff, Cuma, Münâfikûn, Teğâbün, Talâk, Tahrîm, Mülk, Kalem, Hâkka, Meâric, Nûh, Cîn, Müzzemmil, Müddessir, Kiyâmet, İnsan/ Dehr, Mürselât, Nebe, Nâzi'ât, Abese, Tekvîr, İnfîtâr, Mutaffifin, İnşikâk, Bürûc, Târık, Gâşiye, Fecr, Beled, Şems, Leyl, Duhâ, İnşirâh, Tin, Alâk, Kadir, Beyyine, Zilzâl, Âdiyât, Kâria, Duhâ, Tekâsür, Asr, Hümeze, Fil, Kureys, Kevser, Kâfirûn, Nasr, Tebbet, İhlâs, Felâk, Nâs) zikretmektedir. Geri kalan sûrelerden Bakara ve Âl-i İmrân ortak isimleri olan Zahreveyn, Hadîd suresini surenin ilk ayetinin bir parçası olan "Sebehe" ile, Mücadele sûresini surenin ilk ayetinin bir parçası olan "kad semi'e" ile ifade etmektedir. İsmen ele aldığı surelerden Tevbe suresini surenin diğer simi olan "Bera'â", ile ele almaktadır.

Yahya Efendi, ismen zikrettiği sûrelerin ismini karşılamak maksadıyla kullandığı kavramları hem sûre isimlerine gönderme yapacak şekilde hem de gerçek anlamlarıyla kullanmıştır. Şair Enbiyâ ve Hacc sûrelerini şu şekilde ele almıştır:

Sûre-i **Meryem** ü **Fâhâ** pes ezin

Enbiyâ Hâccda edâ itdi tavâf

Kur'ân-ı Kerim'in 12. Suresi olan Yusûf sûresi ismini sûrede kısası anlatılan ve Ahsenü'l-kassâs olarak anılan Hz. Yusuf kisasından hareketle ele almaktadır. Manzumede Yusûf suresi Hz. Yusûf'un sıfatlarına yapılan telmihle ele alınmıştır.

Şoñra **Enfâl** ü **Berâe** Yûnus

Hûd ü **Yûsuf**-ı cemîlü'l-evşâf

Kur'ân-ı Kerim'de 47. Sûre olan Muhammed ile 48. Sûre olan Fetih sûrelerinin ismini karşılayan kavramlar, hem sûre ismi olarak hem de gerçek anlamıyla Hz. Peygambere nasip olan Mekke'nin fethi meselesine telmihen şu şekilde ele almıştır.

Pes **Muhammed** ki aña olmuşdı **Feth**

Hucurât ü pes ez an Sûre-i **Ķâf**

Kur'ân-ı Kerim'de 63. Sûresi olan Münâfikun kavramını hem sûre ismi ile hem de gerçek anlamıyla toplumu ifsat eden ve dolayısıyla cehennem en alt tabakasına uygun görülen gürühtan kurtulması gerektiği düşüncesi şiirde şu şekilde kendine yer bulmuştur.

Cum'a ü şoñra **Münâfık** umarız

İde yeryüzini anlardan şâf

3. Metin

Manzûme-i Şeyhülislâm Yahyâ Efendi fî-tertib-i suveri'l-**Qur'ân**

1.

Sûre-i **Fâtihâdır Zehrâveyn**

Pes Nisâ **Mâ'ide En'am A'râf**

2.

Şoñra **Enfâl ü Berâ'e Yûnus**

Hûd ü Yûsuf-ı cemîlü'l-evsâf

3.

Sûre-i **Ra'd ü İbrâhîm ü Hicr**

Nahl ü İsrâ dañı **Kehf** etme hilâf

4.

Sûre-i **Meryem ü Fâhâ** pes ezin

Enbiyâ Haccda edâ itdi tavâf

5.

Mü'minün nûrile **Furkân Şu'arâ**

Nemldir şoñra **Kaşâsđır** bî (hi)lâf

6.

'**Ankebût** ez pes **Rûm u Loğmân**

Secde Ahzâb Sebe ey dil-i şâf

7.

Sûre-i **Fâtır Yâsin**-i şerîf

Şâffâtile anı kııl irdâf

8.

Ba'd ez an **Şâd Zümer** pes **Ğâfir**

Fu'ssilet eyleriseñ istikşâf

9.

Şoñra **Şurâ** dañı **Zuhrufla** duhân

Cāsiye hatm-ı hevāhim Aĥkāf

10.

Pes **Muĥammed** ki aña olmuşdı **Feth**
Ĥucurāt ü pes ez an Sûre-i **Ķāf**

11.

Ķāriyāt ez pes u **Tūr** u **Necm**
Pes **Ķamer** eyleye **Rahmān** eltāf

12.

Vākı'a Sebbeĥe VeĶad semi'
Ĥaşr ile **Mümtehine Şaff-ı** muşāf

13.

Cum'a vü soñra **MünāfiĶ** umarız
İde yeryüzini anlardan şāf

14.

Pes **TeĶābün** ile **Falāk** ü **Tahrim**
Ķalemi burada eyle iĶāf

15.

Cüreti **Mülk Nebe'de** olma
Bilmemek kime degildir insāf

Tetmjm-i naẓm-ı meẓkūr Vahîd

16.

Şābıķā fādıl ü şeyhül-islām
Ya'ni Yaĥya ki o ĥayrū'l-eslāf

17.

Eylemiş gerçi bu naẓmı ol edib

Sûre'-i **Mülke** gelince elgâķ

18.

Eyitdiler çünki Vaĥîdî terġîb
Anı tekmiļ idiser ilâ şeref

19.

Ol daĥı kıldı bu nazmı itmām
Bâ'îs-i ĥayr du'â bil-insâf

20.

Sûre'-i **Nûn** ü **Ķalem** ü el-**Ħaķķa**
Hem **Me'aric** daĥı **Nûĥ** ey vaśśâf

21.

Cinn Müzemmil ü **Müdesşir** ey cân
Tâ **Ķıyamete** ola **Dehre** í'tâķ

22.

Mürselât ile Nebe'den ĥaber al
Nâzi'ât ü '**Abese** kıļ insâf

23.

Nâzar it sûre-i **Tekvîre** şehâ
İnfîtâr oldı **mütâfifinle** muśâf

24.

İnşikâķ ile **Burüc** ü **Fârıķ**
Öyle sûre-i **A'lâya** müďâf

25.

Ķâşiye Fecr ü **Beled Şemsile**
Sûre-i **Leyl** ü **ďuĥâ** bir eşrâf

26.

İnşirâh ile dağı **Tın ü Kalem**

Yazdı **Qadriñ** hastân ilâf

27.

Ba'd ez in **Beyyine** vü **Zilzâle**

'**Âdiyâta** dağı sen qılma hilâf

28.

Qâri'a dağı **Tekâsür** vel-'âsr

Hümeze Fıl ü Qureyş-i ilâf

29.

Rayye ü **Kevşerle** olupdır tezyin

Qâfirün eylemez en'ara hilâf

30.

Süre'-i **Nâsr-ı** hudâ vü **Tebbet**

oldı **İhlâs ile** itmâm evsâf

31.

Çıq **Feleq** sûre-i **Nâsra** 'ulemâ

İhtilâf itdiler ammâ ki hilâf

Sonuç

"*Tertîb-i Süveri'l-Kur'ân*" Türk-İslam edebiyatında Kur'an-ı Kerim'de yer alan 114 sûrenin isimleri ve kimi özellikleri itibariyle ele alındığı eserlerden biridir. Eser Kur'an-ı Kerim sûrelerine ait isimlerin rahat ezberlenebilmesi amacıyla manzum olarak kaleme alınmıştır. Bu türün bilinen ilk örneği XVI. asırda itibaren Latîfî tarafından verilmiştir. Daha sonraları ise Seyyid Muhammed, Şakir Ahmet Paşa ve Ahmet Dâ'î, Senâ'î ve Mücellî gibi kimi şairler bu türden eserler vermişlerdir. Şeyhulislam Yahyâ Efendi tarafından kaside nazım şekliyle kaleme alınan eser 31 beyitten meydana gelmektedir. Eserin bilinen tek nüshası Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Hacı Mahmut koleksiyonu 2537 bulunmaktadır. Şeyhulislam Yahyâ Efendi, bu eserinde Kur'an-ı Kerim'in ilk sûresi olan Fatıha sûresinden Mülk sûresine kadar var

olan sureleri isimleri veya kimi özellikleriyle ele almıştır. Son iki cüzde bulunan sûrelerin halk arasında bilindiği veya bilinmemesinin yanlış olduğu düşüncesinden hareketle ismen zikretmeyen şairin eksik bıraktığı bu iki cüzde yer alan sûrelere ait isimler, aynı vezinle Vahîd mahlaslı bir şair tarafından tamamlanmıştır. Kur'an-ı Kerim'de yer alan sûrelere, eserinde ismen veya kimi özellikleri ile yer veren Yahyâ Efendi, sûre anlamlarını gerçek anlama delalet edecek şekilde ele alıp şiirde kullanmıştır. Yahyâ Efendi'nin "**Tertib-i Süveri'l-Kur'an**"ı Türk İslam edebiyatı sahasında fazlaca örneği olmaması ve Kur'an-ı Kerim'in şiire direkt olarak kaynaklık etmesi yönüyle oldukça önemlidir.

Tanıtımını yaptığımız Şeyhülislam Yahyâ Efendi'ye ait bu manzume, hem Türk İslam edebiyatında az rastlanan bir türe örneklik teşkil ediyor olması hem de sahip olduğu bir takım özelliklerle yüzyıllardır divan şiirine kaynaklık eden Kur'an-ı Kerim'in farklı bir şekilde konu ediniyor olması yönüyle faydalı bir çalışma olacağı kanaatindeyiz.

Kaynakça

- Akpınar, Ali. "Kur'an Sûrelerinin İsimlerine Dair Yazılmış Mensûr ve Manzûm Eserler ve Manzûm Bir Örnek". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIII/1 (2009): 6.
- Bayraktutan, Lütfi, *Şeyhülislâm Yahyâ: Hayatı, Edebî Kişiliği, Sanatı, Eserleri ve Divânından Seçmeler*, İstanbul: KB Yayınları. 1990.
- Benli, Ali. "Üsküdar Kadısı Ali Nureddin Yüce ve Kasîde fi Esmâ'is-Süver Tercümesi". *Marmara Üniversitesi. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44/1 (2013):67-86
- Birişik, Abdulhamit. "Sûre". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 37:539. Ankara: TDV Yayınları, 2009.
- Bursalı, Mehmed Tâhir. *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul: Matbaa-ı Amire.1333-42.
- Çelebioğlu, Âmil. "Türk Edebiyatında Manzum Dinî Eserler". *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*. Ankara: MEB Yayınları 1998.
- Çelik, Ali. "Bazı Manzum Hadis Usulleri ve Manzûmetü'l-Beykûniyye". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, [Rektör Prof. Dr. Hasan Gürbüz'e Armağan],3.1996: 237-247.
- Dede, Mehmet. *Divân-ı Gül Baba ve Transkripsiyonlu Metni*. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2001.
- Gözeler, Esra. "Sûrelerin Mekkîliği ve Medenîliği, 22/el-Hacc Sûresi Örneği". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 58/1 (2017):69-108
- Kaplan, Yunus. "Kur'an Sûrelerine Dair Yazılmış Manzum Bir Örnek Daha: Senâ'î ve Suverü'l-Kur'an'ı". *SUTAD* 41 (Bahar 2017):5-6
- Kaplan, Yunus. "Kur'an Sûrelerine Dair Yazılmış Manzum Bir Örnek: Dâ'î ve Suverü'l-Kur'an'ı". *Journal of Turkish Language and Literature* 2/1, (Winter 2016):267-280.
- Kavruk, Hasan. *Şeyhülislam Yahyâ Divânı*, Ankara: MEB Yayınları 2001.
- Keleş, Reyhan. *Divan Şiirinde Ayet ve Hadis İktibasları* (İstanbul: Kitabevi Yayınları 2016)
- Kılıç, Hulusi. "İbn Câbir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 19:385. Ankara:TDV Yayınları, 2009.

- Koçyiğit, Hikmet. "Ortak Süre İsimleri". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/2 (2012): 43-67.
- Pala, İskender. *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1995.
- Sevgi, Ahmet. "Livâyî'nin Manzûm Tebâreke (Mülk Sûresi) Tefsiri" *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 31.(2014).
- Sevgi, Ahmet *Latîfi, Hayatı ve Eserleri* (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi 1987), 135.
- Sevinç, Rıfat Resul. "Arapçada Manzum Gramerler, Özellikleri ve Öğrenime Etkisi". *Ekev Akademi Dergisi* 20/66 (Bahar 2016):591-618.
- Süleymaniyye Kütüphanesi Hacı Mahmud Eendi Bölümünde 2537-14-15vr.
- Şener Osman Zahit, *Tuhfe-i Nâilî Metin ve Muhtevâ* (YLT, Cumhuriyet Üniversitesi, 2013), 2/1000-1263
- Taş, Bünyamin. "Klasik Türk Edebiyatında Manzum Tefsir", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 37.(Autumn 2015):101-121.
- Yekbaş, Hakan. "Divan Şiirinde Kur'ân". *İstem* 8/16 (2010): 199-232
- Yıldız, Âlim. "Manzum Kur'an Falları", *Geleneğin İzinde* (İstanbul: Kitapevi Yayınları 2013),15-43

Universal Journal of Theology

e-ISSN: 1304-6535

Cilt/Volume: 4, Sayı/Issue: 1, Yıl/Year: 2019 (Eylül/September)

KUR'ÂN'DA ULUSAL VE EVRENSEL BARIŞIN İLKELERİ

Principles of National and Universal Peace in the Qur'an

Mukadder Arif YÜKSEL

Dr., Ardahan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı
Assistant Dr., Ardahan University, Faculty of Theology,
Department of Tafsir, Ardahan/Turkey

mukaddeerarifyuksel@ardahan.edu.tr

<http://orcid.org/0000.0003.4962.4212>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi/Date Received: 05/08/2019

Kabul Tarihi/Date Accepted: 13/09/2019

Yayın Tarihi/Date Published: 20/09/2019

Atıf/Citation: Yüksel, Mukadder Arif. "Kur'ân'da Ulusal ve Evrensel Barışın İlkeleri".
Universal Journal of Theology 4/1 (2019): 15-30.

Kur'ân'da Ulusal ve Evrensel Barışın İlkeleri

Öz

İslâm dini daima barışı öncelemektedir, ulusal ve evrensel barışı tesis edecek ilkeler vazetmektedir. İslâm'ın tercihi hep barıştan yanadır, savaşın kaçınılmaz olduğu zamanlarda da, kalıcı bir barış için savaşı çözüm olarak görmektedir. Kur'an'da barış mefhumunu, *sulh*, *silm*, *selâm* kelimeleri ve bunların türevleri ifade etmektedir. *Silm* kelimesi ve türevleri; kurtarmak, teslim olmak, teslim etmek, selâm vermek, barış, güven, samimiyet, sahiplik, sağlam, kusursuz vb. anlamlara gelmektedir. *Silm* fiil kökünden türemiş olan İslâm'ın bir anlamı da barıştır. *Silm*in zıddı olan ayıp ve kusur, daha çok bireyleri etkilerken, *sulhun* zıddı olan savaş, fesat ve bozgunculuk, suçlu suçsuz bütün insanları etkilemektedir. Şu halde *sulh*, *silm*den daha geniş bir anlam alanına sahiptir. Kur'an'da *silm*, *sulh* kelimeleri ve bunların türevleri 337 yerde geçmektedir. Barışa dair âyetlerden şu ilkeleri tespit ettik: Beşeri ilişkilerde yapıcı yaklaşım, farklı inanç mensuplarına saygı, inandığını ifade etme ve inandığı gibi yaşama hürriyeti, istihdamda liyakat, yönetimde adaletle güven oluşturmak, anlaşmalara sadık kalmak, diplomaside makul yaklaşım, ahde vefa karşılıklı anlayış içinde olma, zulme ve teröre karşı iş birliği, zalimi cezalandırmak ve zulmü önlemek için kurumsallaşma vd. hususları ihtiva etmektedir. Kur'an, her şeye rağmen barışçıl olunmasını istemez, ezik bir barışı asla önermez etmez, mümkün olduğu kadar barışın tercih edilmesini ister, bireyler ve toplumlar arası barışın temel ilkelerini belirler. Çünkü, canın korunması dinin temel gayelerindendir. **Anahtar Kelimeler:** Sulh, selâm, adalet, güven, fesad, cihad

Principles of National and Universal Peace in the Qur'an

Abstract

The Islamic religion always prioritizes peace, and prefers principles to establish national and universal peace. Islam always prefers peace, and sees war as a solution for lasting peace, even when war is inevitable. In the Qur'an, the notion of peace refers to the words of peace, *silm*, *salam* and their derivatives. *Silm* word and its derivatives;salvation, surrender, salute, peace, trust, sincerity, ownership, solid, impeccable, etc. means. The meaning of Islam, which derives from the verb root of Islam, is also a meaning of peace. Shame and defect, which is the opposite of *silm*in, affects mostly individuals, the opposite of peace, war, mischief and defeatism affect all people who are guilty and not guilty. In this case, peace has a wider meaning than *silm*. In the Qur'an, the words *silm*, peace, and their derivatives take place in 337 places. From the revelations of peace, we have determined the following principles: Constructive approach in human relations, respect for members of different faiths, freedom to express and believe in, merit in employment, to build trust with justice in management, stay loyal to agreements, reasonable approach in diplomacy, being in mutual understanding, cooperation against persecution and terrorism, institutionalization to punish cruelty and prevent persecution etc. matters. The Qur'an, despite everything does not want to be peaceful, it never suggests a loser peace, want peace as much as possible, determine the basic principles of peace between individuals and societies. Because the protection of life is one of the basic aims of religion.

Keywords: Peace, salute, justice, trust, mischief, jihad

GİRİŞ

Barış, beşerî ilişkilerde karşılıklı güven ve huzur ortamının bulunması halini ifade eder. Barış ortamında, karşılıklı anlayış, hoşgörü, kasfî olmayan olumsuzluklara tahammül yaklaşımı vardır. Bütün dinler ve özellikle İslâm dininin nihai hedefi, insanlığa barışın hâkim olduğu yaşanabilir bir dünya bırakmaktır. Dinin temel gayelerinden olan, can ve mal güvenliğimin sağlanması, dînî hayatın özgürce yaşanması, akıl sağlığının korunması ve sağlıklı nesillerin yetiştirilmesi ancak barış ve huzur ortamında mümkün olur.

Son çeyrek asırda Batı'nın Ortadoğu'daki ve İslâm coğrafyasındaki emperyalist faaliyetlerine karşı tepkisel bir hareket olarak ortaya çıkan ve Müslüman kimliği taşıyan bazı grupların terörist eylemleri sebebiyle "İslâmî terör" nitelemesi basında ve uluslararası platformlarda sıkça dile getirilmektedir. Bu olumsuz nitemenin, ötekine karşı duyulan yerleşik önyargıdan kaynaklandığını ve kendi konumunu daha iyi gösterme amacı taşıdığı kanaatindeyiz. Objektif olarak İslâm'ın barıştan ne anladığını öğrenmek isteyenlere derli toplu bir bilgi sunmak için "Kur'an'da barış ve barışın ilkeleri" temalı bir çalışma yapmaya karar verdik ve çalışmamıza "Kur'an'da Ulusal ve Evrensel Barışın İlkeleri" adını verdik.

Barışın, kişinin kendisi ile barışık olması, insanlar arası barış ve toplumlar arası barış olmak üzere üç alanda vâkî olduğu görülmektedir. Bir ferдин kendisi ile barışık olması, inandığı değerlerle ve tercih ettiği dünya görüşü ile uyum içerisinde yaşamasıdır. İnsanlar arası ve toplumlar arası barış ise, evrensel hukuk, adalet ve hakkaniyet ölçülerine göre tesis edilmiş bir toplum ve devlet düzeninde sağlanabilir.

Kur'an-ı Kerim'in barışla ilgili evrensel ilkeleri ve dünya nüfusu içerisinde en büyük inanç topluluğunu teşkil eden Müslümanları hesaba katmadan bölgesel ve uluslararası boyutta bir barıştan söz etmek oldukça zordur. Müslümanların, öncelikle kendi içlerinde tesis edeceği toplumsal birlik, kuracağı idari otorite ve caydırıcı askeri güçlerle kendi güvenliklerini sağlamaları halinde dünya barışına katkı yapmaları söz konusu olabilir.

Savaş veya kaosu olduğu yerde insanca bir hayat yaşanması, erdemli bir İslâm toplumu ve güçlü bir devlet kurulması oldukça güçtür. Dolayısıyla İslâm'da barışın, insanlar için bir konfor değil, hayatı önemi haiz bir ihtiyaç olduğu anlaşılmaktadır. Bu çalışma ile İslâm'ın terörü beslediği yönündeki iddialara karşı, İslâm'ın barışı önceleyen bir din olduğunu Kur'an'da yer alan barışın ilkelerinden hareketle açıklamaya çalışacağız.

İnsanların çok azı, temel kaynaklara inerek sosyal olayların temel sâikini araştırma gereği duyarken kahir ekseriyeti, sosyal olay ve olgulardan hareketle bir fikir edinmektedir. İslâm dünyasında hâlen insafsızca devam eden iç savaşları izleyen, İslâm'ı ve Müslümanları sadece medyadan tanıyan Batı kamoyu, realiteden hareketle İslâm'ın barışı sağlamada yetersiz kaldığını, Müslümanların da yerel ve grup çıkarı için acımasızca birbirini öldürmekten çekinmediğini, küçük hesaplar uğruna içinde yaşadığı coğrafyayı yaşanmaz hale getirdiğini düşünmektedir. İslâm coğrafyasında yaşanan çatışmalar, sonucunu her ne olursa olsun barış dini olan İslâm imajında gayr-i müslimler nezdinde telafisi çok güç tahribatlara yol açmıştır. Çalışmamız, bu yanlış imajın düzeltilmesine katkı yapmayı amaçlamaktadır. Kur'an'da barışın ilkelerini tespitte geçmeden önce barışı ifade eden kelimeleri ele alacağız:

1. Kur'an'da Barış Anlamı Kelimeler

Kur'an-ı Kerim'de, *silm*, *sulh* ve *selâm* kelimeleri ve bu kelimelerin türevleri, barışın farklı yönlerini ifade etmektedir.¹ Ayrıca İslâm literatüründe anlaşmak, sözleşmek anlamlarını karşılayan *muâhede*, *mîsâk*, *ill* ve *zimm* kelimeleri de bulunmaktadır.² “Kur'an-ı Kerim'in muhtevası, Hz. Peygamber ve dört halife dönemi bir bütün olarak ele alındığında müslümanların beşeri münasebetlerde ve toplumlar arası ilişkilerde takip edeceği yöntemin asıl hedefinin dünyada barış ve huzuru sağlamak olduğu anlaşılmaktadır.”³ Kur'an'da barışla ilgili kelimeleri iki başlık altında ele aldık:

a. *Silm*, *selâm*

Silm (سلم) Ferahidî (ö. 170/786), *silm* ve *selm* kelimelerinin aynı olduğunu ve savaşın zıddı anlamına geldiğini söyler.⁴ İbn Kuteybe (ö. 367/977)'ye *silm* göre kötülükten kurtulmak demektir. ⁵ el-Cevherî (ö. 393/1002) de *silmin* kuruluş anlamına geldiğini kaydeder.⁶

Kur'an'da *silm* kelimesinin; “ihlas, ikrar, sulh ve dinin şeâiri” olmak üzere dört temel anlamı vardır.⁷ “Kur'an'da *s-l-m* kökünden türeyen 157 kelime vardır, *silm* kelimesi ve türevleri; kurtarmak, teslim olmak, teslim etmek, selâm vermek, barış, güven, samimiyet, sahiplik, sağlam, kusursuz vb. anlamlara gelmektedir.”⁸

Silm, İslâm ile aynı mastar kökünden türemektedir. Ragıp el-İsfahânî (ö. 502/1108), “İslâm, silme (barışa) girmektir.” der ve barış talebine de *silm* ya da *selm* denildiğini kaydeder.⁹ Dilciler, *silm* ile *sulh* kelimeleri arasındaki nüansı gözetmeden *silme*, *sulh*, *sulha* da *silm* demiştir.¹⁰ *Sulh* ile *silm* kelimelerinin arasındaki nüansa da çalışmamızda temas edilecektir.

1 Bkz. Bakara, 2/208; A'raf, 7/56; Enfâl, 8/61.

2 Ömer Dumlu, *Kur'an-ı Kerim'de Salah Mes'alesi*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1992), 116.

3 Ahmet Yaman, “Sulh” TDV İslâm Ansiklopedisi, c. 37, (İstanbul: TDV yayınları, 2009), 485.

4 Ebu Abdurrahman Halil b. Ahmed el-Ferahidî, *Kitabu'l-Ayn*, Beyrut:Mektebetü'l-Hilal, 1414), VII:266.

5 İbn Kuteybe, *Kitabu'l-Ef'al*, (Kahire:Mektebetü'l-Hanicî, 2. Baskı, 1993), 72.

6 Ebu Nasr el- Cevherî, *Müntehab min Sıhah'l-Cevheri*, (Byy, bty.), 2416.

7 Hüseyin b. Muhammed ed.Damğanî, *Kâmusu'l-Kur'an*, Tahk: Abdülaziz Seyyid el-Ehl, (Beyrut: Daru'l-Âlemi'l-Melayin, 4. Baskı,1983), 244.

8 Mehmet Okuyan, *Çok Anlamlılık Bağlamında Kur'an Sözlüğü*, (İstanbul: Düşün yayınları. 2015), 436-440; John Penrice, *Kur'an Sözlüğü*, Çev. Ömer Aydın,(İstanbul: İşaret yayınları 2010), 151-152.

9 Ragıp el-İsfahânî, *el-Müfredât fi Ğaribi'l-Kur'an*, (İstanbul, Daru Kahraman, 1986), 35.

10 Muhammed b. Ebi Bekr er-Râzî, *Muhtârü's-Sıhâh*, (Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1989), 273; el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 35; el- Cevherî, *Müntehab min Sıhah'l-Cevheri*, 2415; İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, (Beyrut: Darü'l-Fikr, 1990), XII: 289-29.

Bakara Sûresi 208. âyette insanlar toptan barışa (*silim*) girmeye çağırılıyor: "Ey iman edenler, toptan barışa girin, şeytanın yolundan gitmeyin. O, şüphesiz sizin apaçık düşmanınızdır." ¹¹ Başta Zemahşerî (ö.538/1143) olmak üzere müfessirlerin çoğu bu âyetteki *silmin* "Allah'a teslim olma ve itaat etme" anlamına geldiğini, bu âyette insanların İslâm'a davet edildiğini söylemişlerdir.¹²

Savaşın zıddı anlamındaki *silmin* zikredildiği âyet ise meâlen şöyledir: "Eğer onlar, barışa yönelirlerse sen de yönel ve Allah'a güven. Şüphesiz O işiten ve bilendir."¹³

Silm kökünden türeyen ve *esma-i hüsnadan* olan *es-Selâm*; emân, sulh, barış ve kurtuluş anlamlarına gelir.¹⁴ Müslümanlar birbirleriyle karşılaştıklarında, muhataba güven vermek ve ona dua etmek için selâmlaşır ve "*es-selâmü aleyküm*" derler. Arapça'da selâm kelimesi, barış kavramını ifade eden *sulh* ve *silim* kelimelerinin anlam alanını kapsayan bir genişliğe sahiptir.

b. Sulh:

Sulh (صلح), kelimesine Ferahidî, İbn Manzur, ez-Zebidî gibi dilciler, fesadın zıddı, toplumun aralarında anlaşma yapması anlamını vermektedirler.¹⁵ Âsım Efendi de *sulh*, kelimesi hakkında barışmak anlamında bir isimdir, iki tarafın fesadı ve nizamı ortadan kaldırarak aralarını düzeltmesidir, demektir.¹⁶ İsfahânî, Kur'an'da *sulh* kelimesinin, "hem fesadın, hem de kötülüğün zıddı" anlamlarında kullanıldığını söylemektedir.¹⁷ *Sulh*, *salâh*, *salih*, *ıslah* kelimeleri türevleri ile birlikte Kur'an'da 180 defa zikredilmektedir.¹⁸

Sulh, "karşılıklı rıza ile anlaşmazlığı gideren akid ve devam eden davanın anlaşma ile sonuçlandırılması anlamında aynı zamanda fikhî bir terimdir."¹⁹ Kur'an-ı Kerimde, karı-kocanın arasının bulunması,²⁰ iki müslüman topluluğun arasının bulunması²¹ hususunda *sulh* kelimesi kullanılmış ve *sulhun* her

11 Bakara, 2/208.

12 Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-Arabî, 1986), I: 252, Ebu'l-Fida İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, (Beyrut: Daru'l-Kalem, 3. Baskı, ty) I: 216, el-Kâdî el-Beydavî, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, (İstanbul: Dersaadet, bty), I: 114.

13 Enfal, 8/61.

14 İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, XII: 289-29; Âsım Efendi, *Kâmus Tercemesi*, (Basım yeri ve tarihi yok.) III:481.

15 Ferahidî, *Kitabu'l-Ayn*, III:117; İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, II:516-517; ez-Zebidî, *Tacü'l-Arus Min Cevahiri'l-Kamus*, (Byy:Daru'l-Hidaye, bty), VI:548.

16 Âsım Efendi, *Kâmus Tercemesi*, I:491.

17 İsfahânî, *el-Müfredât*, 420.

18 Okuyan, *Çok Anlamlılık Bağlamında Kur'an Sözlüğü*, 496.

19 Fahreddin Atar, "Sulh" TDV İslâm Ansiklopedisi, c.37, (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 481.

20 Bkz. Bakara, 2/228, Nisa, 4/35, 128.

21 Bkz. Enfal 8/1, Hucurat, 49/9,10.

halükarda iyi bir çözüm olduğu beyan edilmiştir.²² Aynı şekilde bu âyetler bize *sulhun* ve *islâhın* önemini öğretmektedir. Diyebiliriz ki Kur'an'da, karı kocanın arasının bulunmasından tutunda savaş durumunda olan iki müslüman topluluğun arasının bulunması, hatta insanların arasını ıslah etme bu fiille ifade edilmektedir.²³

Sulh kelimesinin fesadın zıddı anlamında kullanılması "*Islah edilmesinden sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın*"²⁴ meâlindeki âyete de uygun düşmektedir. *Silmin* zıddı olan ayıp ve kusur, daha çok ilgili şahısları etkilerken, *sulhun* zıddı olan savaş, fesat ve bozgunculuk, suçlu suçsuz bütün insanları etkilemektedir. Şu halde *sulh*, *silmden* daha geniş bir anlam alanına sahiptir. Yine bu âyetlerden hareketle, Allah'ın müslümanlara *silmi*, tüm insanlığa ise *sulhu* emrettiğini söyleyebiliriz.

Sulh antlaşması, belli şartlar ve karşılıklı menfaatler gözetilerek yapılır. Sulhün ölçüsü ve evrensel ilkeleri hakkında şunlar söylenebilir:

"Uluslararası ilişkilerde *sulhta* temel ölçü; karşılıklı adalet, eşitlik, kanunîlik, ahlâkîlik ve ahde vefa gibi ilkeler çerçevesinde, müslümanların ülkelerine ve değerlerine saldırılmadığı, İslâm'ı tebliğ ve yaşama hürriyetini kısıtlamadığı sürece barışı esas almak, düşmanca tavırdan uzak durmaktır."²⁵

Kur'an'da *silmi* ve *sulh* kelimelerinin geçtiği âyetlerin delalet ettiği anlamlardan Kur'an'da barışın ilkelerini tespit etmek mümkün olmaktadır:

2. Kur'an'da Barışın İlkeleri

Kur'an'ın insanlığa kazandırmak istediği adalet, güven, eşitlik, özgürlük gibi temel değerlerin yaşanması ve İslâm'ın öngördüğü erdemli toplumun oluşması ancak barış ortamında mümkün olur. Kur'an'da barış konusunda, insanların ve inananların yararını (maslahat) esas alan bir denge gözetilmektedir. Tespit edebildiğimiz kadarı ile Kur'an'da ulusal ve evrensel barışa katkı sağlayacak genel ilkeler şunlardır:

2.1. Beşerî ilişkilerde yapıcı yaklaşım ve farklı inanç mensuplarına saygı:

İnsanların hayatını anlamlı kılan en önemli değer inançlarıdır ve her inanç mensubu, kendi inancına asgarî düzeyde saygı bekler. Kur'an, beşerî ilişkilerde Müslümanlara farklı inanç mensuplarının kutsallarına karşı daha dik-

22 Bkz. Nisa, 4/28.

23 Dumlu, Kur'an'da Salah Meselesi, 121.

24 A'raf, 7/56.

25 Yaman, "Sulh" TDV İslâm Ansiklopedisi, c. 37, 485.

katli bir dil kullanılmasını tavsiye etmektedir. Bu sebeple yanlış ve batıl olduğu değerlendirilse bile, başka türlü inananlara sırf inancından dolayı fizikî ve sözlü bir müdahale yapılmaz. En'am Sûresinde şöyle buyrulur:

"Allah'tan başkasına tapanlara (ve putlarına) sövmeyin; sonra onlar da bilmeyerek Allah'a söverler. Böylece biz her ümmete yaptıklarımızı süslü gösterdik." ²⁶ Mekke'li müşrikler de Allah inancına sahip olduklarından kendilerinden normal şartlarda Allah'a karşı saygısızca ifadeler kullanmaları beklenmez fakat kendi kutsalına sözlü saldırı halinde kızgınlıkla misli ile karşılık vermeleri mümkündür.²⁷ Bu sebeple âyette insanların kutsalına dil uzatılmaması tavsiye edilmektedir. Nitekim âyetin devamında her ümmetin amelinin beğendiği belirtilmektedir. Buna göre inancına bağlı kimselerden, kutsal değerlerinin aşağılanmasına sessiz kalması beklenemez.

Dünyada, farklı inanç mensupları her zaman olagelmıştır. Kur'an'da "*Rabbin dileyeydi bütün insanları tek bir ümmet yapardı.*" ²⁸ buyurulmaktadır. Buna göre İslâm, farklı inançların varlığını bir olgu olarak kabul etmektedir. Zira barış içinde yaşamanın temel şartı, farklı inanç ve düşüncelerin varlığını ve yaşama hakkını teslim etmektir.²⁹ Hz. Peygamberin İslâm'ı tebliğe başladığı ilk yıllarda müşriklerin, bir gün sen bizim putlarımıza ibadet yap, bir gün de biz senin Rabbine ibadet edelim, şeklindeki koalisyon teklifi Kâfirun sûresinde yer alan âyetler tarafından reddedilmiş, fakat herkesin inancına göre yaşamasına imkân verilmiştir.³⁰

Allah, muhatabı iyice tanımadan sonu ölümle bitecek bir çatışmaya girmekten ve önyargılı davranmaktan mü'minleri men etmektedir: "*Ey iman edenler, Allah yolunda savaşa çıktığınız zaman iyi anlayın. Size selâm veren birine, dünya hayatının geçici menfaatini gözeterak 'Sen mü'min değilsin' demeyin. Çünkü Allah katında çok ganimetler vardır. Önceden siz de öyle idiniz, Allah size lütfetti. O halde iyice araştırıp, anlayın. Çünkü Allah yaptıklarımızdan haberdardır.*"³¹ Bu âyetin iniş sebebine dair şöyle bir olay rivayet edilir: Medine döneminde, Hz. Peygamberin devriye görevi verdiği bir grup sahabe, koyunlarını otlatan bir çobanla karşılaştığında çoban, selâm verdiği halde, adamın gerçekte kâfir olduğunu, korktuğu için selâm verdiğini düşünerek öldürmüşlerdi. Olayı duyan Hz. Peygamber bu duruma çok üzülmüş ve bu işi yapanlara; "*Adamın karnını yarıp baktınız mı?*" diyerek çıkmıştı. Hz. Peygamber, bu olay üzerine ölenin

26 En'am, 6/108.

27 Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1990, XIII:148.

28 Hud, 11/118.

29 Ali Rıza Temel, *İnsan Hak ve Hürriyetleri*. (İstanbul: Seha neşriyat, 1995) 236.

30 Bkz. Kafirun,109/1-6 ; Kehf. 18/29.

31 Nisa, 4/94.

yakınuna tazminat ödenmesini emretmiştir. ³² Yukarıda meâlini verdiğimiz âyetten ve Hz. Peygamberin bu yaklaşımından, bir insan hakkında önyargı ile karar vermenin yanlış olduğu, iyice araştırıp anlamadan tafefisi imkânsız kararlar verilmemesi gerektiği sonucunu çıkarmak mümkündür.

Kur'an'da birçok yerde³³ imandan sonra salih amelin zikredilmesi, inanan kişinin sadece özel yaşamında değil, beşeri ilişkilerde de yapıcı ve maslahata uygun yaklaşımlar sergilemesi gerektiğini tazammun eder. Zira doğru ve adil eylem anlamına gelen salih amel, karşıdakini ötekileştirmeden onu imar eden bir hadise olarak barışın diyalojik karakterini kavramaya imkân vermektedir.

³⁴

Farklı inançlara saygı anlayışı ile biz, postmedernist yaklaşım olan dini çoğulculuktan bahsetmiyoruz. Dini çoğulculuk, dinler arasında ayırım yapmadan tüm dinleri, kaynak, doğruluk, ahlâkî ilke açısından eşit görmeyi ifade eder. Toplumsal barış adına böylesi âfâkî düşünceler, akademik platformlarda gündeme getirilmiş olsa da bu anlayışın gerçek hayatta bir karşılığı yoktur. Farklı inançların varlığını kabul edip ona saygı duymak başka, dini çoğulculuk adına dinlerin eşit olduğunu söylemek başka bir şeydir.³⁵

2. 2. İnandığını ifade etme ve inandığı gibi yaşama hürriyeti:

Din ve vicdan hürriyetinin ilk aşaması ifade hürriyetidir. İnanma hürriyeti; inandığını ifade etme, inandığı gibi yaşama ve kurumsallaşma hakkını da beraberinde getirir. Bu imkânların olmadığı yerde toplum barış ve huzurdan mahrum kalır, hâkim inaniştan farklı bir inanca sahip olanlar korku ve endişe içinde yaşarlar, bu durum da barış ortamını tahrir eder.

Kur'an insanları, inanma konusunda muhayyer bırakır: *“De ki, bu gerçek Rabbinizdendir. Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin.”* ³⁶ Bu âyet, din özgürlüğü hususunda önemli bir delildir, dünyada inananlar kadar inanmayanların da temel insan haklarına sahip olduğuna işaret etmektedir. ³⁷

32 Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, bty) II:347.

33 Bkz. Bakara, 2/25, 82, 277; Âl-i İmran, 3/57; Nisa, 4/57, 122, 173; Mâide, 5/9, 93; A'raf, 7/42; Yunus, 10/4,9; Hud, 11/23; Ra'd, 13/29; İbrahim, 14/23; Kehf, 18/30, 108; Meryem, 19/26; Hac, 22/14,23,50, 56 vd.

34 Burhaneddin Tatar, “Barış Mitosunca Meşrulaştırılan Şiddet Metafizliğinin Bir Eleştirisi”, *Din ve Dünya Barışı Uluslararası Sempozyumu*, İstanbul, (2008): 4.

35 Abdurrahman Kurt, *Din Sosyolojisi*, (İstanbul: Sentez yayınları, 7. Baskı, 2014), 235-236.

36 Kehf, 18/29.

37 Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu Meal Tefsir*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), III: 351.

"Dinde zorlama yoktur."³⁸, "Sen onlar üzerinde bir zorba değilsin."³⁹, "Eğer İslâm'a girerseler hidayete ermiş olurlar, yok eğer yüz çevirirlerse sana düşen yalnızca tebliğ etmektir."⁴⁰, "Senin görevin sadece tebliğ etmektir, hesap görmek bize aittir."⁴¹, "Sizin dininiz size, benim dinim banadır."⁴² meâlindeki âyetler de insanların yaptıklarından sorumlu olmakla birlikte dünya hayatında muhayyer olduklarını ifade etmektedir. Elmalılı M. Hamdi Yazır, Bakara sûresi 256. âyetin tefsirinde, dinin şanı, ikrah (zorlama) değil bilakis ikrahtan korumaktır, demektedir.⁴³ Buna göre, her inanç sahibinin inancını ifade etme ve inandığı gibi yaşama hakkına saygı durulur, hiç kimse belli bir inanç ve yaşam tarzına zorlanamaz.

Mü'minler, "Sözün dinlerler ve sözün en güzeline uyarlar."⁴⁴ meâlindeki âyette de belirttiği gibi kamu yararı (maslahat) olan işlerde istişareye önem verir, makul olanı tercih eder.

Hz. Peygamber, aynı zamanda siyasi yöneticisi olduğu Medine'de, bu şehrin sakinleri olan Yahudileri de vatandaşlığa kabul ederek farklı inanç mensuplarının bir arada yaşama imkânını bir bakıma tecrübe etmiştir. Hz. Peygamberin hiçbir fert ya da toplumu güç kullanarak İslâm dinine girmeye zorladığı vaki değildir. Kur'an'da farklı inanç gruplarının varlığına sosyal bir olgu olarak işaret edilir: "Allah dileyeydi sizi tek bir ümmet yapardı. Fakat verdikleriyle sizi denemek istedi. Öyleyse hayırlı işlerde birbirinizle yarışın."⁴⁵

İfade hürriyeti ve farklı düşüncelerin dayanışması olan istişare, ulusal ve uluslararası bir zemine oturduğunda akl-ı selim, ma'şeri vicdan, kolektif şuur deyimleri ile ifade edilen ortak akla ulaşılacak ve böylece dünya barışı için önemli bir aşama kaydedilecektir.

2.3. İstihdamda liyakat, yönetimde hakkaniyet ve adaletle güven ortamı oluşturmak.

Barış, huzur ve güven; istihdamda liyakatin, sosyal hayatta hakkaniyetin, devlet idaresinde ve adliyede adaletin tesis edildiği yerlerde daha çok görülür. Hak arama yollarının açık olduğu, insanların birbirine güvendiği toplumlarda insanlar kendilerini de barış ve güven içinde hissederler.

38 Bakara, 4/256.

39 Çâşiye, 88/22.

40 Âl-i İmran, 3/2.

41 Ra'd, 13/40.

42 Kafirun, 109/6.

43 M. Hamdi Yazır, *Hah Dini Kur'an Dili*, (İstanbul: Eser Neşriyat. 1979), II: 860.

44 Zümer, 39/17.

45 Mâide, 5/48.

Hak, İslâm'ın en temel kavramlarından birdir ve çok geniş bir anlam alanına sahiptir. Hak, doğruluğunda asla şüphe bulunmayan aşikâr hakikat anlamına gelir, Allah, Kur'an, İslâm, din, tevhid, yalan ve batılın zıddı, doğru, gerçek, gerekli, adalet, daha layık, son saat, nasip, pay, borçlu, mal vd. anlamlarda kullanılmaktadır.⁴⁶ Bütün anlaşmazlıklar ve kavgalar, haksızlık iddiası ile başlamaktadır. Ortada paylaşılabilen ya da hakça paylaşılabilen bir menfaat olması durumunda mağdur olduğunu düşünenler hakkını, sonuç alabileceğini düşündüğü yöntemlerle (ihkak-ı hak) aramaya başlamaktadırlar. İhkak-ı hak yöntemi ise, teröre, mafyaya ve kaosa yol açmaktadır.

Allah Müslümanlardan haktan yana olmalarını istemektedir. Nitekim Maide suresinde Yüce Allah: *"Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutan, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adaletsizlik yapmaya itmesin. Adaletli olun. Bu takvaya daha yakındır. Allah'a isyandan sakının. Zira Allah, yaptıklarınızı hakkıyla bilmektedir."*⁴⁷ buyurmaktadır.

Adaletle hükmetmek, emaneti ehline vermek ve işleri istişare ile yürütmek Kur'an'ın sosyal hayata ilişkin temel hükümlerindendir. Allah Teala şöyle buyuruyor: *"Şüphesiz Allah size emanetleri ehline vermenizi, insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder."*⁴⁸ Bu âyet, istihdamda liyakatin, beşerî ilişkilerde hakkaniyetin ve idarede adaletin gözetilmesini emretmektedir. Bazı müfessirler bu âyetin yöneticiler hakkında nâzil olduğunu söylemişlerdir.⁴⁹

Kur'an'da İslâm toplumunun bir sıfatı olarak kullanılan *"ümmeden vesâten"* (امة وصة)⁵⁰ ifadesine bazı müfessirler *âdil, hayırlı, dengeli ve ölçülü bir toplum* anlamını vermişlerdir.⁵¹ Böyle bir toplumun kurduğu ve yönettiği devlet de tabii olarak hukuk devleti kabul edilir.

İstihdamın ehliyet ve liyakat ölçülerine göre yapıldığı, doğuştan beşer olarak herkesin sahip olduğu temel hakların korunduğu ve kazanılarak elde edilen hakların verildiği bir toplumsal yapıda barış ve güven atmosferi kolayca oluşur. Fertler ve toplumlar arası güven, barışın sigortası konumundadır.

46 Mukatil b. Süleyman, *Kur'an Terimleri Sözlüğü*, Terc. M. Beşir Eryarsoy, (İstanbul: İşaret Yayınları, 2004), 223-227; Okuyan, *Kur'an Sözlüğü*, 254-257.

47 Mâide, 5/8.

48 Nisa, 4/58.

49 İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, I:443; Ateş, Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri, II: 305.

50 Bkz. Bakara,2/143.

51 İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, I: 168; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I:199; Ebu Abdullah el-Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye,1988, II:104, Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*,. Çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, (İstanbul: İşaret yayınları,1996), I: 40.

2.4. Diplomaside makul yaklaşım, ahde vefa ve karşılıklı anlayış içinde olma

Uluslararası ilişkilerde "karşılıklı çıkar" anlayışı, ilişkilerin esasını belirler. Uluslararası ilişkilerde ebedi husumet olmaz, konjonktüre göre yeni stratejiler söz konusu olur. Bir devletin dış politikası, iyi niyet esasına dayanıyorsa yapılacak olan aynı ile mukabele etmektir. Allah, Müslüman topluma zarar vermeyen ve tehdit oluşturmayanlarla kurulan iyi ilişkileri teyit etmektedir: "*Allah, din uğrunda sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlara iyilik etmenizi, onlara adaletli davranmanızı yasaklamaz. Çünkü Allah adil olanları sever.*"⁵²

Toplumlar ve devletler, aralarında karşılıklı menfaat ilişkilerine dayanan bir takım anlaşmalar yapılabilir ve ittifaklar kurulabilirler. Eğer bir anlaşma yapılmışsa, karşı taraf anlaşmaya sadık kaldığı sürece Müslümanlar da sözlerinde durmak zorundadırlar. Ahde vefa ve sözünde durmak Müslüman olmanın temel vasfıdır. Allah Müslümanları, sözünde durma ve yemini bozmama konusunda uyarmaktadır: "*Sözleşme yaptığınız zaman Allah'ın ahdini yerine getirin. Allah'ı şahit göstererek pekiştirdiğiniz yeminleri bozmayın. Bir toplum, diğer bir toplumdaki çok olduğu için, yeminlerinizi aranızda bozucu bir vasıta yaparak, ipliğini kuvvetlice büktükten sonra çözen kadın gibi olmayın. Çünkü Allah bununla sizi denemektedir. Hakkında ayrılığa düştüğünüz şeyi kıyamet gününde size açıklayacaktır.*"⁵³

Uluslararası ilişkilerde, savaş yoluyla güçlünün zayıfa tahakküm ettiği, diplomasinin savaş sonucuna göre belirlendiği bir çağda barışın öncelenmesi, o çağın koşullarında ileri düzeyde bir diplomasi ve insanî bir duruş örneğidir. İslâm, henüz uluslararası hukukun pek bilinmediği, bilinen kısmının da pek uygulanmadığı yıllarda o gün için hayatı kolaylaştıran esaslar getirmiştir. Olaylar karşısında soğukkanlı davranarak şartların gereğine göre (*muktezay-ı hal*) uygun bir yol takip etmek, tehlike arz eden bir gelişmeyi büyümeden bertaraf etme imkânı sağlar. Kur'an Müslümanlara, beşeri ilişkilerde makul yaklaşımın ve kötülükle mücadelenin yöntemini de öğretir:

"*İyilikle kötülük bir olmaz. Sen kötülüğü en güzel şekilde sav. Bir de bakmışsın ki seninle arasında düşmanlık bulunan kimse sanki sıcak bir dost oluvermiş*"⁵⁴ Bu erdemli yaklaşımın sonucunda toplumda ve uluslararası ilişkilerde birçok sorunun daha kolay çözüldüğü görülecektir.

52 Mümtehine, 60/8.

53 Nisa, 4/91-92.

54 Fussilet, 41/34.

Müslüman toplumların, kendi aralarındaki ilişkileri dostane ve kardeşçe yürütmesi Kur'an'ın emridir.⁵⁵ Müttefiklerle olan ilişkiler, sözleşme maddelelerinde yer alan hükümlere göre yürütülür. Müttefik olmayan ülkelerle ilişkiler ise karşı tarafın siyaset tarzına bağlıdır. Ortada belirgin bir endişe yoksa iyi niyetli olunması Allah'ın emridir: *"Onlar size dürüst davrandıkları sürece siz de onlara dürüst davranın. Çünkü Allah müttakileri sever."*⁵⁶

Müslümanlar gayr-i müslimlerle, dostane değil karşılıklı çıkar anlayışına göre ilişki kurar. Kafirlerle dostça ilişki kurulmasını Allah yasaklamaktadır: *"Mü'minler ,mü'minleri bırakarak kafirleri dost edinmesinler. Bunu yapan kimsenin Allah katında bir değeri kalmaz, ancak onlardan sakınmanız durumu müstesna."*⁵⁷

Bu âyet, gayr-i müslimlerle anlaşma yapmayı değil, dostluk ilişkisini yasaklamaktadır. Fakat müslümanlar, siyasi yönden güçsüz oldukları dönemlerde, süper güçlerin zararından emin olmak için, toplumlarının menfaatini ve ulusal onurunu koruyarak, kafirleri de baş tacı yapmadan politik ilişkiler kurabilirler. Allah bu âyetle müslümanların ihtiyatlı davranmalarını, uluslararası ilişkilerde İslâm'ın ve müslümanların yararına hareket etmelerini istemektedir.⁵⁸

Asr-ı saadette Hz. Peygamberin de, başta Yahudiler olmak üzere çevre kabilelerle ümmetinin maslahatını gözeterek çeşitli antlaşmalar yaptığını ve yaptığı antlaşmalara sadık kaldığını kaynaklardan öğrenmekteyiz. Hz. Peygamber henüz peygamber olmadan önce, Mekke'de kervanları basıp soygun yapanları önlemek amacıyla Mekke'nin insaf sahibi önde gelenleri (*mele*) tarafından kurulan *Hilfu'l-fudûl* adlı cemiyete katılmış ve *"Böyle bir cemiyete bugün çağrılısam yine iştirak ederdim."* buyurmuştur.⁵⁹

Müslümanlar, Kur'an'ın barışa dair öğretileri doğrultusunda, beşeri ilişkilerde ve uluslararası diplomaside makul siyaset tarzıyla hareket ederek mü'min vasfının anlamında mündemiç olan "emin" sıfatını haiz olduklarını herkese göstermiş olurlar.

2.5. Zalimi Cezalandırmak, zulmü ve terörü önlemek için kurumsallaşma

Zulmün olduğu yerde adaletten, dolayısı ile barıştan söz etmek mümkün değildir. Zülüm ve terör, en büyük insanlık suçudur. Bu sebeple, vicdan sahibi herkesin, zulme ve teröre karşı adaleti ikame etmek için birleşmesi insanî

55 Bkz. Hucurat, 49/7-8.

56 Tevbe, 9/7.

57 Âl-i İmran, 3/28.

58 Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, II: 35-36.

59 Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Çev. Salih Tuğ, (Ankara:Yeni Şafak yay. 2003), I: 52.

ve ahlâkî bir görevdir. Zalime imkân vermemek ve fırsatçılara karşı caydırıcı olmak için, hakkaniyete taraftar olanların hazırlıklı olmaları, kurumsallaşmalar ve gerekli tedbirleri almaları gerekir. Kaba güçle ülkeleri istila edip sömürmek isteyen, dünya hâkimiyeti hayalleri kuran ihtiraslı devlet adamları her çağda karşımıza çıkarmaktadır. Böylelerine karşı, ülke içinde caydırıcı güçlü bir ordu ve barış yanlısı uluslararası organizasyonlar fren işlevi görmektedir. Allah da Müslümanlardan potansiyel düşmana karşı hazırlık yapmalarını istemektedir:

"Onlara karşı gücünüz yettiğince kuvvet ve savaş için beslenen atlar hazırlayın. Onunla Allah'ın düşmanını, kendi düşmanınızı ve sizin bilmeyip Allah'ın bildiği diğer düşmanlarınızı korkutursunuz." ⁶⁰ *"Ey iman edenler! Tedbirinizi alın; ayrı ayrı gruplar halinde ya da topluca savaşa çıkın."* ⁶¹

Kur'an'a göre saldırganlar tecavüzleri nispetinde cezalandırılmalı, savaş halinde boyunları vurulmalıdır.⁶² Barışa yanaştıklarında ise Allah ceza tatbikine izin vermez.⁶³ Cezalandırmada saldırganın dinine, mezhebine ve ırkına bakılmaz. Dinden dönen (*mürted*) kimseler de cezalandırma hususunda bu kategoride (saldırgan) değerlendirilir. Mürtedin cezası (*tazir*), yetkili mercilerin takdirine bırakılmıştır ve bu ceza kamu görevini yerine getirmeme hususunda isyan edip İslâmî değerlerle alay eden ve bunun propagandasını yapan kimselere verilecek ceza ile aynıdır.⁶⁴ Hiç kimsenin küfretme ve kutsal değerlerle alay etme özgürlüğü yoktur. Büyüme istidadı gösteren bir fitneyi bertaraf etmek her yetkilinin asli görevlerindedir. Allah zalimlere yaptırım uygulanmasını emretmektedir: *"Kim zulme uğradıktan sonra hakkını alırsa, onlara uygulanacak bir yaptırım yoktur. Ancak insanlara zulmedenlere ve haksız yere yeryüzünde taşkınlık edenlere yaptırım uygulanır. İşte onlar için elem verici bir azap vardır."* ⁶⁵

Zulme, nereden geldiğine bakmadan derhal karşı çıkmak, mazluma da dinini ve milletini sormadan sahip çıkmak gerekir. Ortada bir çatışma ve savaş varsa, arabulucular tarafsız bir şekilde önce tarafları uzlaştırmaya çalışacaklar, eğer bir taraf uzlaşmaya yanaşmazsa mazlumun yanında yer alarak zalimi hizaya getirmeye çalışacaklardır. Hücûrât sûresinde bu husus şöyle beyan edilmektedir:

60 Enfal, 8/60.

61 Nisa, 4/71.

62 Bkz. Tevbe, 9/5; Muhammed, 47/4.

63 Bkz. Bakara, 2/190-194; Nisa, 4/89-91.

64 Yaşar Yiğit, "İrtidat Suç ve Cezalarına Bakış", İslâmiyât Dergisi, c.2, sy: 2, (1999), 133.

65 Şura, 42/41-42.

"Eğer mü'minlerden iki grup birbirleriyle savaşırsa hemen aralarını düzeltin. Şayet biri diğerine haksızlık etmeye devam ederse, Allah'ın hükmüne dönünceye kadar saldırganla savaşın. Eğer dönerse, artık aralarını adaletle düzeltin ve adil olun,"⁶⁶

Zulmü durdurmak ve saldırganı cezalandırmak, güç sahiplerinin ve yetkili mercilerin işidir. Günümüz şartlarında bu ancak devlet otoritesi ile ve uluslararası güçlerle yapılabilir. Batı'da teşkil edilen uluslararası güçlerin, Müslümanların problemlerine genellikle kayıtsız kaldıkları dikkate alınır, İslâm ülkelerinin de acilen yaptırım gücü olan uluslararası paktlar teşkil etmek zorunda oldukları kolayca anlaşılır.

Kur'an, saldırganın etkisiz hale getirilmesinde dahi aşırı gidilmemesini, aynı ile karşılık verilmesini emreder.⁶⁷ "Zulme rıza zulümdür." genel prensibinden hareketle İslam, zalime karşı güç birliği yapmayı ve saldırganı cezalandırmayı öngörmektedir.⁶⁸

Hz. Peygamberin "Hiç biriniz, kendisi için istediğini din kardeşi için de istemediğe olgun mü'min olamaz."⁶⁹ meâlindeki hadisi, Kur'an'ın ortaya koyduğu iç ve dış barışı temin edecek tüm prensipleri ihata eden genel bir hüküm ve bir hayat felsefesi mesabesinde dir.

Allah yolunda savaşmayı (*cihad*) teşvik eden ve bu uğurda ölümü (*şehâdet*) yücelten bir dinin barış dini olduğunu söylemek çelişki değil midir? şeklindeki muhtemel bir soruya şöyle cevap verilebilir: Kur'an'da Müslümanlara, haksızlığa uğramış olmaları sebebiyle savaşa izin verilmiştir: "Haksızlığa uğratılarak kendilerine savaş açılan kimselere (savaşmaları için) izin verilmiştir."⁷⁰ Haksızlığa, saldırganlığa, zulme ve sömürüye karşı yürütülen her türlü gayret ve mücadeleye *cihad* denmektedir.⁷¹ Buna göre bazen kalıcı barışı sağlayabilmek için savaş (*cihad*) kaçınılmaz hale gelmektedir.

Dünya barışı ya da evrensel barış gibi kuramların oldukça ütöpik olduğu söylenebilir. Böyle bir anlayış, yaşadığımız dünyanın tek bir dünyadan ibaret olduğu ön kabulünün ürünüdür. Evrensel barış çabalarının daha çok, güçlü olanın lehine sonuçlar doğurması, küreselleşme ideali taşıyan devletlerin deşirmenine su taşması sonucunu da beraberinde getirir. Bu sebeple dünya çapında mutlak bir barıştan ziyade, geniş çaplı kalıcı ve adilane bir barış için ulusal ve uluslararası barışçıl kurumsal yapılara katkı sunmak daha gerçekçi bir yaklaşım olacaktır.

66 Hücûrat, 49/9.

67 Bkz. Bakara,2/194, Nahl, 16/126.

68 Bkz. Hac, 22/39-40.

69 Buhari, İman,7; Müslim, İman,71.

70 Hac, 22/39.

71 Ömer Özsoy ve İlhami Güler, *Konularına Göre Kur'an*, (Ankara: Fecir yay. 1996), 542.

Sonuç

Daima barışı önceleyen İslam Dini'nin kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim'den çıkardığımız Kur'an'da ulusal ve evrensel barışın ilkelerini beş maddede özetlemeye çalıştık.

Kur'an'da *silm*, *selâm* ve *sulh* kelimeleri ile anlam kazanan barış mefkuresi, İslam'ın dünyada gerçekleştirmek istediği sosyal gayeyi ortaya koymaktadır. Emanetin ehline verilmesi, kararlarda adaletin gözetilmesi, zalime karşı mazlumun yanında yer alma, inandığını ifade etme ve inandığı gibi yaşama hürriyeti gibi evrensel ilkeleri Kur'an'ın teminat altına aldığı görülmektedir. Bu ilkeler, toplumda huzur ve güven ortamının oluşmasına katkı sağlamakta, dolayısıyla fertler, toplumlar ve devletlerarası barışa da zemin hazırlamaktadır. Yeryüzünden fitnenin tamamen ortadan kaldırılması ve barışı tehdit eden unsurların bertaraf edilmesi için de gerektiğinde savaşın (cihad) da bir çözüm olarak öngörüldüğü anlaşılmaktadır.

Dünya'da toplum barışını tehdit eden, insanlığı huzursuz kılan, hayatı güvensiz hale getiren olaylar gittikçe ivme kazanmakta ve maalesef gelişen teknoloji bu kötü gidişi durduracak yerde daha da artırmaktadır. Müslümanların ictimaî ve iktisadî yapılanmasını tamamlayamamış olması, en azından İslâm coğrafyasında arzu edilen barışın gerçekleşmesini geciktirmektedir. Ayrıca İslâm ülkelerinin kendi halkına karşı barış, insan hakları ve özgürlük gibi temel hak ve hürriyetlerde Batılılardan daha fazla çifte standartçı oluşu dolayısı ile halkı gayr-i müslim olan ülkeler, müslümanların bu hususlardaki iddialarını dikkate almamaktadır. Kabul etmek gerekir ki kendi içinde barışı sağlayan, hukuk devleti olmanın gereklerini yerine getiren, uluslararası ilişkilerde ilkeli bir politika takip eden ve aynı zamanda yaptırım gücü olan devletler, dünya çapında dikkate alınır ve dünya barışına da katkı sağlayabilir.

1400 küsur yıl önce insanlığın idrakine sunulan Kur'an'ın evrensel mesajı bir bütün olarak ele alındığında ve Hz. Peygamberin yirmi üç yıllık tevhid mücadelesi incelendiğinde İslam'ın, sadece müslümanlara değil bütün insanlara barış ve huzur ortamı sağlamayı gaye edindiği ortaya çıkmaktadır.

Kaynakça

Kur'an-ı Kerim.

Âsım Efendi, *Kâmus*, Baskı yeri ve tarihi yok.

Atar, Fahreddin, "Sulh" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 37, İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul: Yeni Ufuklar neşriyat, ty.

Buhârî, Ebu Abdullah b. İsmail, *es-Sahih*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

Beydavî, Kâdî, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, İstanbul: Dersaadet, ty.

Cevherî, Ebu Nasr, *Müntehab min Sıhahı'l-Cevheri*, Byy, bty.

Damğani, Hüseyin b. Muhammed *Kâmusu'l-Kur'an*, Tahkik: Abdülaziz Seyyid el-Ehl,

Beyrut: Daru'l-Alemi'l-Melayin, 4. Baskı, 1983.

- Dumlu, Ömer, *Kur'an-ı Kerim'de Salah Mes'alesi*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1992.
- Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı*, Terc. C. Koçtak- A. Ertürk, İstanbul: İşaret Yayınları 1996.
- Ferahidî, Ebu Abdurrahman Halil b. Ahmed, *Kitabu'l-Ayn*, Mektebetü'l-Hilal, Beyrut 1414.
- Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, Çev. Salih Tuğ, Ankara: Yeni Şafak Yayınları, 2003.
- İbn Kesir, Ebu'l-Fida, *Tefsiru'l- Kur'ani'l-Azim*, Beyrut: Daru'l-Kalem, baskı tarihi yok,
- İbn Kuteybe, *Kitabu'l-Efal*, Mektebetü'l-Hanicî, 2. Baskı, Kahire 1993.
- İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut: Daru'l-Fikr, 3. Baskı, 1990.
- İsfahânî, Rağıb, *el-Müfredât*, İstanbul: Kahraman yayınları, 1986.
- Karaman, Hayreddin, Mustafa Çağrıncı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadreddin Gümüş, *Kur'an Yolu Meal Tefsir*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları, 2007.
- Kurtubî, Ebu Abdullah, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1988.
- Kurt, Abdurrahman, *Din Sosyolojisi*, İstanbul: Sentez yayınları, 7. Baskı, 2014.
- Mukatil b. Süleyman, *Kur'an Terimleri Sözlüğü*, Terc. M. Beşir Eryarsoy, İstanbul: İşaret Yayınları, 2004.
- Müslim, Ebu'l-Huseyin, *es-Sahih*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Penrice, John, *Kur'an Sözlüğü*, Çev. Ömer Aydın, İstanbul: İşaret Yayınları, 2010.
- Okuyan, Mehmet, *Çok Anlamlılık Bağlamında Kur'an Sözlüğü*, İstanbul: Düşün Yayınları, 2015.
- Özsoy, Ömer ve İlhami Güler, *Konularına Göre Kur'an Fihristi*, Ankara: Fecr Yayınları, 1996.
- Râzî, Fahreddin, *Mefatihü'l-Ğayb*, Beyrut: Daru'l-Fikr, 1990.
- Râzî, Muhammed b. Ebi Bekr, *Muhtaru's-Sıhah*, Beyrut: Mektebetu Lübnan, 1989.
- Tatar, Burhaneddin, "Barış Mitosunca Meşrulaştırılan Şiddet Metafizikinin Bir Eleştirisi", *Din ve Dünya Barışı Uluslararası Sempozyumu*, İstanbul, 2008.
- Temel, Ali Rıza, *İnsan Hak ve Hürriyetleri*, İstanbul: Seha Neşriyat, 1995.
- Yaman, Ahmet, "Sulh" *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 37, İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Yazır, M. Hamdi Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul: Eser Neşriyat, 1979.
- Yiğit, Yaşar, *İrtidat Suç ve Cezalarına Bakış*, İslâmiyat Dergisi, c.2, sy. 2, (Nisan-Haziran 1999). 121-135.
- Zebidî, *Tacü'l-Arus Min Cevahiri'l-Kamus*, Daru'l-Hidaye, byy, bty,
- Zemahşerî, Mahmut bin Ömer, *el-Keşşâf*, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-Arabi, 1986.

Universal Journal of Theology

e-ISSN: 1304-6535

Cilt/Volume: 4, Sayı/Issue: 1, Yıl/Year: 2019 (Eylül/September)

ARAP DÜNYASINDA YAZILMIŞ ÇAĞDAŞ HADİS ŞERH ÇALIŞMALARINA BİR BAKIŞ (SAHÎH-İ MÜSLİM ŞERHLERİ "EL-KEV-KEBÛ'L-VEHHÂC" VE "FETHU'L-MÜN'İM" ÖZELİNDE)

*An Overview of Modern Commentaries of Hadîth Written in the Arab World
(Within the Scope of Two Commentaries on Muslim's Şahîh, al-Kawkab al-Wahhâj and Fath al-Mun'im)*

Mahmut YAZICI

Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı
Assistant Dr., Pamukkale University, Faculty of Theology,
Department of Hadith, Denizli/Turkey
mahmutyazici@pau.edu.tr
<http://orcid.org/0000-0003-0094-8224>

Fatıma Zehra ÖĞÜTCÜ

Yüksek Lisans Öğrencisi, Pamukkale Üniversitesi, İslami İlimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Graduate Student, Pamukkale University, Graduate School of Islamic Sciences,
Department of Islamic Studies, Denizli/Turkey
fatimazehra179@gmail.com
<http://orcid.org/0000-0001-7128-9006>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi/Date Received: 10/08/2019

Kabul Tarihi/Date Accepted: 13/09/2019

Yayın Tarihi/Date Published: 20/09/2019

Atıf/Citation: Yazıcı, Mahmut – Öğütcü, Fatıma Zehra. "Arap Dünyasında Yazılmış Çağdaş Hadis Şerh Çalışmalarına Bir Bakış (Sahîh-i Müslim Şerhleri "el-Kevkebü'l-vehhâc" ve "Fethu'l-mün'im" Özelinde)". *Universal Journal of Theology* 4/1 (2019): 31-51.

Arap Dünyasında Yazılmış Çağdaş Hadis Şerh Çalışmalarına Bir Bakış (*Sahîh-i Müslim Şerhleri “el-Kevkebü'l-vehhâc” ve “Fethu'l-mün'im” Öze- linde*)

Öz

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de hadis kitapları şerh edilmektedir. Türkiye’de kaleme alınan şerhlerin yanı sıra İslam dünyasında da yeni telif edilen hadis şerhleri bulunmaktadır. Ancak Türkçe yazılan şerhlerin aksine son dönemlerde Arap dünyasında yazılan şerhler hakkında ülkemizde bir araştırma tespit edilememiştir. Bu çalışmada, her ikisi de *Sahîh-i Müslim* şerhi olan *el-Kevkebü'l-vehhâc* ve *Fethu'l-mün'im* adlı eserler incelenerek Arap dünyasında kaleme alınan çağdaş şerhler hakkında bir izlenim elde edilmeye çalışılmıştır. Söz konusu iki eser, muhtelif yönlerden, mukayeseli bir şekilde ele alınarak özellikleri ortaya konulmuştur. Bunun yanında, muasır birer şerh olarak eserlerin hadislerle modern bilgiler arasında ne ölçüde bağlantı kurdukları ve güncel meselelere ne kadar değindikleri de araştırılmıştır. Sonuç olarak *el-Kevkebü'l-vehhâc*’in klasik şerhlerden pek bir farkı olmadığı, *Fethu'l-mün'im*’in ise iç dizayn, muhteva ve üslup bakım-larından klasik şerhlerden farklı olduğu kanaatine varılmıştır.

Anahtar kelimeler: Sahih-i Müslim Şerhi, Muhammed el-Emîn el-Hererî, *el-Kevkebü'l-vehhâc*, Musa Şâhîn Lâşîn, *Fethu'l-mün'im*

An Overview of Modern Commentaries of Hadîth Written in the Arab World

(Within the Scope of Two Commentaries on Muslim’s *şahîh*, *al-Kawkab al-Wahhâj* and *Fath al-Mun'im*)

Abstract

Just like the case in the past, commentaries are still being written on hadîth manuals. Besides the ones written in Turkey, there are hadîth commentaries recently written in the Islamic world. Unlike the ones written in Turkish, however, the recent hadîth commentaries written in the Arab world attracted no scholarly attention in Turkey. The present work aims at gaining insight into modern hadîth commentaries written in the Arab world based on our analysis of two commentaries on Muslim’s *şahîh*, namely *al-Kawkab al-Wahhâj* and *Fath al-Mun'im*. Through a comparative analysis of the two commentaries, the present work provides information about the features of both commentaries from different aspects. Moreover, it examines the extent to which the two contemporary commentaries provide insight into the connections between traditions and information available in our time and the extent to which they address the problems of this age. As a result of this analysis, it concludes that *al-Kawkab al-Wahhâj* is not very different from classical hadîth commentaries while *Fath al-Mun'im* differs from them in terms of inner structure, contents, and style.

Key Words: Commentary on Muslim’s *şahîh*, Muḥammad al-Amîn al-Hararî, *al-Kawkab al-Wahhâj*, Mūsā Şâhîn Lâşîn, *Fath al-Mun'im*

Giriş

Rasûlullah’ın (s.a.s.) sözlerini bir araya getiren pek çok hadis kitabı yazılmıştır. Bu kitaplardaki rivâyetlerin bir kısmı yeterli Arapça bilgisi olanlar tarafından anlaşılırken, bazıları “garib” bir kelime barındırması, mecâzî bir unsur bulundurması vb. nedenlerden dolayı ilk bakışta anlaşılmamaktadır. Bu noktada hadis kitapları üzerine yazılan şerhler, rivâyetleri anlamaya yardımcı olması açısından önemli bir role sahiptir. Şerhler, anlaşılması zor kelimeleri açıklamanın yanı sıra hadisi destekleyen bir âyet veya başka bir hadis varsa zikretmek, hadisin sebeb-i vürûdunu belirtmek, mecâzî ifadeleri izah etmek,

hadisin farklı tariklerini vermek, hadisten çıkarılacak fikhî hükümleri belirtmek gibi pek çok görevi de yerine getirirler. Bu açılardan hadis şerh kitapları hadislerin anlaşılması için vazgeçilmez eserlerdir.

Hadis şerhleri, dönemin ihtiyaçlarına ve problemlerine çözüm üretme, hadisleri güncel tutma açılarından da önemli bir boşluğu doldururlar. Bu nedenle geçmişten bugüne muhtelif hadis kitapları üzerine yapılan şerh çalışmaları devam edegelmiştir.¹

Türkiye’de Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren hadis şerh çalışmalarına başlanmış özellikle 1980’li yıllardan sonra hadis şerh çalışmaları artarak devam etmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze değin yapılan bu çalışmalara Ahmed Naim ve Kâmil Miras’ın hazırladıkları *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, Ahmed Davudoğlu’nun *Müslim Şerhi*, İbrahim Canan’ın *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Şerhi*, Abdullah Aydın’ın *Sünen-i Dârimî Şerhi*, Necati Yeniçel ve Hüseyin Kayapınar’ın *Sünen-i Ebû Dâvûd Şerhi*, M. Yaşar Kandemir, İsmail Lütfi Çakan ve Raşit Küçük’ün *Riyâzu’s-sâlihîn Şerhi* ve Diyanet İşleri Başkanlığı’nun hazırladığı *Hadislerle İslam* örnek olarak verilebilir. Arap dünyasında da başta Buhârî ve Müslim’in *Sahîh*’leri olmak üzere ilk dönem eserleri üzerine çeşitli şerhler yazılmaya devam etmektedir.²

Cumhuriyetin ilanından sonra Türkiye’deki hadis şerhleri hakkında birtakım çalışmalar yapılmış olmasına rağmen³ Arap dünyasında kaynak hadis kitapları üzerine yazılan çağdaş hadis şerhleri hakkında Türkiye’de yapılmış bir araştırma tespit edilememiştir.⁴ Bu çalışmamızda Müslim’in *Sahîh*’i üzerine yazılmış modern şerh çalışmalarından ikisi ele alınıp önceki şerhlerle

* Dr. Öğr. Üyesi. Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı Öğretim Üyesi. Orcid: <https://orcid.org/0000-0003-0094-8224>.

** Fatıma Zehra Ögütçü. Pamukkale Üniversitesi İslami İlimler Enstitüsü Yüksek Lisans öğrencisi.

1 Hadis şerh çalışmaları, çeşitleri, genel muhtevaları ve tarihi seyri için bk. Zişan Türcan, *Hadis Şerh Geleneği Doğuşu Gelişimi ve Dönüşümü*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2011).

2 Buhârî üzerine yazılmış bazı şerhler için bk. Yaşar Kandemir, “el-Câmiu’s-Sahîh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7: 118-122; Müslim üzerine yapılmış bazı şerh çalışmaları için bk. Yaşar Kandemir, “el-Câmiu’s-Sahîh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7: 126-128; Erdinç Ahatlı ve İnam ul Haq, “Şebbîr Ahmed Osmânî ve “Fethu’l-Mülhim bi-Şerhi Sahîhi’l-İmâm Müslim” Adlı Eseri”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/37 (2018): 22-23.

3 Erdinç Ahatlı, “Türkiye’de Hadisi Anlama Çalışmaları: Ahmed Davudoğlu ve Müslim Şerhi Örneği”, *Hadis Tetkikleri Dergisi* 3/1 (2005): 73-89; Ahatlı, “Cumhuriyet Dönemi Türkçe Hadis Şerhlerine Dair Bazı Mülâhazalar -Ebu Davud, İbn Mace ve Darimi Şerhleri Üzerine Bir Analiz”, *Hadis Tetkikleri Dergisi* 6/2 (2008): 7-30; Ahatlı, “Klasik ve Cumhuriyet Dönemi Hadis Şerhçiliği: Şekil ve Muhteva Açısından Bir Mukayese” *İslam ve Klasik*, ed. Sami Erdem (İstanbul: Klasik Yay., 2008); Ahatlı, “Cumhuriyet Dönemi Hadis Şerhçiliği Bibliyografyası”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 11/21 (2013): 201-270.

4 Serdar Murat Gürses’in, Hanefî-Selefî Hadis Şerh Geleneği Açısından Keşmîrî’nin el-Arfû’s-Şez’î Mübârekfûrî’nin Tuhfetu’l-Ahvezî İsimli Eserlerinin Karşılaştırması (İnönü Üniversitesi

benzeştikleri ve ayrıştıktıkları noktalar ile günümüz meselelerine ne ölçüde yer verdikleri hususu konu edinerek çeşitli açılardan karşılaştırıp değerlendirilecektir. Öncelikle Muhammed el-Ürmî ve *el-Kevkebü'l-vehhâc ve'r-ravzu'l-behhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*⁵ adlı eseri, ardından da Musa Şâhîn Lâşîn ve *Fethu'l-mün'im şerhu Sahîhi Müslim*'i⁶ ele alınacaktır.

el-Kevkebü'l-vehhâc'ın tercih edilmesinde yazarının yetiştiği çevre, ilim yolculukları yaparak birçok hocadan ders alması, Mescid-i Haram'da ders hakkı kurmuş olması ve şerhin hacimli olması etkili olmuştur. *Fethu'l-mün'im*'in tercih edilmesinde ise eserin yine *Sahîh-i Müslim*'in bir şerhi olması ve akademik camiaya adım atmamış bir kişi olan *el-Kevkeb*'in yazarının aksine müellifinin üniversitede hocalık yapmış olması önemli rol oynamıştır.

1. Şerhler ve Yazarları Hakkında Genel Bilgiler

a) el-Kevkebü'l-vehhâc ve'r-ravzu'l-behhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. el-Haccâc

Müellifin Hayatı

Müellifin hayatı hakkında *el-Kevkebü'l-vehhâc*'da eseri yayına hazırlayan Hâşim Muhammed Ali el-Mehdî'nin yazdığı tercemenin dışında bir bilgi bulunmamaktadır. İnternette yaptığımız aramada müellifin hayatına dair bilgilerin, söz konusu bölümün aynısı veya kısaltılmışı olduğu görülmüştür. Biz de ilgili yerdeki bilgileri kısaltarak vereceğiz.

Doğumu ve ailesi

el-Kevkeb'in yazarı, Ebû Yâsin Muhammed el-Emîn b. Abdullah b. Yûsuf b. Hasan el-Ürmî el-Hererî'dir. 1348/1930 yılı Zilhicce ayının sonlarında Etiyopya'nın Herer bölgesinde yer alan Buveytî köyünde doğmuştur. Kendisi küçük yaşlardayken annesi vefat etmiş olan Hererî'yi babası büyütülmüştür.⁷

Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018) adlı basılmamış doktora tezi ile Erdinç Ahatlı ve İnam ul Haq'ın hazırladığı "Şebbîr Ahmed Osmânî ve "Fethu'l-Mülhim bi-Şerhi Sahîhi'l-İmâm Müslim" Adlı Eseri", (Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2018, cilt: XX, sayı: 37, s. 21-52) adlı makale, son dönemde yazılmış şerhlerle ilgili çalışmalar olsa da Arap dünyasında yapılmış çalışmalar olmadığından bu kapsamda değerlendirilmemiştir.

5 Muhammed el-Emîn b. Abdullah el-Ürmî el-Hererî, *el-Kevkebü'l-vehhâc ve'r-ravzu'l-behhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*, nşr. Hâşim Muhammed Ali Mehdî v.dğr., 1. Baskı (Beyrut: Dâru'l-Minhâc - Dâru Tavkî'n-Necât, 2009).

6 Mûsâ Şâhîn Lâşîn, *Fethu'l-mün'im şerhu Sahîhi Müslim*, 1. Baskı (Beyrut: Dâru's-Şurûk, 2002).

7 Hererî, *el-Kevkeb*, (Takdîm), 1: 7.

İlim tahsili

Dört yaşındayken yetişmesi için hocaya verilen Hererî, küçük yaşta Kur'ân öğrenip hatmetti. Babası onu daha sonra akâid ve fıkıh ilimlerinin öğretildiği medreselere göndedi. Bu medreselerde Eş'arî âlimlerin yazmış olduğu akâid metinleriyle, Şâfiî âlimlerin yazmış olduğu çeşitli fıkıh kitaplarını okuyup ezberledi.⁸

Hererî, medresedeki ilk tahsilinden sonra zamanının Sîbeveyh'i olarak kabul edilen Ebû Muhammed Musâ b. Muhammed ed-Deylî'ye giderek ondan fıkıh ve nahiv okudu. Ayrıca sarf, belagat, arûz ve mantık ilimlerine dair eserler üzerinde çalıştı. Hocası Musa b. Muhammed'in yanında yedi yıl kalan Hererî, hocasından ders alırken bir yandan da onun yanında ders vermeye başladı.⁹

Daha sonra döneminin Halil b. Ahmed'i olarak kabul edilen Şeyh Muhammed Medîd ed-Deylî'nin meclislerine katılarak ondan ileri düzeyde nahiv ve tefsir dersleri aldı. Hocasının yanında üç yıl kalan Hererî ardından dönemin önde gelen müfessirlerinden İbrahim b. Yasin el-Mâcetî'nin yanında da üç yıl kadar bulundu. Ondan da tefsir, belagat ve mantık ilimlerine dair eserler okudu. Akabinde fakih Yûsuf b. Osman el-Verkî'nin yanına giden Hererî, ondan da dört yıl boyunca ileri düzeyde fıkıh metinleri ve şerhlerini okudu ve ferâiz ilmini öğrendi. Daha sonra şeyhu'l-muhaddisîn, hâfız, fakih Ahmed b. İbrahim el-Kerrî'nin yanına giderek ondan da Buhârî'nin tamamını, *Sahîhi Müslim*'i ve hadis usûlüne dair bazı eserleri okudu. Hererî, bunların dışında daha birçok hocadan ileri düzeyde birçok eser okumuştur.¹⁰

Hocalarından ders alırken aynı zamanda onların yanında ders halkası da oluşturan Hererî, 1373/1953 yılının başlarında hocalarının hepsinden, ders vermek için icâzet istemiş, onların icazet vermesiyle de hocalarından bağımsız olarak ders halkası oluşturmuştur.¹¹

Hererî'nin, öğrenciliğinde dört saat gibi çok az bir süre uyuduğu zikredilirken¹² hocalık yaptığı dönemlerde de sabahtan akşama kadar ders verdiği, geceleyin ise kitap yazdığı söylenmektedir.¹³

8 Hererî, *el-Kevkeb*, (Taktîm), 1: 8.

9 Hererî, *el-Kevkeb*, (Taktîm), 1: 8.

10 Hererî, *el-Kevkeb*, (Taktîm), 1: 9-10.

11 Hererî, *el-Kevkeb*, (Taktîm), 1: 10.

12 Hererî, *el-Kevkeb*, (Taktîm), 1: 8.

13 Hererî, *el-Kevkeb*, (Taktîm), 1: 8.

Eserleri

Hererî'nin çeşitli ilim dallarında irili ufaklı 62 eseri vardır. Basılı eserlerinden bazıları¹⁴ şunlardır:

*el-Bâkûratü'l-ceniyye fi i'râbi metni'l-Âcrûmiyye*¹⁵

*Cevâhiru't-ta'limât Şerhu't-Takrîzât*¹⁶

*Menâhilü'r-ricâl 'alâ lâmiyeti'l-ef'âl*¹⁷

*el-Bâkûratü'l-ceniyye 'alâ Manzûmeti'l-Beykûniyye*¹⁸

*Hulâsatu'l-kavli'l-müfhim 'alâ terâcimi ricâli Câmi'i'l-İmâm Müslim*¹⁹

Tefsîru hadâiki'r-rûhi ve'r-reyhân fi ravâbî 'ulûmi'l-Kur'ân (32 cilt olarak basılmış kapsamlı bir tefsirdir.)²⁰

Etiyopya'dan Suudi Arabistan'a Hicreti

Hererî, ilmi kişiliğinin yanında siyasi mücadelesiyle de ön plana çıkmıştır. Kendi bölgesinde Urûmiyye İslam Cephesi'ni kurması üzerine Etiyopya'daki komünistlerle karşı karşıya gelmiş ve onlarla mücadele etmiştir. Komünistlerin onu öldürmek üzere birleşmeleri ve bu amaçla muhasara etmeleri üzerine yapılan çarpışmada muhasaradan kurtulup kaçmayı başarmış, sonra da 1398/1978 yılında Etiyopya'dan Suudi Arabistan'a hicret etmiştir.

Hererî, Suudi Arabistan'a yerleştikten iki yıl sonra 1400/1980 yılında Hayriyye Dâru'l-Hadisî'ne müderris oldu. Aynı zamanda sekiz yıl boyunca geceleri Mescid-i Haram'da ders halkası oluşturarak hocalık yaptı.²¹ Aktif bir görevi olmayan Hererî, halen hayattadır.

Eser Hakkında

el-Kevkebü'l-vehhâc Müslim şerhi olup 26 cilt olarak basılmıştır. Müellif şerhe başlamadan önce "hutbetü'l-kitâb" başlıklı ön sözünden sonra dört mukaddime kaleme almıştır. Bunlardan birincisini İmam Müslim'in hayatına²² ayıran müellif, ikinci mukaddimede *Sahîh-i Müslim*'in meziyetlerine ve istihrâc ve şerh türünden Müslim üzerine yapılan çalışmalara değinmiştir.²³ "Mukaddimetü'l-ilm" adını verdiği üçüncü mukaddimede, ilk olarak hadis

14 Basılı ve basılı olmayan tüm eserlerinin listesi için bkz. Hererî, *el-Kevkeb*, 10-13.

15 Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 2007.

16 Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 2011.

17 Kahire: Dâru Ömre İbnu'l-Hattâb, 2007.

18 Mekke: Yy, 1983.

19 Cidde: Mektebetu Cidde, 1986.

20 Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 2001.

21 Hererî, *el-Kevkeb*, 1: 15.

22 Hererî, *el-Kevkeb*, 1: 25-28.

23 Hererî, *el-Kevkeb*, 1: 29-35.

ilminin mevzusu, mesâili, faziletleri hakkında bilgiler vermiş sonra hadisçilerin kullanageldikleri “muhaddis”, “hâfız”, “hüccet” gibi kavramları açıklamış, ardından da “hadis”, “sünnet”, “haber” ve “eser” terimlerinin farklarını beyan etmiştir.²⁴ Dördüncü mukaddimedede ise kendisinin, İmam Müslim’e ulaşan isnadlarını zikretmiştir.²⁵ Bu dört mukaddimededen sonra şerhe başlamıştır.

el-Kevkeb, ravi bilgilerinden lügat açıklamalarına, rivayet farklılıklarından mezhep farklılıklarına kadar çok çeşitli hususları içeren geniş bir şerhtir. Müellif, şerhinde önceki âlimlerden ve Müslim şârihlerinden yararlandığı gibi kendisi de bir takım ilavelerde bulunmuştur. Kitabı neşreden heyetin başkanı Prof. Hâşim Muhammed Ali Mehdî’ye göre kitap ismine layık olarak gerçekten de şerhlerin arasında parlayan bir yıldız, ilim talebesinin kalbini çeken güzel bir bahçe gibidir.²⁶

b) Fethu’l-mün’im şerhu Sahîhi Müslim

Müellifin Hayatı

Musa Şâhîn Lâşîn, 16 Recep 1338 (5 Nisan 1920) yılında Mısır’ın Kalyûbiye Bölgesi Benhâ şehri İsnit köyünde doğdu. Hafızlığını köyündeki ilkokulda en büyük abisi Cûde’nin yanında tamamladı.²⁷

Ortaöğretimini Ezher’e bağlı okullarda sürdüren Lâşîn, 1946’da Usûluddîn Fakültesi’nden lisans, 1948’de Arap Dili Fakültesi’nden yüksek lisans mezunu oldu.

Lâşîn 1948-1965 yılları arasında Ezher’e bağlı ortaöğretim kurumlarında tefsir ve hadis hocası olarak görev yaptı. 1965 yılında Usûluddîn Fakültesi’nde Tefsir-Hadis bölümünde doktorasını tamamladı. Aynı yıl Ezher Üniversitesi Usûluddîn Fakültesi Hadis bölümünde hocalık yapmaya başladı. 1976 yılında profesör olan Lâşîn, aynı yıl Hadis bölümü başkanlığına getirildi. 1979-1982 yılları arasında ise Usûluddîn Fakültesi Dekanı olarak görev yaptı. 1977-1984 yılları arasında Ezher Üniversitesi hocalarının akademik değerlendirme ve yükseltme birimi üyesi oldu. Ezher Üniversitesi’nde hocalık yaparken Kuveyt, Suudi Arabistan, Libya, Somali ve Katar gibi çeşitli ülkelerde misafir hoca olarak da dersler verdi.²⁸

24 Hererî, *el-Kevkeb*, 1: 39-43.

25 Hererî, *el-Kevkeb*, 1: 44-46.

26 Hererî, *el-Kevkeb*, “Takdîm”, 1: 5-6.

27 Mültekâ ehli’t-tefsîr, “el-Üstâz ed-Doktûr Musâ Şâhîn Lâşîn Fârisü’t-tefsîr ve’l-hadis mine’l-mahbera ile’l-makbera”, erişim: 1 Temmuz 2019, <https://vb.tafsir.net/tafsir21119/#.XSugOug-zbIV>.

28 Mültekâ ehli’t-tefsîr, “el-Üstâz ed-Doktor Musâ Şâhîn Lâşîn”.

Mısır Evkaf Bakanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu'na bağlı olarak kurulan Uluslararası Sîret ve Sünnet Merkezi'nin ilk müdürü olan Lâşîn, adı geçen merkezin kuruluş tarihinden (1994) itibaren ölümüne kadar başkanlığını yürüttü.

Lâşîn, 6 Ocak 2009 yılında Kâhire'nin Nasr semtinde vefat etti.

Lâşîn'in vefat ettiği güne kadar ilimle meşgul olduğu ve vefat ettiği gün Buhârî üzerine yazdığı *es-Selsebilü'l-cârî fi şerhi Sahîhi'l-Buhârî* üzerinde çalıştığı söylenmektedir.²⁹

Vaktini ilmi araştırmalara adayan Lâşîn'in en önemli projesi, hadislerin tahrir ve değerlendirilmesi üzerine olmuştur. Nitekim 1976 yılından vefatına kadar Ezher Üniversitesi'nde yaptırdığı yüksek lisans ve doktora tezlerinin hemen hepsi bu projesinin bir uygulaması mahiyetinde değerlendirilmektedir.³⁰

Ezher, İskenderiye, Ümmülkurâ ve Ümdürmân Üniversitelerinde 200'den fazla yüksek lisans ve doktora tezine danışmanlık veya jüri üyeliğinde bulunan Lâşîn, Mısır, Sudan, Suudi Arabistan ve Arap Emirlikleri'ndeki üniversitelerde görev yapan 50'den fazla hocanın da profesörlüğe yükselme sınavına katılmıştır. Bu da Lâşîn'in Arap ülkelerindeki saygınlığına işaret etmektedir.

Üniversite hocalığının yanı sıra ders halkaları, radyo ve televizyon programlarıyla da ilim ve irşat faaliyetlerini sürdüren Lâşîn bu amaçla Mısır medyasında 1000, Katar'da 500, Suudi Arabistan'da 50, Britanya radyosunda 20 program düzenlemiştir. 1000'den fazla fetvası, 50'den fazla da makalesi yayınlamıştır.³¹ Bu ise Lâşîn'in akademik çalışmaların yanında Müslüman toplumlara yönelik irşat faaliyetlerinden de geri durmadığını göstermektedir.

Eserleri

Lâşîn'in hadis ve tefsir alanlarında birçok eseri vardır. Bu eserlerinden bazıları şunlardır:

Hadis alanındaki eserleri;

Fethu'l-mün'im Şerhu Sahîhi Müslim,

*Sahîhu'l-Buhârî fi nazmin cedîd trcmî' ve teysîr ve tecrîd,*³²

*Kısas mine'l-hadîsi'n-Nebevî,*³³

29 el-Alûka el-Meclisü'l-ilmî, "Vedâ'an Şeyha ulemâî's-sünne Musa Şâhîn Lâşîn, erişim: 5 Temmuz 2019, <https://majles.alukah.net/t26310/>.

30 Mültekâ ehli't-tefsîr, "el-Üstâz ed-Doktor Musâ Şâhîn Lâşîn".

31 Mültekâ ehli't-tefsîr, "el-Üstâz ed-Doktor Musa Şâhîn Lâşîn", erişim: 8 Temmuz 2019; el-Mektebetü'ş-Şâmile, "Mûsâ Şâhîn Lâşîn", erişim: 8 Mayıs 2019, <http://shamela.ws/index.php/author/2282>.

32 Beyrut: Dâru'l-Medâri'l-İslâmî, 2006.

33 Mısır: Mektebetü'l-Emân, 2007.

*Tahkîk ve ta'lîk 'alâ Sahîhi Müslim,*³⁴
*es-Selsebîlu'l-Buhârî fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî,*³⁵
*es-Sünne ve't-teşrî,*³⁶
*es-Sünnetu küllühâ teşrî'un,*³⁷
*el-Menhelu'l-hadîs fi şerhi'l-hadîs,*³⁸
*el-Mevsû'atü'l-muhtasara li'l-ehâdîsi'n-Nebeviyye,*³⁹

Diğer eserleri;

*el-Leâli'l-hisân fi 'ulûmi'l-Kur'ân,*⁴⁰
*el-Husûnu'l-menî'a fi'd-difâ' 'ani's-şerî'a,*⁴¹
*Tecdîdü'd-dîn.*⁴²

Eser Hakkında

Musa Lâşîn'in 23 yılda tamamladığını söylediği⁴³ ve 10 cilt olarak basılan *Fethu'l-mün'im*, Müslim'in *Sahîh'i* üzerine yapılmış şerhlerdendir. Önceleri Buhârî'de geçen dört yüz hadise ve şerhine yer verdiği *el-Menhel*'den sonra Buhârî'de yer alan diğer hadisleri de şerh edip Buhârî şerhini tamamlamayı düşünen Lâşîn, Buhârî üzerine birçok şerh yazıldığından dolayı bu fikirden vazgeçtiğini ve Müslim'i şerh etmeye başladığını söyler.⁴⁴

Eserin ilk baskısı Dâru'ş-Şurûk tarafından 2002 yılında Kahire'de yapılmıştır. İkinci baskısı da yine aynı yayınevi tarafından muhtemelen aynı yıl gerçekleştirilmiştir. Nitekim internette dolaşan pdf nüshalarında jenerik sayfasında ilk baskı tarihi 2002 olarak gösterilirken ilerleyen sayfalarda ikinci baskının önsözü de yer almaktadır. Ayrıca ileride değinileceği üzere Lâşîn'in ikinci baskıda yaptığı değişiklikler de söz konusu pdf nüshalarında yer almaktadır.

Lâşîn, birinci baskının önsözünde, hadislerin şerhini yaparken “el-ma'ne'l-'âm”, “el-mebâhis el-arabiyye” ve “fıkhu'l-hadîs” başlıkları altında

34 Beyrut: Müessesetü İzzüddîn, (5 cilt), 1407/1986. Öğrencisi Ahmed Ömer Haşim ile birlikte hazırlamıştır.

35 Eserini tamamlayamadan vefat etti.

36 Ezher Üniversitesi Dergisi'nde 1411/1991 Şaban ayında yayınlanmış makalesidir.

37 Katar Üniversitesi Şeriat Fakültesi Dergisi'nin onuncu sayısında yayınlanmış makalesidir.

38 Beyrut: Dâru'l-Medâri'l-İslâmî, (4 cilt), 2002.

39 Mısır: Vizâratü'l-Evkâf, 2000.

40 Kahire: Dâru'ş-Şurûk, 2002.

41 Kahire: Mektebetü'l-İman, 2007.

42 Kahire: Matbaatu'l-Medenî, 2009. Diğer eserleri için bk. Mültekâ ehli't-tefsîr, “el-Üstâz ed-Doktûr Musa Şâhîn Lâşîn”; el-Mektebetü'ş-Şâmîle, “Mûsâ Şâhîn Lâşîn”.

43 Lâşîn, *Fethu'l-mün'im*, 1: 5.

44 Lâşîn, *Fethu'l-mün'im*, 1: 7.

hadisleri değerlendirdiğini söylemektedir.⁴⁵ Eser incelendiğinde bu metoda bağlı kaldığı görülmektedir. Ayrıca söz konusu başlıklardan sonra ilgili babda zikredilen hadislerden çıkarılabilecek hükümleri de veren Lâşîn, bu özelliği ile de eserine ayrı bir hususiyet kazandırmıştır.

Lâşîn, ikinci baskının ön sözünde bu baskının birinci baskıdan ayrılan özelliklerini şöyle sıralar:

- “İmam Müslim’in isnadlarını dipnota koydum.
- Hadisleri, Müslim’in tertibine göre sıraladım.
- Babları numaralandırdım. Bazen Nevevî’nin yaptığı bablandırmaya uymadım.
- Kitabın başından sonuna kadar bütün hadisleri bir kelimesi değişik olsa bile ayrı bir hadis olarak numaralandırdım.”⁴⁶

Yazar, birinci ve ikinci baskının önsözlerinden sonra hadis ve hadis ilimlerine dair bir bilgi vermeden kitabın şerhine geçmiştir. Ancak Lâşîn Müslim’in, *Sahîh*’inin başında yer alan “Mukaddime” bölümüne ve şerhine yer vermemiş, doğrudan Kitâbü’l-Îmân” bölümündeki hadisler ve onların şerhiyle eserine başlamıştır.

2. Şerhlerin Mukayesesi

a) Şerh metotları

Şerh metodu açısından bakıldığında *el-Kevkeb*’in demc/mezc metodu kullanılarak yazıldığı görülmektedir. Yani şerh edilecek metin açıklamalar arasına serpiştirilerek neredeyse kelime kelime şerh edilmektedir. Müellifin bu metodu oldukça iyi kullandığı ve eserin başından sonuna kadar aynı yöntemi takip ettiği görülmektedir.

Fethu’l-mün’im’de ise konuyla ilgili hadis metinlerinin tamamı verildikten sonra şerhe geçilmektedir. *Fethu’l-mün’im*’in şerh kısmında;

“el-Ma’ne’l-âm/genel anlam” başlığı altında konuya dair hadislerle ilgili genel bilgiler verilmekte, ilgili hadislere dair âyetler zikredilmekte ve hadisin vürûd sebebine değinilmektedir.

“el-Mebâhisü’l-Arabiyye” başlığı altında ise hadislerde geçen bazı kelime veya cümlelerin anlamları üzerinde durulmakta, gramer ve edebi sanatlar yönünden açıklamalarda bulunulmakta, hadis metninde geçen mübhem bir şâhus varsa, hakkında bilgi verilmektedir.

45 Lâşîn, *Fethu’l-mün’im*, 1: 8.

46 Lâşîn, *Fethu’l-mün’im*, 1: 8.

“Fıkhü’l-hadîs” başlığı altında ise hadis âlimlerinin ve mezhep imamlarının, söz konusu rivâyetlerden çıkardıkları fıkhî görüşlere yer verilmekte, onların görüşleri değerlendirilmekte ve konuyla ilgili kendi görüşleri serdedilmektedir.

Hemen her babın sonunda “Fıkhü’l-hadîs” başlığı içerisinde, “ve yu’ hazü mine’l-hadîs/min mecmû’ati hâzihi’l-ehâdîs” alt başlığında, konuyla ilgili hadislerden çıkarılan hükümler zikredilmektedir. Bazı bölümlerde hadislerden çıkarılan bu hükümler kırkı geçmektedir.⁴⁷

b) Senet zikri

el-Kevekb’ de senedlerin tamamı zikredilmektedir. *Fethu’l-mün’im’* de ise hadis metinleri verilirken sadece sahâbî râvisinin adı zikredilmekte, senetlerin tamamı ise dipnotlarda verilmektedir.

c) İsnadın özellikleriyle ilgili açıklamalar

Fethu’l-mün’im’in aksine *el-Kevekb’* de isnadın özelliklerine ilişkin açıklamalar da yapılmaktadır. Senedin -rubâî, humâsî, sūdâsî gibi- kaç râviden oluştuğu belirtilmekte,⁴⁸ “Min letâifi’s-sened” denilerek isnadın kendisine has özellikleri varsa zikredilmektedir. Örneğin; ‘Bu senedde çocuğun babadan rivâyeti vardır.’,⁴⁹ ‘Bağdatlı’nın Kûfeli’den rivâyeti vardır.’,⁵⁰ ‘Sahâbînin sahâbîden rivâyeti vardır.’,⁵¹ ‘Tâbîinin tâbîinden rivâyeti vardır.’,⁵² ‘Seneddeki tüm râviler Basralıdır.’,⁵³ ‘Râvilerin ikisi Kûfeli, üçü Mekkelidir.’⁵⁴ gibi özelliklere değinilmektedir. Senedin muttasıl olma, sahih olma gibi özellikleri de zikredilmektedir. Hadis, mütâbî⁵⁵ olarak gelmişse sened zikrinden önce “Müslim bu hadise şu mütâbî’i getirdi.” denilerek peşinden isnad zikredilmekte,⁵⁶ şâhid⁵⁷ olarak geldiğinde ise “Müellif bu hadise şu şâhidi getirdi.” denilerek hadisin senedi verilmektedir.⁵⁸

47 Hererî, *el-Kevekb*, 8: 243-249; 6: 102-106, 430-435.

48 Hererî, *el-Kevekb*, 7: 115.

49 Hererî, *el-Kevekb*, 7: 35.

50 Hererî, *el-Kevekb*, 1: 246.

51 Hererî, *el-Kevekb*, 7: 35.

52 Hererî, *el-Kevekb*, 1: 246.

53 Hererî, *el-Kevekb*, 2: 306.

54 Hererî, *el-Kevekb*, 7: 115.

55 Mutâbî: Bir hadisin metin bakımından benzeri olan ve en azından sahâbi râvisi aynı olmak kaydıyla, başka bir senedle rivayet edilen hadis. Bk. Abdullah Aydın, “Mutâbî”, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi Vakfı Yayınları, 2013), 230.

56 Hererî, *el-Kevekb*, 14: 178.

57 Şâhid: Herhangi bir hadise, başka bir sahâbiden gelen tamamen aynı veya benzer muhtevadaki ikinci hadis. Bk. Aydın, “Şâhid”, 291.

58 Hererî, *el-Kevekb*, 1: 427.

d) Rical tanıtımı

Râvileri tanıtmaya açısından *el-Kevkeb'in*, *Fethu'l-mün'im'e* üstünlük gösterdiği söylenebilir. Zira eserde tüm râviler, ilk defa zikredildikleri yerde tam ismi, isminin nasıl okunacağı, künyesi, lakabı, neden bu lakabı aldığı, kimlerden hadis naklettiği, kendisinden kimlerin hadis rivâyet ettiği, vefat tarihi vb. bilgiler verilerek tanıtılmaktadır. Lakabı verilen kişinin kim olduğunda ihtilaf varsa sahih görüş belirtilmekte,⁵⁹ râvi hakkında söylenmiş sözler varsa bunlar da kaydedilmektedir.⁶⁰ Râvi bilgilerinin yanında hadislerde ismi geçen kabileler hakkında da bilgiler bulunmaktadır.⁶¹ Ayrıca söz konusu râvinin Müslim'in *Sahîh'inde* başka hangi bölümlerde hadis rivâyet ettiğinin bilgisi de verilmektedir.⁶²

Râviler ilk kez adı geçtiği yerde tanıtıldıktan sonra başka bir senedde tekrar zikredildiğinde onun sadece tam adı, nisbesi, künyesi gibi genel bilgileri ve sika, zayıf vb. cerh-ta'dîl durumunu açıklayan bilgiler zikredilmektedir.⁶³

Şerhin başlarında örneğin "Faslün fî tercemeti Hasan b. Umâre"⁶⁴, "Tercemetü Harâm b. Osmân"⁶⁵ gibi başlıklar bulunsa da sonralarına doğru bu tür başlıklara rastlanmamaktadır.

Fethu'l-mün'im'de ise bazı sahâbi râvilerinin dışında⁶⁶ râvi tanıtımına yer verilmemektedir. Nitekim *Fethu'l-mün'im'de* metinde sened zincirinin tamamının verilmemesi sebebiyle râvilerin adı da geçmemektedir.

e) Cerh-ta'dîl bilgileri

Râviler hakkındaki cerh-ta'dîl bilgileri, *el-Kevkeb'de* râvinin adının ilk geçtiği yerde verilmektedir. Bazı âlimlerin söz konusu râvi hakkında yaptıkları değerlendirmeler ve kullandıkları lafızlar tek tek kaydedilmektedir. Örneğin; İbn Ma'în (ö. 233/848),⁶⁷ Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855),⁶⁸ Nesâî (ö. 303/915),⁶⁹ İbn Hibbân (ö. 354/965),⁷⁰ Dârekutnî (ö. 385/995)⁷¹ ve İbn Hacer (ö.

59 Hererî, *el-Kevkeb*, 2: 156.

60 Hererî, *el-Kevkeb*, 1: 164, 223, 249.

61 Hererî, *el-Kevkeb*, 2: 139.

62 Hererî, *el-Kevkeb*, 2: 120, 137.

63 Hererî, *el-Kevkeb*, 10: 246.

64 Hererî, *el-Kevkeb*, 1: 393.

65 Hererî, *el-Kevkeb*, 1: 441.

66 Lâşîn, *Fethu'l-mün'im*, 1: 65; 2: 249; 6: 532; 8: 524; 9: 283.

67 Hererî, *el-Kevkeb*, 1: 103, 191, 264.

68 Hererî, *el-Kevkeb*, 1: 109, 285, 350.

69 Hererî, *el-Kevkeb*, 1: 104, 164.

70 Hererî, *el-Kevkeb*, 1: 104, 207.

71 Hererî, *el-Kevkeb*, 1: 297, 312.

852/1449)⁷² gibi bilginlerin, adı geçen râvi hakkındaki görüşleri alıntılar yapılarak zikredilmektedir. İlk defa adı geçtiğinde hakkındaki cerh-ta'dîl bilgisi beyan edilen râvinin adı ikinci kez geçtiğinde "sikadır", "hâfızdır" vb. ifadeler kullanılarak kısaca tanıtılmaktadır.⁷³

Fethu'l-mün'im'de ise râvilerin cerh-ta'dîline ilişkin bilgiler bulunmamaktadır.

f) Hadislerin tahrîci

*el-Kevekb'*de hadislerin tahrîcine/hadisın geçtiği diğer kaynaklara, işaret edilirken *Fethu'l-mün'im*'de bu özellik bulunmamaktadır.

*el-Kevekb'*de, söz konusu hadisi rivâyet etmede Müslim'e ortak olan kişiler zikredilerek kitap ismi ve hadis numaraları verilmekte, Müslim, ilgili hadiste infirâd etmişse bu da dile getirilmektedir.⁷⁴ Aynı zamanda söz konusu hadisin *Sahîh-i Müslim'*de başka hangi bölümlerde ve hangi senedlerle geçtiği bilgisi de zikredilmektedir.⁷⁵

Tahrîc sayılmasa da *Fethu'l-mün'im*'de gerekli görüldüğünde hadisin *Sahîh-i Buhârî'*de geçen farklı lafızlarına değinildiği de belirtilmelidir.⁷⁶

g) Nüsha farklılıklarına değinmeleri

Her iki eserde de nüsha farklılıklarına değinilmiştir. Ancak *el-Kevekb'*de bunun oranı daha fazladır. Nüsha farklılıklarında ise daha çok Müslim'in *Sahîh'i* üzerine şerh yazanlardan Nevevî (ö. 676/1277),⁷⁷ Übbî (ö. 828/1425)⁷⁸ ve Senûsî (ö. 895/1490)⁷⁹ gibi âlimlerin nüshaları arasında karşılaştırmalar yapılmaktadır.

h) Bab başlıkları

"Kitâb" başlarında birinci baba geçilmeden önce, *el-Kevekb'*de genellikle söz konusu kitâbla ilgili bilgi verilmiştir.⁸⁰ *Fethu'l-mün'im*'de Kitâb başlangıçlarında, söz konusu kitâbdaki tüm bablar maddeler halinde sıralanmakta ardından da sırasıyla ilk babın şerhinden başlanmaktadır.

72 Hererî, *el-Kevekb*, 1: 133, 174, 181.

73 Hererî, *el-Kevekb*, 10: 246.

74 Herer, *el-Kevekb*, 6: 275.

75 Hererî, *el-Kevekb*, 2: 144.

76 Lâşîn, *Fethu'l-mün'im*, 5: 88.

77 Hererî, *el-Kevekb*, 1: 136, 2: 73, 119; Lâşîn, *Fethu'l-mün'im*, 2: 120, 5: 377, 6: 369.

78 Hererî, *el-Kevekb*, 2: 73, 119, 16: 360; Lâşîn, *Fethu'l-mün'im*, 2: 120.

79 Hererî, *el-Kevekb*, 1: 136, 2: 119, 16: 360; Lâşîn, *Fethu'l-mün'im*, 2: 120.

80 Bk. Hererî, *el-Kevekb*, 2: 7, 5: 165.

Bab başlıkları ise mevcut *Sahîh-i Müslim* baskılarındaki bab başlıklarından farklılık arz etmektedir. Her iki müellif de bab başlıklarını kendi ifadeleriyle zikretmektedir. Örneğin Nevevî'nin *Müslim Şerhi*'ndeki İman Kitabı'nın ikinci başlığı "Bâbu beyânî's-salevât ellefî hiye ehadu erkânî'l-İslâm" şeklindeki⁸¹ *el-Kevkeb'*de "Bâbu 'ademi vücûbi mâ 'ade's-salevâtî'l-hamsi ve mâ 'adâ sıyâme Ramazâne ve mâ 'adâ ez-zekevâtî'l-mefrûda" şeklinde,⁸² *Fethu'l-mün'im'*de ise "Bâbu umûri'l-İslâm" şeklindedir.⁸³

i) Dil bilimsel incelemeler

*el-Kevkeb'*de gerekli yerlerde i'râb ve sarf bilgileri geniş açıklamalarla verilmektedir.⁸⁴ *Fethu'l-mün'im'*de de "el-Me'âni'l-Arabiyye" başlığı altında kelime ve cümleler şerh edilirken *el-Kevkeb'*deki kadar olmasa da, kısa ve öz şekilde i'râb bilgileri ve edebi sanatlara dair bilgiler zikredilmektedir.

Sözcük bilgileri her iki şerhte bulunsa da *el-Kevkeb'*de kelimenin hareketlenmesi, mâzîsi, muzârîsi, masdarı, çeşitli anlamları vb. türden daha ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır.⁸⁵

j) Dil ve uslûbları

Her iki eserin de dillerinin anlaşılır ve sade olduğu belirtilmelidir. Her iki eserde de mütevazı ifadelerin kullanıldığı görülmektedir. *Fethu'l-mün'im'*de her babın sonunda "Allah en iyi bilendir." yazılması, *el-Kevkeb'*de de "Allah en iyi bilendir" ifadesinin yanı sıra "Benim sakîm anlayışıma zuhûr eden budur."⁸⁶ gibi ifadelerinin yer alması örnek olarak verilebilir.

Konuya ilişkin âyet ve hadislerden delil getirme her iki şerhin önemli özellikleri arasındadır.⁸⁷ *el-Kevkeb'*de kelime anlamlarını açıklarken şiirlerden istihâd da görülmektedir.⁸⁸

*Fethu'l-mün'im'*de "el-Ma'ne'l-âm" başlığı altında genel açıklamalar yapılırken konuyla ilgili bir âyet varsa muhakkak zikredilmektedir.

81 Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Müri Nevevî, *el-Minhac fi şerhi Sahihi Müslim b. Haccac*. (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1392), 1: 66. Ayrıca bk. Ebû'l-Hasen Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî Müslim, *el-Müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar bi nakli'l-'adli 'anı'l-'adli ilâ Rasûlillah*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 5 c. (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, t.y.) 1: 40.

82 Hererî, *el-Kevkeb*, 2: 79.

83 Lâşîn, *Fethu'l-mün'im*, 1: 34.

84 Hererî, *el-Kevkeb*, 1: 63; 220.

85 Hererî, *el-Kevkeb*, 1: 166, 2: 271, 514;

86 Hererî, *el-Kevkeb*, 2: 119.

87 Hererî, *el-Kevkeb*, 3: 112, 135, 219.

88 Hererî, *el-Kevkeb*, 1: 473, 2: 39; 4: 141.

k) Hadis Usûlüne dair bilgiler

el-Kevebü'l-vehhâc incelendiğinde yeri geldiğinde hadis usûlüne dair bilgiler verdiği görülmektedir. Örneğin, ömrünün sonunda ihtilâta uğrayan bir râviden sonra “fâide fi'l-muhtelifîn” başlığı atılarak bu konu hakkında bilgi verilmektedir.⁸⁹ Ayrıca yeri geldikçe çeşitli “fasıl”lar açılarak hadisin sahih, hasen, zayıf;⁹⁰ merfû, mevkuf, maktû ve mürsel gibi kısımları⁹¹ cerh-ta'dîlin kabulüne ilişkin hususlar⁹² açıklanmaktadır. İ'tibâr, mütâba'at ve şevâhid kavramlarının açıklanmasında olduğu üzere bazen hadis usûlüne dair açıklamalar “tetimme” başlığı altında da verilmektedir.⁹³

l) Kaynakları

*el-Keveb'*de klasik şerhlerden sürekli alıntılar yapıldığı görülmektedir. Özellikle Nevevî'nin şerhinden çok faydalandığı söylenebilir. Müslim'in *Sahîh'i* veya diğer eserler üzerine yazılmış şerhlerden yararlanmak elbette önemli olup daha önceki çalışmaları görmezden gelmek şerh çalışması için bir eksiklik olarak düşünülebilir. Ancak sürekli onlardan alıntı yaparak âlimlerin görüşlerinin derlendiği bir çalışma ortaya koymak, günümüz problemlerine ışık tutacak meselelere değinmemek de bir eksiklik olarak değerlendirilebilir. Bu açıdan bakıldığında *el-Keveb'*in önceki âlimlerin sözlerinin derlendiği klasik şerh tarzında yazılan ansiklopedik bir eser olduğu söylenebilir.

Hererî'nin yararlandığı kaynaklar arasında başta Müslim'in *Sahîh'i* üzerine yazılan şerhler olmak üzere Mâzerî'nin (ö. 536/1141) *el-Mu'lim bi-fevâidi Müslim'i*,⁹⁴ Kâdî İyâd'ın (ö. 544/1149) *İkmâlü'l-Mu'lim bi-fevâidi Müslim'i*,⁹⁵ Kurtubî'nin (ö. 656/1258) *el-Müfşim şerhu Sahîhi Müslim'i*,⁹⁶ Nevevî'nin (ö. 676/) *el-Minhâc fi şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc'ı*,⁹⁷ el-Übbî'nin (ö. 827/1424) *İkmâlü İkmâl'i'l-Mu'lim'i*,⁹⁸ İbn Hacer'in *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî'si*,⁹⁹ Senûsî'nin (ö. 895/1490) *Mükmilü İkmâl'i'l-İkmâl'i*¹⁰⁰ zikredilebilir. Hadislede geçen “garib” kelimelerin açıklamalarında ise daha çok İbnü'l-Esîr'in (ö. 606/1210) *Nihâye'sinden* yararlandığı görülmektedir.¹⁰¹

89 Hererî, *el-Keveb*, 2: 158.

90 Lâşîn, *Fethu'l-mün'im*, 1: 82.

91 Lâşîn, *Fethu'l-mün'im*, 1: 505.

92 Lâşîn, *Fethu'l-mün'im*, 1: 475.

93 Hererî, *el-Keveb*, 1: 158.

94 Hererî, *el-Keveb*, 3: 242, 10: 169, 316.

95 Hererî, *el-Keveb*, 1: 90, 105, 108.

96 Hererî, *el-Keveb*, 1: 142, 147, 148.

97 Hererî, *el-Keveb*, 1: 58, 70, 78.

98 Hererî, *el-Keveb*, 1: 156, 2: 360, 4: 17.

99 Hererî, *el-Keveb*, 5: 178, 8: 283, 10: 243.

100 Hererî, *el-Keveb*, 1: 62, 65, 66.

101 Hererî, *el-Keveb*, 2: 285, 3: 232, 4: 28, 218.

Lâşîn de *Fethu'l-mün'im*'de daha önce yazılmış şerhlerden yararlanmaktadır. En çok yararlandığı şârihler arasında İbn Battâl,¹⁰² Mâzerî,¹⁰³ Kâdî İyâd,¹⁰⁴ İbnü's-salâh,¹⁰⁵ Nevevî,¹⁰⁶ Übbî,¹⁰⁷ İbn Hacer¹⁰⁸ ve Senûsî¹⁰⁹ zikredilebilir.

*el-Kevekb'*de günümüz âlimlerinden herhangi bir alıntı yapıldığına, modern gelişmelere dair çağdaş bilim adamlarından bir bilgi aktarıldığına rastlanılmamıştır. Bu da *el-Kevekb'*in, hadisleri anlama ve değerlendirme açısından eski bilgileri tekrar ettiğine işaret etmektedir. Örneğin embriyonun gelişimi ve ruhun üflenmesiyle ilgili hadisi yorumlarken modern tıbbî bilgilerden de yararlanarak bir açıklama yapması beklenirken, hadisin zahîrî anlamıyla yetinerek embriyonun gelişiminin 120 günde tamamladığını ve bu aşamadan sonra ruh üflendiğini söyler.¹¹⁰ Hâlbuki günümüz modern tıp bilimi, embriyonik evreyi 56 gün olarak belirlerken¹¹¹ ilgili hadisin modern bilgiyle uyumlu yorumları da bulunmaktadır.¹¹²

Lâşîn'in ise günümüz bilim insanlarının eserlerinden yararlandığı da görülmektedir. Bunlardan biri arkeolog Dr. Ahmed Fahrî'dir (1905-1973). Örneğin Lâşîn, Arap yarımadasının önceden yeşil ve verimli bir yer olduğunu daha sonra çölleştiğini anlatırken Ahmed Fahrî'den alıntı yapar.¹¹³ Bazen günümüzde yazılmış tezlerden de bilgiler aktarır.¹¹⁴

m) Mezhebi görüşlerinin yansıtılması

*el-Kevekbü'l-vehhâc'*ın başında şârihin kısa hayat hikayesinin anlatıldığı kısımda yazarın amelde Şâfi'î, itikadda Selefi akideye sahip olduğu ifade edilmektedir.¹¹⁵ Ameli konularda Şâfi mezhebini ön plana çıkardığı görülse de mezhep tarafgirliği yapmadığı söylenebilir. Mesela, bir hadisin nesh edilmesi konusunda müellif söz konusu hadisin neshedildiğini belirttikten sonra “bu

102 Lâşîn, *Fethu'l-mün'im*, 1: 29, 35, 57.

103 Lâşîn, *Fethu'l-mün'im*, 1: 205, 407, 410, 451.

104 Lâşîn, *Fethu'l-mün'im*, 1: 25, 31, 73.

105 Lâşîn, *Fethu'l-mün'im*, 1: 52, 55, 64.

106 Lâşîn, *Fethu'l-mün'im*, 1: 23, 24, 48.

107 Lâşîn, *Fethu'l-mün'im*, 1: 36, 52, 107.

108 Lâşîn, *Fethu'l-mün'im*, 1: 23, 38, 44.

109 Lâşîn, *Fethu'l-mün'im*, 1: 149, 155, 2: 563.

110 Hererî, *el-Kevekb*, 24: 512.

111 Bk. Keith L. Moore - T.V.N. Persaud, *Klinik yönleriyle İnsan embriyolojisi*, trc. Mehmet Yıldırım v.dğr. (İstanbul: Nobel Tıp Kitabevi, 2002), 8.

112 Bk. Şeref Mahmut el-Kuzât, “Cenine Ruh Ne Zaman Verilir”, trc. Ekrem Keleş, *Diyanet İlmî Dergi* 38/2 (2002): 124; İbrahim Tüfekçi, “İslam Hukukuna Göre Gebeliğin Sonlandırılması”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45 (Eylül 2013): 119-120.

113 Lâşîn, *Fethu'l-mün'im*, 4: 341.

114 Lâşîn, *Fethu'l-mün'im*, 9: 232.

115 Hâşim Muhammed Ali el-Mehdi, *el-Kevekb*, (Taktîm), 1: 7.

bizim mezhebimize ve cumhurun mezhebine göredir” diyerek tarafını belli eder.¹¹⁶

Haberî sıfatlar konusunda selef çizgide olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Allah Teâlâ'nın nüzûlünün Allah için sâbit bir sıfat olduğunu söyleyen müellif, “Onu sâbit kılarız, inanırız, nasıl olduğunu düşünmeyiz, misallendirmeyiz.” diyerek selef âlimlerinin de savunduğu bu görüşün doğru olduğunu belirtir. Ona göre, bu nüzûl, tevilcilerin dediği gibi dualara icâbet veya rahmet nüzûlü anlamında manevi bir nüzûl olmadığı gibi meleklerin nüzûlü manasında mecâzî bir nüzûl de değildir. Mu'attıla ve Müşebbihe'nin dediği gibi teşbih ve temsil olmaksızın, herhangi bir keyfiyet düşünülmezsizin Allah'ın sıfatlarından bir sıfattır. Ebû Hanîfe'den (ö. 150/767) bunu destekleyici söz aktaran müellif, bu hususta İbn Teymiye (ö. 728/1328), İbnü'l-Kayyim (ö. 751/1350) ve Zehebî (ö. 748/1348) gibi âlimlerin kitaplarına mürâcaat edebileceğini söyler.¹¹⁷ Müellif bu tür konularda, naslarda ifade edildiği şekilde inanılması gerektiğini savunur.¹¹⁸

Lâşîn ise aynı hadisi, *Fethu'l-bârî*'den alıntı yaparak açıklar.¹¹⁹ Kendi görüşünü açıkça ifade etmez. Ancak alıntı yaptığı bilgilere bakılırsa onun da haberî sıfatları olduğu gibi kabul etme taraftarı olduğu söylenebilir.

Lâşîn fıkhi meselelerde genelde mezheplerin görüşlerini ve delillerini verir, fakat bir tercihte bulunmaz.¹²⁰

n) Güncel izahlar

Çağdaş hadis şerhlerinden beklenen hususlar arasında, yapılan yorumların günümüz problemlerine ışık tutması, modern bilimin sahasına giren hadislerin, ilmî verilerden yararlanılarak yorumlanması ve hadislerle ilgili zihinlere takılan sorulara cevap vermesi sayılabilir. Belirli konularda iki şerhte yaptığımız incelemede *el-Kevkeb'* de bu hususlara daha az değinildiği görülmüştür. *Fethu'l-mün'im*'in müellifinin söz konusu hususlara daha çok değinmesinde akademik camiadan olmasının etkili olduğu söylenebilir.

Hererî'nin bir hadisin şerhinde, Hz. Âdem'in önceleri cennette yalnız bir şekilde gezdiğini, daha sonra Allah'ın (c.c.) Hz. Âdem'i uyutarak acıtmaksızın ondan bir şeyleri aldığını zikrettikten sonra bunda narkozla uyutmaya bir işaret bulunduğunu söylemesi,¹²¹ günümüzde çok tartışılan hilâli görme meselesinde, günümüzde bilimin ilerlemesi nedeniyle hilalin görüneceği günün

116 Hererî, *el-Kevkeb*, 2: 144.

117 Hererî, *el-Kevkeb*, 10: 10-12.

118 Başka bir örnek için bk. Hererî, *el-Kevkeb*, 8: 164.

119 Lâşîn, *Fethu'l-mün'im*, 3: 528.

120 Bk. Lâşîn, *Fethu'l-mün'im*, 1: 266; 2: 89, 95.

121 Hererî, *el-Kevkeb*, 16: 152.

önceden hesaplanabileceğini belirtmesi¹²² onun yenilikçi yaklaşımlarına örnek olarak verilebilir.

Hererî'nin modernle bağlantı kurarken metne bağlı kalmaktan geri durmadığı da söylenebilir. Örneğin atların hayırlı olmasıyla alakalı hadisi şerh ederken, cihadın kıyamete kadar devam edeceğini, atların da kıyamete kadar savaşlarda kullanılacağını, gerçekten de günümüzde uçak, tank vb. savaş aletleri olsa bile atlara dağlarda ihtiyaç duyulduğunu belirtir.¹²³ Kadınların saçlarını deve hörgücü gibi topuz yapmalarıyla ilgili hadisin şerhinde, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) mucize göstererek günümüzdeki kadınların halini bildiğini söyler.¹²⁴

İslam Dini'nde en çok önem verilen hususlardan birisi temizliktir. Bedenin, elbisenin ve ibadet edilen yerlerinin temizliği bazı ibadetler için ön şart olarak kabul edilirken, yiyeceklerin, içeceklerin ve yeme-içme kaplarının da insan sağlığını tehdit eden pisliklerden, zararlı maddelerden mikroplardan ve hayvanlardan uzak tutulması istenir. Elbette hadislerde "mikrop" kelimesi geçmediği gibi mikroplardan da bahsedilmemektedir. Modern birer şerh olan *el-Kevekb* ve *Fethu'l-mün'im*'de mikroplardan bahsedilmesi beklenen hadislerin şerhlerinde yaptığımız araştırmada *el-Kevekb*'de hadisi yorumlarken mikroplara hiç değinilmediği, hatta el-Mektebetü'ş-Şâmile programı üzerinden mikrobun Arapça karşılığı olan "ميكروب" ve "جراثيم" kelimelerinden yaptığımız aramada bu kelimelerin hiç geçmediği, *Fethu'l-mün'im*'de ise birçok hadisin şerhinde, ilgili hadislerdeki bazı durumların "mikroplarla" açıklandığı görülmüştür.

Örneğin Lâşîn, kapların ağzının açık bırakılmamasıyla ilgili hadisin şerhinde, havada etrafa yayılan mikropların bulunduğunu, bunların ağzı açık kaplardaki yiyecek ve içeceklere girerek insana zarar verebileceğini belirtir.¹²⁵

Köpeğin yaladığı kabı toprakla temizleme hususunda, günümüzde güvenilir doktorlara göre köpekte toprakla giderilen mikropların bulunduğunu dile getirir.¹²⁶ Mescide tüküren bedevî hadisini, tükürükte mikrop bulunduğu şeklinde yorumlar.¹²⁷

122 Hererî, *el-Kevekb*, 12: 363.

123 Hererî, *el-Kevekb*, 20: 159.

124 Hererî, *el-Kevekb*, 21: 515.

125 Lâşîn, *Fethu'l-mün'im*, 8: 182. *el-Kevekb*'deki yorum için bk. 21: 122. Krş. Şerafuddîn Hüseyin b. Abdillâh Tibî, *Şerhu'l-Mişkât el-Kâşif 'an hakâiki's-sünen*, thk. Abdülhamid Hindâvî (Riyad: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1997), 9: 288.

126 Lâşîn, *Fethu'l-mün'im*, 2: 227. *el-Kevekb*'deki yorum için bk. 6: 37. Krş. Nevevî, *el-Mimhâc*, 3: 83.

127 Lâşîn, *Fethu'l-mün'im*, 3: 179. *el-Kevekb*'deki yorum için bk. 8: 164. Krş. Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Mısırî Kastallânî, *İrşâdü's-sârî li şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, (Mısır: Matbaatü'l-Kübrâ el-Emiriyye, 1323), 1: 419.

“لا عدوى ولا طيرة” hadisinin şerhinde ise her hastalığın kendine has mikrobu olduğunu, bu mikropların hastadan sağlıklıya geçtiğini anlatır, ardından da hava yoluyla, dokunmayla, hastanın eşyasını kullanmakla ve bunlara benzer başka yollarla hastalıkların bulaşabileceğini belirtir ve “*Kanda akyuvarlar vardır. Salgın bulaşıcı mikroplara karşı koyarlar.*”, “*Mikropların evreleri vardır: Güçlü oldukları evreler, zayıf oldukları evreler.*”, “*Herkesin bağışıklık sistemi değişiklik gösterir.*” gibi bilimsel izahlarda bulunur. Nihayetinde ise: “*Ancak nice mikroplar vardır ki Allah’ın izniyle insanın haberi bile olmadan yok olurlar. Hastalık işi Allah’tandır. Bulaşma da öyle.*” diyerek konuyu sonlandırır.¹²⁸

Kıscacası; “mikrop”tan bahsedilmesi muhtemel konular üzerinden yaptığımız araştırmada *Fethu’l-mün’im*’de birçok hadisin “mikrop”larla ilişkilendirilerek yorumlandığı görülürken *el-Kevkeb’*de ilgili hadislerin geçmiş şerhlerdeki bilgilere göre yorumlandığı görülmüştür.

Sonuç

Çağdaş hadis şerhleri hakkında yapılan bu çalışmada Müslim’in *Sahîh*’i üzerine yazılan *el-Kevkebü’l-vehhâc* ile *Fethu’l-mün’im*’in mukayesesi yapılmıştır.

26 ciltten oluşan, ansiklopedik bir eser niteliğindeki *el-Kevkebü’l-vehhâc* adlı şerhin *Sahîh-i Müslim*’deki hadisler hakkında akla gelebilecek her türlü bilgiyi içerdiği söylenebilir. Şerhin esasen eskiden beri yazılmış olan şerhlerdeki bilgileri topladığı ve bunlara bazı eklemelerde bulunularak oluşturulduğunu söylemek mümkündür. Bu açıdan değerlendirildiğinde Müslim’in *Sahîh*’i üzerine yazılan diğer eserlere ihtiyaç bırakmadığı da söylenebilir.

*el-Kevkeb’*in en önemli eksigi, günümüzde yazılmasına ve hacimli bir eser olmasına rağmen çağdaş meselelere değinmemesi ve güncel yorumlar içermemesidir. Bu haliyle eser, sanki sekiz veya dokuzuncu hicrî asırlarda yazılmış bir şerh izlenimi vermektedir.

Her cildin sonunda yer alan fihristte, ilgili ciltteki “kitap” ve “bab başlıkları”nın sayfa numaraları verilmektedir. Ancak şerhte geçen şahıs ve yer isimlerine, konu ve kavramlara dair indeksler bulunmamaktadır. Dolayısıyla kapsamlı bir fihristin bulunmayışı eserden istifadeyi zorlaştırmaktadır.

Fethu’l-mün’im, sadece Müslim şerhleriyle değil, diğer hadis şerhleriyle mukayese edildiğinde de farklı üslûbuyla dikkat çekmektedir. İlgili babın başında konuya dair hadislerin zikredilmesi, konuya ilişkin hadislerin bir arada

128 Lâşîn, *Fethu’l-mün’im*, 8: 615. *el-Kevkeb’*deki yorum için bk. 22: 295, 296, 304, 305. Krş. Ebû Muhammed Bedreddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsa el-Hanefî ‘Aynî, *‘Umdetü’l-kârî şerhu Sahîhi’l-Buhârî* (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-‘Arabî, 1972), 21: 288. Ebû İbrâhim İzzeddin Muhammed b. İsmail Emîr es-San’ânî, *et-Tenvîr şerhü’l-Câmi’i’s-sağîr*, thk. Muhammed İshak Muhammed İbrahim (Riyad: Mektebetu Dâri’s-Selâm, 2011), 11: 158.

görülmesi ve değerlendirilmesi açısından oldukça faydalı olmuştur. Eserin başından sonuna kadar her babta “el-ma’ne’l-’âm” ve “fıkhü’l-hadîs” başlıklarının açılması ve konunun bu başlıklar çerçevesinde ele alınması ise hadislerin kendi bütünlüğü içerisinde değerlendirilmesi ve anlaşılması açısından eseri diğer şerhlerden ayıran önemli özelliklerdendir. “Bab” sonlarında hadislerden çıkarılabilecek hükümlerin sıralanması da önemli bir özellik olarak görülebilir.

Dil ve edebiyat ile ilgili hususlara, konunun akışına etki etmeyecek şekilde “el-Mebâhis el-Arabiyye” şeklinde ayrı bir başlık altında yer verilmesi de çağdaş bir yaklaşımın tezahürü olarak görülebilir. Hadis senetlerinin dipnotlarda gösterilmesi de bu kapsamda değerlendirilebilir.

el-Kevebü’l-vehhâc’ın aksine *Fethü’l-mün’im*’in tertip, düzen, konuları sunma ve değerlendirme bakımlarından daha kullanışlı ve günümüz okurlarına daha çok hitap eden bir yapı ve içerikte olduğu söylenebilir. Ancak *Fethü’l-mün’im*’de râvi bilgileri, cerh-ta’dil ve isnâd değerlendirmelerinin bulunmayışı *el-Keveb*’e nazaran bir eksiklik olarak değerlendirilse de günümüzde rical değerlendirmelerinden ziyade hadislerin anlaşılması ve yorumlanması ön planda olduğu için söz konusu bilgilerin eksikliği eserin değerini düşürmez.

Sonuç olarak, Arap dünyasında son dönemde yazılmış iki şerh üzerinden yaptığımız bu incelemede *el-Kevebü’l-vehhâc*’ın nitelik açısından klasik şerhlerden pek de farklı olmadığı, *Fethü’l-mün’im*’in ise hem düzen ve tertip hem de muhteva bakımından özgün yapıda bir şerh olduğu söylenebilir.

Kaynakça

- Ahatlı, Erdinç ve İnam ul Haq. “Şebbîr Ahmed Osmânî ve “Fethü’l-Mülhim bi-Şerhi Sahîhi’l-İmâm Müslim” Adlı Eseri”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/37 (2018): 21-52.
- Alûka el-Meclisü’l-ilmî. “Vedâ’an Şeyha ulamâi’s-sünne Musa Şâhîn Lâşîn”. Erişim: 5 Temmuz 2019. <https://majles.alukah.net/t26310/>.
- Aydınlı, Abdullah. *Hadis İstılahları Sözlüğü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013.
- ‘Aynî, Ebû Muhammed Bedreddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsa el-Hanefî. *‘Umdetü’l-kârî şerhu Sahîhi’l-Buhârî*. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsî’l-‘Arabî, 1972.
- Hererî, Muhammed el-Emîn b. Abdullah el-Ürmî. *el-Kevebü’l-vehhâc ve’r-ravzu’l-behhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*. Nşr. Hâşim Muhammed Ali Mehdi v.dğr. 1. Baskı. Beyrut: Dâru’l-Minhâc - Dâru Tavkî’n-Necât, 2009.
- Kandemir, Yaşar. “el-Câmiu’s-Sahîh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7: 114-123. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- _____. “el-Câmiu’s-Sahîh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7: 124-129. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

- Kastallânî, Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Mısırî. *İrşâdü's-sârî li şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. Mısır: Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, 1323.
- Kuzât, Şeref Mahmut. "Cenine Ruh Ne Zaman Verilir". Trc. Ekrem Keleş. *Diyanet İlmî Dergi* 38/2 (2002): 107-128.
- Lâşîn, Musa Şâhin. *Fethu'l-mün'im şerhu Sahîhi Müslim*. 1. Baskı. Beyrut: Dâru'ş-Şurûk, 2002.
- el-Mektebetü'ş-Şâmile. "Mûsâ Şâhîn Lâşîn". Erişim: 8 Mayıs 2019. <http://shamela.ws/index.php/author/2282>.
- Moore Keith L. - Persaud T.V.N. *Klinik yönleriyle İnsan embriyolojisi*. Trc. Mehmet Yıldırım v.dğr. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevi, 2002.
- Mültekâ ehli't-tefsîr. "el-Üstâz ed-Doktûr Musâ Şâhîn Lâşîn Fârisü't-tefsîr ve'l-hadîs mine'l-mahbera ile'l-makbera". Erişim: 1 Temmuz 2019, 8 Temmuz 2019. <https://vb.tafsir.net/tafsir21119/#.XSugOugzbIV>.
- Müslim, Ebü'l-Hasen Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar bi nakli'l-'adli 'ani'l-'adli ilâ Rasûlillah*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 c. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, t.y.)
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *el-Minhac fi şerhi Sahîhi Müslim b. Haccac*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1392.
- es-San'ânî, Ebû İbrâhim İzzeddin Muhammed b. İsmail Emîr. *et-Tenvîr şerhü'l-Câmi'i's-sağîr*. Thk. Muhammed İshak Muhammed İbrahim. Riyad: Mektebetu Dâri's-Selâm, 2011.
- Tîbî, Şerafuddîn Hüseyin b. Abdillâh. *Şerhu'l-Mişkât el-Kâşif 'an hakâiki's-sünen*. Thk. Abdülhamid Hindâvî. Riyad: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1997.
- Tüfekçi, İbrahim. "İslam Hukukuna Göre Gebeliğin Sonlandırılması". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45 (Eylül 2013): 111-154.

Universal Journal of Theology

e-ISSN: 1304-6535

Cilt/Volume: 4, Sayı/Issue: 1, Yıl/Year: 2019 (Eylül/September)

دراسة تأصيلية لحديث التعريض بنفي الولد

“Kocanın, Çocuğun Kendisine Ait Olmadığını İma Etmesi” Hadisini Temel-
lendirme Çalışması

Anas ALKAHWAJİ

Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim
Dalı - Assistant Dr., Pamukkale University, Faculty of Theology,
Department of Islamic Law, Denizli/Turkey

aalkahwaji@pau.edu.tr

<http://orcid.org/0000-0002-0012-7461>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi/Date Received: 16/08/2019

Kabul Tarihi/Date Accepted: 13/09/2019

Yayın Tarihi/Date Published: 20/09/2019

Atıf/Citation: ALKAHWAJİ, Anas. “Kocanın, Çocuğun Kendisine Ait Olmadığını İma Etmesi” Hadisini Temel-lendirme Çalışması”. *Universal Journal of Theology* 4/1 (2019): 53-77.

دراسة تأصيلية لحديث التعريض بنفي الولد

"Kocanın, Çocuğun Kendisine Ait Olmadığını İma Etmesi" Hadisini Temellendirme Çalışması**Öz**

Bu çalışma, her zaman ve her yerde olabilecek olan ve sahabe döneminde evli bir adamın başına gelen bir olay dolayısıyla ortaya çıkan "neseb" ile ilgili önemli fihki bir meseleyi ele almaktadır. Hadis kitaplarında da geçen bu mesele, "kocanın, çocuğun kendisine ait olmadığını îma etmesi"yle ilgili olan hadistir. Çalışmanın problemi, muhaddis ile usûlcü olan fakih arasındaki farkı ortaya koyma noktasındadır. Zira muhaddis, habere ve onun sıhhatine yoğunlaşırken, usûlcü olan fakih ise haberi, delil olup olmayacağı yönünden tasnif edip şer'î delillerden biri olan Sünnet-i Şerife icmâlî delilinden, tafsilî delil olarak itibar ettiği haberin lafızlarını açıkladıktan sonra o haberden usulle ilgili hükümler ve fihki kaideler çıkarır. Çalışma, hadisin sened ve metnini muhaddis yöntemine göre değil; usûlcü olan fakihin yöntemine göre incelemektedir. Çalışmanın birinci gayesi, modern dönemde karşılaştırmalı usul-i fikhî ekolü çerçevesinde hadis-i şerifin incelenmesi için bir yöntem ya da pratik bir uygulama ortaya koymaktır. İkinci olarak, bu hadis-i şeriften çıkarılan fikhî ve usûlî ile ilgili hükümleri açıklayıp ortaya koymaktır. Üçüncü olarak da, metin ile metni anlama (fikhu'n-nass) arasındaki farkı ortaya çıkarmaktır. Bu mevzuyu ortaya koyarken de, bütünlüğü sağlamak ve dini doğru anlamak için başta Sahih-i Buhari olmak üzere Sünnet'in metinlerinin bulunduğu kaynaklara müracaat etmenin ve aynı zamanda fikhî kitapları ve usûlcülerin çeşitli şerhleri gibi, bu metinleri anlamaya ilişkin kaynaklara başvurmanın önemini açıklamaktadır.

Anahtar kelimeler: Ta'riz, soy, fikhî hükümler, usulle ilgili hükümler, Sahih-i Buhari

ملخص:

يتناول هذا البحث مسألة فقهية مهمة تتعلق بالنسب، جاءت نتيجة لحادثة وقعت لرجل متزوج قد تكرر في كل زمان ومكان؛ وقد وردت في كتب السنة، وهذه المسألة هي: حديث التعريض بنفي الولد، وتكمن إشكالية البحث؛ في التمييز بين المحدث والفقهاء الأصولي، فالمحدث يختص بالخبر وصحته، وأما الفقيه الأصولي فيصنف الخبر من حيث هو دليل يحتج به أم لا؟ ثم يستنبط منه الأحكام الأصولية والقواعد الفقهية، بعد شرح ألفاظه وبيانها، واعتباره دليلاً تفصيلياً من دليل إجمالي معتبر من أدلة الشرع، وهو السنة الشريفة، فيدرس السند والمتن دراسة أصولية فقهية حسب أهل الفقه والأصول، لا حسب أهل الحديث والرواية، والهدف من الدراسة، أولاً: وضع منهجية أو تطبيق عملي لدراسة الحديث الشريف ضمن مدرسة أصول الفقه المقارن في العصر الحديث، وثانياً: بيان وشرح ومعرفة الأحكام الفقهية والأصولية المستنبطة من هذا الحديث، وثالثاً: إبراز الفرق بين النص وفقه النص، مع بيان أهمية الرجوع لمصادر نصوص السنة الشريفة وأولها صحيح البخاري، وفي الوقت نفسه أهمية الرجوع لمصادر فقه هذه النصوص من كتب الفقه والشروحات المختلفة للأصوليين والفقهاء، لتحقيق التكامل والفهم الصحيح للشرعية.

كلمات مفتاحية: التعريض، النسب، أحكام فقهية، أحكام أصولية، صحيح البخاري

مقدمة

أهمية السنة الشريفة ودورها في ديننا الحنيف لا تخفى على أي مسلم، فهي المصدر الثاني من مصادر التشريع بعد القرآن الكريم، ولولا السنة لضاع الدين، ولضلّ أغلب المسلمين، وقد جاءت السنة الشريفة كما بين الإمام الشافعي على ثلاثة أوجه: الوجه الأول: أحكام جاءت مقررّة ومطابقة لأحكام القرآن الكريم، مثل ما ثبت في الأحاديث من وجوب الصلاة والزكاة وصوم رمضان والحج. الوجه الثاني: أحكام مبيّنة لأحكام القرآن الكريم، وهي عبارة عن

الأحكام الثابتة في السنة والتي تبين أو تفسر ما جاء في القرآن مجملاً، أو تقيده ما جاء مطلقاً، أو تخصص ما جاء عاماً. الوجه الثالث: أحكام ثبتت بالسنة ولم ينص عليها القرآن الكريم، مثل تحريم الجمع بين المرأة وخالتها أو عمتها.

ولا يخفى على أحد من المسلمين، أن الله عز وجل قد تكفل بحفظ السنة كما تكفل بحفظ القرآن، وقِيضَ لجمع أحاديث الرسول صلى الله عليه وسلم رجالاً مخلصين، شمروا عن ساعد الجد، وضربوا أكباد الإبل أشهراً في سبيل ذلك، فابتكروا علم الرجال والإسناد الذي تفردت به أمتنا على سائر الأمم السابقة واللاحقة وكرسوا هذا العلم لتصحيح الخبر عن رسول الله صلى الله عليه وسلم، فميزوا الخبيث من الطيب، والصحيح من السقيم، وسبروا الصريح عن الزيد والجفاء، فكانوا كالصيافة في صنعتهم، الذين يستخرجون الذهب النقي من الشوائب، وومن أبرز هؤلاء الرجال الإمامان البخاري ومسلم رحمهما الله، ثم بقية أصحاب الكتب الستة، وأيضاً قبل ذلك قِيضَ للسنة أئمة هم في الأصل علماء حديث وكتبهم ومسانيدهم تشهد على ذلك، ولكنهم صرفوا جهدهم في استنباط الأحكام والقواعد الفقهية عبر اجتهادهم في نصوص الكتاب والسنة، فكانوا أو تاداً للدين وحماة له، كما قال فيهم رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «يَحْمِلُ هَذَا الْعِلْمُ مِنْ كُلِّ خَلْفٍ عُدُولُهُ، يَنْفُونَ عَنْهُ تَحْرِيفَ الْعَالِينَ، وَانْتِحَالَ الْمُبْطِلِينَ، وَتَأْوِيلَ الْجَاهِلِينَ»¹، وفي هذا العصر ظهرت دعوى انتحلها الغالون والمبطلون والمنحرفون، ووقع الخلط واللغظ فيها كثيراً، وهي عدم التفريق بين النص من القرآن والسنة باعتبار قدسيته وأنه من مصادر التشريع الرئيسة للمسلمين، وبين فقه النص، وهي الأحكام والقواعد التي تستنبط من النص، فالحديث نص يقرؤه الجميع العالم والعامي، وأما استنباط الأحكام منه هو فقه النص؛ فهو من اختصاص الفقهاء الأصوليين المجتهدين ومن نحى نحوهم، ومن منهج هؤلاء الأفاضل عند دراستهم لنص معين أنهم يدرسون كل النصوص الواردة في الكتاب والسنة المتعلقة به، بل وحتى الآثار الواردة عن الصحابة والتابعين، ضمن شروط وضوابط يعرفونها، وهناك فرق بين أن نبدأ بدراسة النص باعتباره دليلاً لحكم فقهي معين، وبين أن ندرس موضوعاً فقهيّاً يتعلق بهذا النص.

وإن كان علم الحديث الشريف نصاً أي من حيث الرواية والحكم وعلى الرواة بالجرح والتعديل، ومن حيث مصطلح الحديث والحكم عليه بالصحة أو الضعف أو الحسن؛ قد نضج

1 البيهقي، أحمد بن الحسين بن علي بن موسى الخُسْرُو جردى الخراساني، أبو بكر (المتوفى: 458هـ): السنن الكبرى، تحقيق: عادل عطا، دار الكتب العلمية، بيروت، لبنان، ط1: 1424هـ، 2003م، 20952-94/21.

وانتفخ وأغلقت أبوابه منذ القرن الخامس الهجري²، إلا أن علم فقه الحديث واستنباط الأحكام والقواعد الفقهية مازالت طرقه وأبوابه مفتوحة إلى يومنا هذا³؛ ولعل هذا البحث يلقي الضوء على المنهجية في دراسة نصوص الحديث الشريف الصحيحة ومعرفة الأحكام والقواعد الأصولية والفقهية المتعلقة بكل نص وما يلحقها من فوائد، وقد اخترت حديثاً مشهوراً لحادثة وقعت زمن النبي صلى الله عليه وسلم، وهي رجل ولد له على فراش الزوجية ولد له صفات لا يحملها الأبوان، فماذا يفعل؟ وكيف يتصرف؟ وقد تتكرر هذه الحادثة في كل زمان ومكان، والغاية هي إبراز دراسة فقهية أصولية منهجية لهذا الحديث باعتباره دليلاً من أدلة الشرع، والله الموفق.

حديث التعريض بنفي الولد:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ رَجُلًا أَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، وُلِدَ لِي غُلَامٌ أَسْوَدٌ، فَقَالَ: «هَلْ لَكَ مِنْ إِبِلٍ؟» قَالَ: نَعَمْ، قَالَ: «مَا أَلْوَانُهَا؟» قَالَ: حُمْرٌ، قَالَ: «هَلْ فِيهَا مِنْ أَوْرَقٍ؟» قَالَ: نَعَمْ، قَالَ: «فَأَتَى ذَلِكَ؟» قَالَ: لَعَلَّهُ نَزَعَهُ عِزْقِي، قَالَ: «فَلَعَلَّ ابْنَكَ هَذَا نَزَعَهُ».

1. دراسة السند:

2 ينتهي في هذا القرن امتداد القرون الثلاثة ذات الخير والبركة والفضل، لقوله صلى الله عليه وسلم: «خير الناس قرني ثم الذين يلونهم، ثم الذين يلونهم، ثُمَّ يَجِيءُ قَوْمٌ تَسْبِقُ شَهَادَةُ أَحَدِهِمْ يَمِينَهُ، وَيَمِينُهُ شَهَادَتَهُ». وأخرجه الإمام أحمد لن حنبل من حديث النعمان بن بشير بهذا اللفظ إلا أنه قال ثلاث مرات: "ثم الذين يلونهم" فأثبت القرن الرابع وباعتبار القرن مائة وعشرين على أحد الأقوال، فيكون مجموع القرون الثلاثة مع النبي حوالي أربعمائة وثمانين سنة، أي إلى نهاية القرن الخامس الهجري، وقد بلغ علم الرواية في هذا القرن ذروة التكامل، التي لا يمكن أن يزداد على منهجها في النقل والنقد، وفي هذه المرحلة أُلْفِتْ الكتب الستة ومسند أحمد ومصنف ابن أبي شيبة وسائر كتب الحديث، وتتميز هذه المرحلة بحفظ السنة من الضياع السنة، والمحافظة عليها ونشر الصحيح منها، مع العناية بترتيبها بحسب الغاية منها. ينظر: صحيح البخاري- كتاب فضائل الصحابة-باب فضائل أصحاب النبي-3/5-3651. مسند أحمد 3594 - 76/6 - 4130 - 199/7. ابن حجر العسقلاني: فتح الباري 8/7. الفيروز آبادي: القاموس المحيط، مادة، قرن 1/1223. د. مصطفى السباعي: السنة ومكانتها في التشريع ص 168. د نور الدين عتر: منهج النقد في علوم الحديث، أودار تدوين الحديث 61/1.

3 قال بعض العلماء: (العلوم ثلاثة: علم نضج وما احترق وهو علم الأصول والنحو، وعلم لا نضج ولا احترق وهو علم البيان والتفسير، وعلم نضج واحترق، وهو علم الفقه والحديث). الزركشي: المنثور في القواعد الفقهية 72/1. ابن نجيم: الأشباه والنظائر 330/1.

دراسة السند عند الفقيه الأصولي تختلف عن المحدث، فيكفي الأوليان التخرّيج من مصادر الحديث الموثوقة كالصحيح والسنن في الكتب الستة وغيرها من كتب الحديث، ويستحسن معرفة الصحابي والتابعي ومن يروي عنه، مع التنبيه إلى الأبواب والعنوانين والفصول التي أدرج الحديث ضمنها، لأن ذلك يساعد في معرفة واستنباط فقه الحديث، وفيما يلي بيان ذلك :

1.1. التخرّيج:

1.1.1. الطريق الأول: ابن شهاب عن سعيد بن المسيب عن أبي هريرة رضي الله عنه.

1- مالك في الموطأ برواية محمد بن الحسن الشيباني⁴ وبرواية أبي مصعب الزهيري⁵ ، كتاب الطلاق ، باب الرجل يولد له فيغلب عليه الشبه.

2- البخاري في صحيحه ، كتاب الطلاق، باب إذا عرض بنفي الولد، يَحْيَى بْنُ قَزَعَةَ، عن مالك⁶.

3- البخاري في صحيحه ، كتاب الحدود، باب ماجاء في التعريض، عن إسماعيل بن أبي أويس [عبد الله] عن مالك⁷.

4- البخاري في صحيحه: كتاب الاعتصام بالكتاب والسنة، بَابُ مَنْ شَبَّهَ أَضْلاً مَعْلُوماً بِأَضَلِّ مُبَيَّنٍّ، قَدْ بَيَّنَّ اللَّهُ حُكْمَهُمَا، لِيُفْهَمَ السَّائِلُ، من حديث أصبغ بن الفرج، وفيه زيادة: " إِنَّ أَمْرَاتِي وَوَلَدَتُ غُلَامًا أَسْوَدًا، وَإِنِّي أَنْكَرْتُهُ،".

4- مسلم في صحيحه ، كتاب الطلاق، باب اللعان، عن سفيان بن عيينة⁸.

5- مسند الشافعي ، عن مالك⁹.

6- أحمد بن حنبل في مسنده¹⁰.

4 الموطأ برواية محمد بن الحسن الشيباني وبهامشه التعليق الممجد للعلامة عبد الحي اللكنوي، تحقيق الكتور تقي الدين الندوي، 571/2-600.

5 الموطأ برواية أبي مصعب الزهيري ، 464/2-2890 .

6 صحيح البخاري ، 2032/5-4999.

7 صحيح البخاري، 2511/6-6455.

8 صحيح مسلم، 18 - (1500)-1132/2.

9 مسند الشافعي، بترتيب السندي 31/2 - 97.

10 مسند أحمد بن حنبل، مسند أبي هريرة، 233/2-7189.

- 7- أبو داود في سننه، كتاب الطلاق، باب إذا شك في الولد.¹¹
- 8- الترمذي في سننه، أبواب الولاء والوصية، باب ما جاء في الرجل ينتفي من ولده.¹²
- 9- عبد الرزاق في مصنفه، كتاب الطلاق، باب الرجل ينتفي من ولده.¹³
- 10- أبو داود الطيالسي في مسنده.¹⁴
- 11- ابن ماجه في سننه، أبواب النكاح، باب: الرجل يشك في ولده.¹⁵
- 12- صحيح ابن حبان، كتاب النكاح، باب ثبوت النسب وما جاء في القائف ذكُر الخبر الدال على أن الحكم بالتشبيه مما وصفنا غير جائز إذا كان الفراش معدوماً.¹⁶
- 13- النسائي في السنن الكبرى، كتاب الطلاق، باب إذا عرض بامرأته وشك في ولده وأراد الانتفاء منه. وفيه زيادة: (فمن أجله) «قضى رسول الله صلى الله عليه وسلم هذا لا يجوز لرجل أن ينتفي من ولد ولد على فراشه، إلا أن يزعم أنه رأى فاحشة».¹⁷
- وقوله: "فمن أجله" الظاهر أنه من كلام أبي هريرة رضي الله عنه، أي: من أجل سؤال هذا الرجل عن قضية لا يتة فيها، ولا حجة تثبتها، قضى رسول الله صلى الله عليه وسلم أنه لا يجوز لشخص أن ينتفي من ولد ولده امرأته، وهي تحته، إلا إذا أثبت أنه رآها تزني، فيجوز له عند ذلك أن يلاعنها، ويفارقها، وينتفي من ولدها.¹⁸
- 14- المنتقى لابن الجارود، كتاب الطلاق، باب جراح العمد.¹⁹
- 15- مستخرج أبي عوانة، كتاب النكاح، في باين: باب إلحاق نسب الولد بمن يولد على فراشه، وإن ادعاه مدع، وأثبت شبهه به، والدليل على إنطال الحكم بقول القافة فيه، وكذلك في

11 سنن أبي داود، 2260-278/2.

12 سنن الترمذي، 2128-439/4.

13 مصنف عبد الرزاق 12371-99/7.

14 أبو داود سليمان بن داود بن الجارود الطيالسي البصري (المتوفى: 204هـ): مسند أبي داود الطيالسي، أبو هريرة، 2413-58/4.

15 سنن ابن ماجه 2002-167/3.

16 صحيح ابن حبان، 4106-416/9.

17 النسائي: السنن الكبرى، 5644-286/5. وينظر ما قبله وما بعده.

18 محمد بن علي بن آدم بن موسى الإثيوبي الولوي، شرح سنن النسائي المسمى «ذخيرة العقبي في شرح المجتبى»، دار المعراج الدولية للنشر، ط1: 1424 هـ - 2003 م، 3507-162/29.

19 ابن الجارود؛ أبو محمد عبد الله بن علي بن الجارود النيسابوري المجاور بمكة (المتوفى: 307هـ)، المنتقى من السنن المسندة، 848-216/1.

الْوَالِدِ الَّذِي يَنْتَفِي مِنْهُ مَنْ وُلِدَ عَلَى فِرَاشِهِ، وَيَزِمِيهِ لَمْ يُنْكَرْ رَمِيَهُ بِهِ، وَيَبَانَ الْحَبْرُ الدَّالُّ عَلَى إِجَازَةِ الْحُكْمِ بِقَوْلِ الْقَافَةِ، وَبِاللَّسْبِ فِي الْوَالِدِ الَّذِي لَا يَنْتَفِي مِنْهُ الْأَبُ، وَلَا يَدَّعِيهِ أَحَدٌ. وَبَابُ ذِكْرِ الْحَبْرِ الدَّالِّ عَلَى أَنَّ الْمُلَاعَنَةَ بَيْنَ الزَّوْجَيْنِ إِنَّمَا تَجِبُ إِذَا رَمَاهَا، وَهِيَ حَامِلٌ أَوْ رَأَاهَا عَلَى فَاحِشَةٍ²⁰.

16- البيهقي في سننه كتاب اللعان، باب لا لعان ولا حد في التعريض. و كتاب الحدود،

باب من قال: لا حد إلا في القذف الصريح²¹.

2.1.1. الطريق الثاني: ابن شهاب، عن أبي سلمة، عن أبي هريرة رضي الله عنه.

البخاري في صحيحه، كتاب الاعتصام بالكتاب والسنة، باب من شبه معلوماً بأصل مبین²².

مسلم في صحيحه، كتاب الطلاق، باب اللعان²³.

شرح معاني الآثار لأبي جعفر الطحاوي، كتاب الطلاق، باب الرجل ينفي حمل امرأته²⁴.

3.1.1. الطريق الثالث: جويرية بن أسماء²⁵، عن نافع، عن ابن عمر رضي الله عنه.

1- سنن ابن ماجه، كتاب النكاح، باب الرجل يشك في ولد²⁶.

1. 2. الحكم على السند:

بالنسبة للأصولي والفقهي يعتبر هذا النص دليلاً تفصيلياً من دليل إجمالي عام معتبر هو السنة الشريفة، والهدف من دراسة السند هو توثيقه من حيث الثبوت؛ قطعي أم ظني، و بيان مرتبة الاحتجاج به²⁷، ومادام الحديث في صحيح البخاري أو مسلم؛ فقد عبر القنطرة وانطبقت

20 أبو عوانة يعقوب بن إسحاق بن إبراهيم النيسابوري الإسفراييني (المتوفى: 316هـ): مستخرج أبي عوانة، 4458-129/3، 4725-216/3.

21 أحمد بن الحسين بن علي بن موسى الخنسروجردي الخراساني، أبو بكر البيهقي (المتوفى: 458هـ): السنن الكبرى، 15451-477/15، 17226-283/17.

22 صحيح البخاري، 6884-2667/6.

23 صحيح مسلم، 20- (1500)-1137/2.

24 الطحاوي: أبو جعفر أحمد بن محمد بن سلامة بن عبد الملك بن سلمة الأزدي الحجري المصري المعروف بالطحاوي (المتوفى: 321هـ): شرح معاني الآثار، 4668-103/3.

25 جويرية بن أسماء بن عبيد بن مخارق ويقال مخراق الضبي أبو مخارق ويقال أبو أسماء البصري، (ت: 173هـ)، روى عن أبيه ونافع، وعن مالك، من رجال الصحيح، روى له البخاري ومسلم، وغيرهما.

البخاري: التاريخ الكبير ل2326-241/2. ابن جر: تهذيب التهذيب 202-124/2.

26 سنن ابن ماجه، 2003-645/1.

27 ينظر: الشافعي: الرسالة، الحجة في تثبيت خبر الواحد/401.

عليه شروط الصحة²⁸، ويوجب العمل به في الأحكام الشرعية اتفاقاً إن كان من أخبار الآحاد²⁹، ويرى ابن حزم أن خبر الواحد يوجب العلم والعمل معاً مادام صحيحاً ويستوي مع المتواتر والمشهور، وقد ساق أدلة وأقوالاً في ذلك³⁰، وقسم المالكية والشافعية والحنابلة الخبر الصحيح إلى: متواتر³¹ وآحاد، واعتبروا من أنواع الخبر الواحد: الخبر المستفيض أو المشهور، وهو ما اشتهر ولو في القرن الثاني أو الثالث، وكان رواته في الطبقة الأولى واحداً فأكثر. قال الشيخ زكريا الأنصاري الشافعي: "وقد يسمى المستفيض مشهوراً". وقسم القرافي الأخبار إلى متواتر وآحاد وما ليس بمتواتر ولا آحاد³²، وللحنفية بعض التفصيل؛ حيث قسموا الخبر إلى آحاد

28 نص الإمام الشافعي في الرسالة شروط الاحتجاج بخبر الواحد وهي: (أن يكون من حدث به ثقة في دينه، معروفاً بالصدق في حديثه، عاقلاً لما يحدث به، عالماً بما يحيل معاني الحديث من اللفظ، وأن يكون ممن يؤدّي الحديث بحروفه كما سمع، لا يحدث به على المعنى، لأنه إذا حدث على المعنى وهو غير عالم بما يحيل به معناه: لم يدر لعلّه يحيل الخلال إلى الحرام، وإذا أذاه بحروفه فلم يتق وجه يخاف فيه إحالته الحديث، حافظاً إن حدث به من حفظه، حافظاً لكتابه إن حدث من كتابه. إذا شرك أهل الحفظ في حديث وافق حديثهم، برياً من أن يكون مذلياً، يحدث عن من لقي ما لم يسمع منه، ويحدث عن النبي ما يحدث الثقات خلافاً عن النبي. ويكون هكذا من فوقه ممن حدثه، حتى ينتهي بالحديث مؤضولاً إلى النبي أو إلى من أنثي به إليه دونه، لأن كل واحد منهم مثبت لمن حدثه، ومثبت على من حدث عنه). الرسالة، خبر الواحد/369.

29 محمد بن علي الطيب أبو الحسين البصري المعتزلي (المتوفى: 436هـ): المعتمد في أصول الفقه، تحقيق: خليل الميس، دار الكتب العلمية - بيروت، ط1: 1403، الكلام في الأخبار/2/84. نظام الدين أبو علي أحمد بن محمد بن إسحاق الشاشي (المتوفى: 344هـ): أصول الشاشي، دار الكتاب العربي - بيروت، أقسام الخبر، 1/273.

30 أبو محمد علي بن أحمد بن سعيد بن حزم الأندلسي القرطبي الظاهري (المتوفى: 456هـ): الإحكام في أصول الأحكام، تحقيق: الشيخ أحمد محمد شاكر، دار الآفاق الجديدة، بيروت، 1/119. الشوكاني: إرشاد الفحول/1/133.

31 ينظر: ووقد اختلف في عدد التواتر، والذي أراه والله أعلم: أن عدد أهل التواتر يجب أن لا يقل عن خمسين شخصاً، وهو عدد أهل القسامة، فقد رد الشرع دعوى المدعي أو المدعى عليه بأيمان هؤلاء الخمسين، ودفع أو رفع حكماً خطيراً، وهو القصاص في القتل، والذي يعنينا هو اعتبار العدد خمسين في إقامة الحجة القاطعة. ينظر: الكفاية في علم الرواية للخطيب البغدادي/1/16. مقدمة ابن الصلاح/135. الموسوعة الفقهية الكويتية، القسامة 7/ 249، مالك: الموطأ، كتاب القسامة/2/877، مسلم، صحيح مسلم، كتاب القسامة، باب القسامة 7- (1671)-3/1295، وهو متفق عليه.

32 تقي الدين أبو البقاء محمد بن أحمد بن عبد العزيز بن علي الفتوح المعروف بابن النجار الحنبلي (المتوفى: 972هـ): شرح الكوكب المنير، تحقيق: محمد الزحيلي ونزيه حماد، مكتبة العبيكان، لطبعة الثانية 1418هـ -

ومشهور ومتواتر، وهم ، وجعلوا الحديث المشهور فرعاً عن المتواتر، فلم يقبلوا أن يخصص خبر الواحد عموم القرآن إلا إذا اشتهر³³.

وخلاصة الحكم الفقيه الأصولي في الحديث: أنه نص من خبر صحيح مستفيض أو متواتر، يوجب العمل به قطعاً؛ فيفضل المجمل، ويخصص العام ، ويقيد المطلق، ويستدل به في الأحكام الشرعية، وسيأتي بيان ذلك عند دراسة المتن.

2. دراسة المتن :

1.2. شرح المفردات :

أحمر : الأحمر من الأضداد؛ فيقال: للأحمر وللأبيض، وأكثر ما تقول العرب في الناس: أسود وأحمر؛ وهو أكثر من قولهم أسود وأبيض³⁴.

الأرمك³⁵ : قال الخليل: (الرُمكة: لون في ورقة (أبيض) وسواد، من ألوان الإبل. والنعت: أرمك ورمكاء)، أي: اللون الأبيض المخالط للون الأسود والمكدر به³⁶.

أورق: بوزن أحمر وهو الذي فيه سواد ليس بحالك بل يميل إلى الغبرة، ال الأصمعي: الأورق من الإبل: الذي في لونه بياض إلى سواد، ومنه قيل للحمامة ورقاء³⁷.

فأنى ذلك: وفي رواية: " أنى ترى ذلك"، وفي رواية: «فَأَنَّى كَانَ ذَلِكَ»، وفي رواية: «فَأَنَّى تَرَى ذَلِكَ جَاءَهَا»³⁸: "أنى": بمعنى "كَيْفَ" كقوله جل ثناؤه: { قَالَ أَنَّى يُحْيِي هَذِهِ اللَّهُ بَعْدَ مَوْتِهَا

انظر: شرح تنقيح الفصول ص 349، غاية الوصول ص 97، الإحكام للآمدي 2/ 31، المحلي على جمع الجوامع وحاشية البناني عليه 2/ 129 وما بعدها، شرح نخبة الفكر ص 31، نهاية السؤل 2/ 281، توما بعدها، إرشاد الفحول ص 49، المدخل إلى مذهب أحمد ص 91 وما بعدها".

33 أصول السرخسي 1/ 291، أحمد بن علي أبو بكر الرازي الجصاص الحنفي (المتوفى: 370هـ): الفصول في الأصول، وزارة الأوقاف الكويتية، ط: 2، 1414هـ - 1994م، باب تخصيص العموم بخبر الواحد/156، بيان موجب أخبار الأحاد 3/63. اعبد العزيز البخاري: كشف الأسرار 2/ 368، 3/ 59. الأنصاري: فوائح الرحموت 2/ . أمير بادشاه الحنفي (المتوفى: 972 هـ): تيسير التحرير 3/ 37.

34 الأنباري، أبو بكر(ت: 328هـ): الأضداد/1/346. ابن منظور: لسان العرب/4/209. الزبيدي: تاج العروس/11/73.

35 ورد اللفظ في الموطأ برواية أبي مصعب الزهيري، 2890-464/2.

36 الخليل بن أحمد الفراهيدي (ت: 170 هـ) : العين، 5/371. الجوهري: الصحاح 4/1588. ابن فارس: مقاييس اللغة 2/422.

37 الجوهري: الصحاح 4/1565. ابن فارس: مقاييس اللغة 6/102. بدر الدين العيني (المتوفى: 855هـ)، عمدة القاري شرح صحيح البخاري 5035-294/20.

38 ينظر الروايات في البخاري ومسلم والموطأ وغيرهم ، وقد سبق تخريجها في مبحث التخريج.

{ [البقرة: 259]. وتكون بمعنى: "مِنْ أَيْنَ" كقوله تعالى: {قَالَتْ رَبِّ أَنَّى يَكُونُ لِي وَالدُّ { آل عمران: 47}[39] ، ويكون المعنى في سياق الحديث: "كيف؟" أو: "من أين": "أَتَاهُ هَذَا اللَّوْنُ مَعَ مُخَالَفَتِهِ لِلْوَنِ أَبَوَيْهِ، وَيَكُونُ مَعْنَى "فَأَنَّى تَرَى ذَلِكَ جَاءَهَا؟": "فَمِنْ أَيْنَ تَظُنُّ جَاءَ أَوْلَادِ الْإِبْلِ بِهَذَا اللَّوْنِ وَأَبْوَاهَا لَوْنَهُمَا مُخْتَلَفٌ".⁴⁰

لعله نزع عرق: أي؛ لعل عرقاً نزعه، وفي رواية: "لعل" فسقطت الهاء، ووجهه ابن مالك لاحتمال أنه حذف منه ضمير الشأن، والمعنى: يحتمل أن يكون في أصولها ما هو باللون المذكور فاجتذبه إليه فجاء على لونه، وقال الداودي⁴¹: لعل هنا للتحقيق وليس للاحتمال.⁴² وفي رواية أبي داود: "عَسَى أَنْ يَكُونَ نَزَعُهُ عِرْقٌ"، أَي رِمَا يَكُونُ فِي أُصُولِكَ أَوْ فِي أُصُولِ امْرَأَتِكَ مَنْ يَكُونُ فِي لَوْنِهِ سَوَادٌ فَأَشْبَهَهُ وَاجْتَذَبَهُ إِلَيْهِ وَأَظْهَرَ لَوْنَهُ عَلَيْهِ.⁴³

نزعه: النزع الجذب الشديد وقد يطلق على الميل، فكأنه جذب به إليه لشبهه، يقال نزع الولد لأبيه، ونزعه أبوه، ونزعه إليه.

عرق: المراد بالعرق الأصل من النسب، وشبهه بعرق الشجرة، ومنه قولهم: فلان عريق النسب في أصله، أي أن أصله متناسب، وكذا معرق في الكرم واللؤم.⁴⁴

2.2. التراجم:

ولا يقصد بالتراجم هنا رجال السند في الحديث أو ترجمة الصحابي راوي الحديث، وإنما المقصود معرفة الأشخاص غير المشهورين الواردة أسماؤهم في المتن، ولا يوجد في المتن إلا شخصاً واحداً غريباً هو: الأعرابي السائل.

39 ابن فارس: الصحابي 1/100. الثعالبي: فقه اللغة وسر العربية 1/250.

40 ابن حجر: فتح الباري 9/443. العيني: عمدة القاري 20/294. ملا علي قاري: مرآة المصابيح 3311 - 2165/5.

41 أَحْمَدُ بْنُ نَضْرِ الدَّوْدِيُّ الأَسَدِيُّ، الأموي، الطرابلسي، التلمساني المالكي، من أئمة الحديث الشريف وحفاظه، وأحد فقهاء المالكية المشهورين ومن علماء اللغة والأصول، ويكنى بأبي جعفر، يعد أول من شرح صحيح البخاري وثاني شارح لموطأ مالك توفي رحمه الله سنة 402 هجرية. الذهبي: تاريخ الإسلام 6/421. القاضي عياض: ترتيب المدارك 2/51.

42 ابن حجر: فتح الباري 9/443. العيني: عمدة القاري 9/443. الكرمانى، محمد بن يوسف بن علي بن سعيد، شمس الدين الكرمانى (المتوفى: 786هـ): الكواكب الدراري في شرح صحيح البخاري 19-220/4969.

43 العظيم آبادي: عون المعبود 6/250.

44 الأزهرى: تهذيب اللغة 2/85. الزمخشري: أساس البلاغة 2/262. ابن منظور: لسان العرب 8/350. الزبيدي: تاج العروس: 22/239. شرح النووي على صحيح مسلم 10/124.

الأعرابي : اسمه ضمضم بن قتادة من بني فزارة ، ولد له مولود أسود من امرأة من بني عجل فأوجس لذلك فشكا إلى النبي صلى الله عليه وسلم ، فأفتى له النبي بأنه نزعة عرق من أجداد أبيه أو أمه، ثم قدم عجائز من بني عجل فأخبرن أنه كان لزوجته جدة سوداء⁴⁵. وهذا من دلائل وإعجاز النبوة.

3.2. النكت المستخرجة من أبواب البخاري للحديث في صحيحه:

من المعلوم أن أصح كتب الحديث هو صحيح البخاري، وأن فقه البخاري يؤخذ من تعليقاته وتبويبه للأحاديث حسب عناوين هي أقرب ما تكون لرأي أو حكم فقهي، والنظر في أبواب البخاري وتعليقاته مهم جداً لمن أراد فهم الحديث وأحكامه، وفيما يلي بيان ذلك:

ذكر البخاري الحديث في كتاب الطلاق، تحت عنوان: "باب إذا عرض بنفي الولد"، والتعريض ذكر شيء يفهم منه شيء آخر لم يذكر ، وقد فهم البخاري التعريض من الحديث، وكأنه أخذه من بعض الطرق الواردة في الحديث: "يعرض بنفيه"، ووجه التعريض أنه قال: "غلاماً أسود ، فأتى هذا؟" أي: وأنا أبيض ، فكيف يكون ذلك؟ أن ينجب الأبيض أسوداً ، ووقع في رواية معمر عن الزهري عند مسلم: " وهو حينئذ يعرض بأنه ينفيه"، وقد جاء في رواية قوله: "وإنني أنكرته" أي: استنكرته بقلبي ، ولم يرد أنه أنكر كونه ابنه بلسانه وإلا لكان ذلك تصريحاً بالنفي لا تعريضاً⁴⁶.

ولكن التعريض عند البخاري يفارق ويخالف الكناية، لأن الكناية ذكر شيء بغير لفظه الموضوع ولكن يقوم مقامه، ورغم اعتبار البخاري الإشارة من الكنايات، وقد أجازها في الطلاق وهذا مذهبه⁴⁷، ولكنه فرق بين الإشارة والتعريض، وذكر الحديث في كتاب الطلاق لبيان هذا الفرق، لأن الرسول صلى الله عليه وسلم لم يفهم منه طلاقاً كما لم يفهم منه قذفاً، أو ما يوجب حداً لذلك أعاد ذكر الحديث في كتاب الحدود "باب ما جاء في التعريض". وانتصاراً لمذهب المالكية في اعتبار التعريض من أنواع الكنايات، اعترض ابن المنير المالكي على البخاري في تبويبه للحديث، لأنه ذكر التعريض عقب الإشارة وهما يشتركان في إلهام المقصود، ثم إشعار

45 ابن حجر :الإصابة 493/3. شمس الدين، أبو العون محمد بن أحمد بن سالم السفاريني الحنبلي (المتوفى:

1188 هـ)،، كشف اللثام شرح عمدة الأحكام، كتاب اللعان-الحديث الثالث، 5/564.

46 صحيح مسلم 19 - (1500)-1137/2. شرح النووي على صحيح مسلم 133/10. ابن حجر : فتح الباري 442/9. القاضي عياض: إكمال المعلم شرح صحيح مسلم 95/5. ملا علي الفاري: مرقاة المفاتيح 2165/5.

47 صحيح البخاري ، كتاب الطلاق، باب الإشارة في الطلاق 51/7.

البخاري بإلغاء حكم التعريض، وذلك يناقض مذهبه في الإشارة؟ وأجاب عنه ابن حجر العسقلاني بقوله أن الإشارة المعتبرة هي التي لا يفهم منها إلا المعنى المقصود، بخلاف التعريض، فإن الإحتمال فيه إما راجح وإما مساوٍ، فافتراقاً⁴⁸، وَالتَّحْقِيقُ أَنَّ الْحَدِيثَ الْمَذْكُورَ لَيْسَ بِتَعْرِيزٍ. فَإِنَّ التَّعْرِيزَ هُوَ إِفْهَامُ الْبَتِّ بِالْقَذْفِ. وَهَذَا السَّائِلُ إِنَّمَا جَاءَ مُسْتَرِيباً، فَلَمَّا ضَرَبَ لَهُ الْمَثَلَ زَالَتْ الرَّيْبَةُ.⁴⁹

ثم ذكر البخاري الحديث في كتاب الاعتصام بالكتاب والسنة "بَابُ مَنْ شَبَّهَ أَضْلاً مَعْلُوماً بِأَضَلِّ مُبَيَّنٍّ، قَدْ بَيَّنَّ اللَّهُ حُكْمَهُمَا، لِيُفْهَمَ السَّائِلُ" للدلالة على صحة القياس وأنه من الأصول المعتبرة.⁵⁰

4.2. الأحكام والقواعد

1. 4.2. الأحكام الفقهية عند المذاهب الأربعة لأهل السنة:

1.1.4.2 الحكم الأول: هل التعريض بالقذف يعتبر قذفاً؟

انقسمت أقوال أئمة أهل السنة إلى قولين:

القول الأول: يؤخذ من الحديث أن التعريض المحتمل للقذف وغيره ليس قذفاً وبالتالي لا يجوز إيجاب اللعان به ولا الحد، ولكن بعض الكنايات قد توجب التعزير من الحاكم كالاتهام بالفجور. وبه قال الجمهور (ابو حنيفة وأبو يوسف وزفر ومحمد بن شبرمة والثوري والحسن بن صالح والشافعي)

وفيما يلي تفصيل القول الأول عند أصحاب المذاهب الثلاثة:

الأحناف: قال الجصاص: (التعريض ليس قذفاً وهو مذهب أبي حنيفة).⁵¹

48 ابن حجر: فتح الباري 9/ 442 .

49 أحمد بن محمد بن منصور بن القاسم بن مختار القاضي، أبو العباس ناصر الدين ابن المنير الجذامي الجروي الإسكندراني (المتوفى: 683هـ)، المتواري علي تراجم أبواب البخاري، تحقيق: صلاح الدين مقبول أحمد، مكتبة المعلا - الكويت، 1/297.

50 ابن حجر: فتح الباري 13/297.

51 الجصاص، أبو بكر: احكام القرآن 3/432. الطحاوي: شرح معاني الآثار 3/4669-103/3. السرخسي: المبسوط: 9/120، ابن الهمام فتح القدير: 191/4، البدائع: 42/7 - 44، تبين الحقائق: 200/3. الزحيلي: الفقه الإسلامي وأدلته 7/5402؟

الشافعية : قال الشافعي في الأم شارحاً الحديث ومستدلاً بألفاظه: (ظاهر قول الأعرابي أنه اتهم امرأته ، لكن لما كان لقوله وجه غير القذف ، لم يحكم النبي صلى الله عليه وسلم فيه بحكم القذف ، فدل ذلك على أنه لا حد في التعريض ، ومما يدل على أن التعريض لا يعطي حكم التصريح ، الإذن بخطبة المعتدة بالتعريض دون التصريح) وذلك بقوله تعالى: { وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ أَوْ أَكْنُتُمْ فِي أَنْفُسِكُمْ } [البقرة: 235]⁵²، وقد فسر الشيرازي في المهذب كلام الشافعي، مشيراً أن في الحديث دلالة ظاهرة على إنكاره ولده والتعريض بامرأته، حين أنكروا سواد لون ولده، وهو وامرأته ليس كذلك ، وسمعه النبي صلى الله عليه وسلم، فلم يره قذفاً يحكم عليه فيه باللعان أو الحد ، إذ كان لقوله وجه يحتمل أن لا يكون أراد به قذف امرأته، بل التعجب والمسألة عن ذلك ، وبذلك يُستدل على أنه لا حد في التعريض ، وإن غلب على السامع أن المعرض أراد القذف، إن كان له وجه يحتمله ولاحد إلا في القذف الصريح⁵³.

وينسب إلى بعض الشافعية قولهم: إذا كان التعريض على سبيل السؤال لا حد فيه، وإنما يجب الحد في التعريض إذا كان على سبيل المواجهة والمشامة ، وفي ذلك يقول ابن المنير، مفرقاً بين الزوج والأجنبي في التعريض : الفرق بين الزوج والأجنبي في التعريض ، أن الأجنبي يقصد الأذية المحضة ، والزواج قد يعذر صيانة للنسب .⁵⁴

الحنابلة: اختلفت الرواية عن أحمد بن حنبل في التعريض بالقذف ، قال أحمد يعزر ولايحد، وفي رواية عنه أنه يحد ، وذكر أبو بكر بن عبد العزيز أن أبا عبد الله رجح عن القول بوجود الحد في التعريض ، وقال ابن قدامة في المغني: فرق بين التعريض والتصريح ، حيث أباح التعريض بالخطبة في العدة وحرّم التصريح ، وهذا الكلام يحتمل المعنيين⁵⁵.

وقال الخطابي : لا يلزم الزوج حد القذف إذا صرح بأن الولد الذي وضعته امرأته ليس منه ، لجواز أنه يريد أنها وطئت بشبهة ، أو وضعته من الزوج الذي قبله إذا كان ذلك ممكناً .⁵⁶

القول الثاني: التعريض يوجب الحد، وهو مذهب الإمام مالك.

52 الشافعي: الأم 5/135.

53 الشيرازي: المهذب/2.122.

54 ابن حجر: فتح الباري 9/444. الشوكاني: نيل الأوطار 6/330. الصنعاني: سبل السلام 2/286. وينظر تفصيل المسألة عند ابن الرفعة: كفاية النبيه في شرح التنبيه 17/250.

55 ابن قدامة: المغني 9/81.

56 الخطابي: معالم السنن 3/272 .

المالكية : لتعريض الذي يجب به القذف عندهم هو ما يفهم منه القذف كما يفهم من التصريح .⁵⁷

أدلة الفريقين:

- احتج الجمهور أصحاب القول الأول، بما يلي :

1- الحديث حيث يؤخذ من الحديث أن التعريض ليس قذفاً، وقد مرّ معنا كلام الشافعي في ذلك.

ثبت أن المراد بقوله تعالى: {وَالَّذِينَ يَزُمُونَ الْمُبْحَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا وَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ} [النور: 4] هو الرمي بالنزنا، ولم يجز الله تعالى إيجاب الحدّ على غيره، إذ لا سبيل إلى إثبات الحدود من طريق المقايسة، وإنما طريقها الإتفاق أو التوقيف، وذلك معدوم في التعريض.⁵⁸

وردوا على أصحاب القول الثاني (المالكية) الذين استدلوا بأن سيدنا عمر بن الخطاب رضي الله عنه كان يضرب الحد في التعريض، بأنه شاور الصحابة، وفي مشاورة عمر الصحابة في حكم التعريض دلالة على أنه لم يكن عندهم فيه توقيف، وأنه قاله اجتهاداً ورأياً، ومعلوم أن عمر لم يشاور في ذلك إلا الصحابة الذين إذا خالفوا قبل خلافهم، فثبت بذلك قبول الخلاف بين السلف.⁵⁹

إن التعريض هو بمنزلة الكناية المحتملة للمعاني، وغير جائز إيجاب الحد بالاحتمال لوجهين :

أحدهما : الأصل براءة الظهر من الجلد والمحمّل مشكوك فيه، ومنه أن يزيد بن ركانة لما طلق امرأته البتة، استحلّفه النبي صلى الله عليه وسلم بالله ما أرد إلا واحدة، فلم يلزمه الثلاث بالاحتمال، ولذلك قال الفقهاء في كنايات الطلاق، أنها لا تجعل طلاقاً إلا بدلالة.⁶⁰

57 ابن رشد : بدابة المجتهد 330/2. الموسوعة الفقهية الكويتية 12/279.

58 الجصاص: أحكام القرآن 5/110.

59 ينظر: تعليق محمد بن الحسن الشيباني على موطأ مالك برواية محمد بن الحسن الشيباني، 708-247/1. الشافعي: الأم 7/312.

60 سنن أبي داود، كتاب الطلاق، باب البتة، 2206-263/2. سنن الترمذي 1177-471/2. مسند الشافعي يترتيب السندي 37/2، مسند احمد، عبد الله بن عباس، 2387-215/4. السنن الكبرى للبيهقي، كنايات الطلاق 15103-266/15. ملا علي القاري: مرقاة المفاتيح 3283-2139/5. الشافعي: الأم 5/277. القدوري: التجريد 4846/10، الماوردي: الحاوي الكبير 156/10. النووي: المجموع 87/17. ابن قدامة: المغني 7/391.

الوجه الآخر: ماروي عن النبي صلى الله عليه وسلم من أحاديث تحت على درء الحدود بالشبهات⁶¹، وأقل أحوال التعريض حين كان محتملاً للقذف وغيره، أن يكون شبهة في سقوطه.⁶²

أن الله عز وجل قد فرق بين التعريض بالنكاح في العدة وبين التصريح، فقال تعالى: {وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ أَوْ أَكْنُتُمْ فِي أَنْفُسِكُمْ} [البقرة: 235]، وسراً يعني نكاحاً، فجعل التعريض بمنزلة الإضرار في النفس، فوجب أن يكون حكم التعريض بالقذف حكم الإضرار بالنفس، والمعنى الجامع بينهما أن التعريض لما كان فيه احتمال، كان في حكم الضمير لوجود الإحتمال فيه⁶³، وقد مر معنا كلام الشافعي رحمه الله في ذلك.

واحتج أصحاب القول الثاني (المالكية)، بما يلي:

1- أن عمر بن الخطاب رضي الله عنه كان يضرب الحد في التعريض، فقد روى ابن وهب عن مالك عن أبيه عمر بن الخطاب رضي الله عنه بنت عبد الرحمن؛ أن رجلين استبأ في زمن عمر بن الخطاب. فقال أحدهما للآخر: والله ما أبي بزأن. ولا أمي بزانية. فاستسار في ذلك عمر بن الخطاب. فقال قائل: مدح أباه وأمه. وقال آخرون: قد كان لأبيه وأمه مدح غير هذا. نرى أن تجلده الحد. فجلده عمر الحد، ثمانين.⁶⁴

2- وقد ردوا على أصحاب القول الأول الذين استدلوا بحديث الأعرابي، أن الاستدلال بهذا الحديث فيه نظر لأنه مستفتي، قال ابن دقيق العيد: وفي هذا الإطلاق نظر، لأنه قد يستفتي بلفظ لا يقتضي القذف وقد يقتضيه، فمن الأول أن يقول مثلاً إذا كان زوج المرأة أبيض، فأنت بأسود، ما الحكم؟ أو يزيد فيقول زنت. ومن الثاني أن يقول مثلاً: إن امرأتي أتت بولد أسود وأنا أبيض، على وجه الاستفتاء، والمستفتي لا يجب عليه حد ولا تعزير، وهذا الحديث لاحجة فيه لدفع ذلك، لأن الرجل لم يرد قذفاً، بل جاء سائلاً مستفتياً عن الحكم لما وقع له من الريبة، فلما ضرب له النبي صلى الله عليه وسلم المثل أذعن، ولذلك قالوا: التعريض إذا

61 سنن البيهقي، باب درء الحدود بالشبهات 413/8. سنن ابن ماجه 850/2.

62 الجصاص: شرح مختصر الطحاوي 205/6. محمد الأمين بن عبد الله الأرمي العلوي الهزري الشافعي: الكوكب الوهاج والروض النهاج في شرح صحيح مسلم بن الحجاج، كتاب الطلاق، 555 - (41) باب لا ينتفي الولد بمخالفة لون أبيه، 3645 - (1426) (186) - 360/16.

63 الجصاص: احكام القرآن 129/2. الكيا الهراسي الشافعي: احكام القرآن 197/1. تفسير البغوي 318/1.

64 موطأ مالك (تحقيق الأعظمي) 3064 - 1211/5. ابن عبد البر: الاستذكار 1541-7/518.

كان على سبيل السؤال لاحد فيه بخلاف التعريض على سبيل المشاتمة والمواجهة فإنه يوجب الحد⁶⁵.

الحكم الثاني: لا يجوز نفي النسب بالشبهة .

اتفق الجميع على أن الزوج لا يجوز له الإنتفاء من ولده بمجرد الظن ، وأن الولد يلحق به ، ولو خالف لونه لون أمه ، فيجب الإحتياط للأنساب وإلحاقها بمجرد الإمكان ، لأن أمزجة الاصول تورث ، وكذلك تورث الأمراض والألوان تتبعها ، وفائدة الحديث المنع عن نفي الولد بمجرد الأمارات الضعيفة ، بل لا بد من تحقيق وظهور دليل قوي ، كأن لم يكن وطئها ، أو أتت بولد قبل ستة اشهر من ابتداء وطئها، وفيما يلي تفصيل أقوالهم:

الأحناف : قال الجصاص نحو كلام القرطبي وابن رشد حيث ذكر في كتابه أحكام القرآن : ولذلك لم يرخص له رسول الله صلى الله عليه وسلم نفيه عنه لبعده شبهه منه ، ولقول الرسول صلى الله عليه وسلم : «الْوَلَدُ لِلْفَرَّاشِ، وَلِلْعَاهِرِ الْحَجَرُ»⁶⁶.

المالكية : قال القرطبي وابن رشد : لاخلاف في أنه لا يحل نفي الولد باختلاف الألوان المتقاربة كالأدمة والسمرة ، ولافي السواد والبياض ، إذا كان قد أقر بالوطء ، ولم تمض مدة الإستبراء⁶⁷.

الشافعية : فصلوا في قولهم: إن لم ينضم إليه قرينة زنا لم يجز النفي، فإن اتهمها؛ فجاءت بقرينة قوية؛ جاز النفي على الصحيح ، وحديث ابن عباس في اللعان مايقويه : حيث وصف الرسول الغلام .فقال إن أتت به على صفة كذا فهو لشريك بن سحماء⁶⁸.

الحنابلة : قالوا بجواز النفي مع القرينة مطلقاً ، والخلاف عند عدم القرينة ، وهذا عكس ترتيب الخلاف عند الشافعية ، وشرح ابن قدامة ذلك في حديث تنازع سعد بن أبي وقاص وعبد بن زمعة في ابن وليدة زمعة ، حيث رأى النبي صلى الله عليه وسلم فيه شبهاً بيناً بعتبة ، ألحق الولد للفراش وترك الشبه ، لأن دلالة الشبه ضعيفة ، ودلالة ولادته على الفراش قوية ، فلا يجوز ترك القوي لمعارضة الضعيف ، وقال: هذا اختيار أبي عبد الله (أحمد بن حنبل) وأحد الوجهين لأصحاب الشافعي، ولكن ذكر القاضي أبو يعلى وأبو الخطاب أن ظاهر كلام أحمد بن حنبل

65 المدونة للإمام مالك 224/16. القرافي: الذخيرة 95/12.

66 صحيح البخاري، كتاب الحدود، باب للعاشر الحجر، 6432-2499/6. صحيح مسلم 37 - (1458) - 1081/2. الجصاص: احكام القرآن 3/432.

67 القرافي: الذخيرة 247/4. محمد عليش: منح الجليل (ط-دار الفكر) 4/159.

68 حديث ابن عباس في شريك رواه الحاكم في المستدرک ج 2 ص 220 رقم 2813 وسيرد في قول الحنابلة لفظه.

جواز نفيه ، وهو القول الثاني لأصحاب الشافعي ، لقول النبي صلى الله عليه وسلم في حديث اللعان عن ابن عباس : «أَبْصُرُوهَا، فَإِنْ جَاءَتْ بِهِ أَكْحَلَ الْعَيْنَيْنِ، سَابَغَ الْأَلْيَتَيْنِ، خَدَّجَ السَّاقَيْنِ، فَهُوَ لِشَرِيكَ ابْنِ سَحْمَاءَ»، فَجَاءَتْ بِهِ كَذَلِكَ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَوْلَا مَا مَضَى مِنْ كِتَابِ اللَّهِ لَكَانَ لِي وَلَهَا شَأْنٌ»⁶⁹، فجعل الشبه دليلاً على نفيه عنه .

والصحيح القول الأول ، لان الحديث إنما يدل على نفيه عنه مع ما تقدم من لعانه ونفيه إياه عن نفسه ، فجعل الشبه مرجحاً لقوله ودليلاً على تصديقه.

لكن ابن قدامه رجح رأي الشافعية وتابعه صاحب الكشاف حيث يقول :وماتقدم من الأحاديث يدل على عدم استقلال الشبه بالنفي ، ولأنه هذا كان في موضع زال الفراش وانقطع نسب الولد عن صاحبه ، فلا يثبت مع بقاء الفراش المقتضي لحوق نسب الولد بصاحبه .⁷⁰

ولخص لنا ابن عاشور هذا الحكم ، فقال: وقد ألغى الرسول عليه الصلاة والسلام الاعتماد في نفي النسب على عدم الشبه بالأب لأنه ليس بسبب صحيح.⁷¹

3.1.4.2 الحكم الثالث: ثبوت النسب بالقيافة

قال الامام ابن حجر في فتح الباري : وجه إدخال هذا الحديث في كتاب الفرائض الرد على من زعم أن القائف لا يعتبر قوله فان من اعتبر قوله فعمل به لزم منه حصول التوارث بين الملحق والملحق به.⁷² وقد اختلف الفقهاء في إثبات النسب بالقيافة إلى رأيين⁷³:

فذهب المالكية والشافعية والحنابلة إلى إثباته والاعتماد عليه عند النزاع ، وعدم وجود دليل قوي او عند تعارض الأدلة، ولكن اختلفوا في إلحاق النسب هل هو إقرار خلافة ونيابة عن الميت فلا يشترط عدالة المستلحق بل ولا إسلامه، أم هو إقرار شهادة فتعتبر فيه أهلية الشهادة؛ فقالت الشافعية و أحمد إنه إقرار خلافة ونيابة⁷⁴، وقال المالكية إنه إقرار

69 متفق عليه . واللفظ للبخاري. صحيح البخاري، كتاب التفسير، باب ويدراً عنها العذاب 4470- 1772/4؛

70 ابن قدامة: المغني 59/8، الكافي (المكتب الاسلامي) 298/3. البهوتي: كشاف القناع (ط: دار الفكر) 110/6

71 محمد الطاهر بن محمد بن محمد الطاهر بن عاشور التونسي (المتوفى: 1393هـ): مقاصد الشريعة الإسلامية، تحقيق: محمد الحبيب ابن الخوجة، وزارة الأوقاف والشؤون الإسلامية، قطر، ط: 1425 هـ - 2004 م، 3/449.

72 ابن حجر: فتح الباري 57/12.

73 الموسوعة الفقهية الكويتية 94/34.

74 الرملي: نهاية المحتاج 8 / 375. ابن قدامة: المغني 7 / 483.

شهادة⁷⁵، واستدل الحنفية بالحديث على عدم ثبوت النسب بالقيافة لقوله الولد للفراش قالوا ومثل هذا التركيب يفيد الحصر ولأنه لو ثبت بالقيافة لكانت قد حصلت بما رآه من شبه المدعى بعتبة ولم يحكم به له بل حكم به لغيره⁷⁶، وذهب الشافعي وغيره إلى ثبوته بالقيافة إلا أنه إنما يثبت بها فيما حصل من وطأين محرمين كالمشتري والبائع يطآن الجارية في طهر قبل استبراء ، واستدلوا بما أخرجه الشيخان من استبشاره صلى الله عليه وسلم بقول مجزز المدلجي وقد رأى قدمي أسامة بن زيد وزيد إن هذه الأقدام بعضها من بعض فاستبشر صلى الله عليه وآله وسلم بقوله وقرره على قيافته⁷⁷، وبما ثبت من قوله صلى الله عليه وآله وسلم في قصة اللعان إن جاءت به على صفة كذا فهو لفلان أو على صفة كذا فهو لفلان، فإنه دليل الإلحاق بالقيافة ولكن منعه الأيمان ، وهي الأيمان التي أمر الله بها الملائع في سورة النور عن الإلحاق ، فدل على أن القيافة مقتض لكن عارض العمل بها المانع ، بأنه صلى الله عليه وآله وسلم قال لأم سليم لما قالت أو تحتلم المرأة فمن أين يكون الشبه⁷⁸ ، ولأنه أمر سودة بالاحتجاب كما سلف لما رأى من الشبه وبأنه قال للذي ذكر له أن امرأته أتت بولد لونه لعله نزع عرق فإنه ملاحظة للشبه ، ولكنه لا مع ثبوت بالحق في ثبوت النسب ، والحكم الشرعي يثبت الدليل الظاهر والتكلف لرد الظواهر من الأدلة محاماة عن المذهب ليس من شأن المتبع لما جاء عن الله ورسوله.⁷⁹

2.4.2. القواعد الفقهية

يرتبط هذا الحديث بعدة قواعد فقهية هي :

الإحتياط للأنساب وإبقائها ما أمكن ، وتقديم حكم الفراش على ما يشعر به من مخالفة الشبه تبعاً لقوله صلى الله عليه وسلم : «الْوَلَدُ لِلْفِرَاشِ، وَلِلْعَاهِرِ الْحَجَرُ»⁸⁰.

75 ابن رشد: بداية المجتهد 2 / 328، القرافي: لفروق 4 / 99.

76 عثمان بن علي بن محجن البارع، فخر الدين الزيلعي الحنفي (المتوفى: 743 هـ): تبين الحقائق شرح كنز الدقائق مع حاشية الشلبي،، شهاب الدين أحمد بن محمد بن أحمد بن يونس بن إسماعيل بن يونس الشلبي (المتوفى: 1021 هـ)، المطبعة الكبرى الأميرية - بولاق، القاهرة، الطبعة: الأولى، 1313 هـ ثم صورتها دار الكتاب الإسلامي ط2، 105/3.

77 حديث مجزز المدلجي أخرجه الستة إلا أبا داود عن عائشة رضي الله عنها، صحيح البخاري، كتاب المناقب، مناقب زيد، 83-23/5.

78 حديث أم سليم : "أوتحتلم المرأة". أخرجه الشيخان ، صحيح البخاري، كتاب العلم ، باب لاحياء في العلم 130 - 60/1. صحيح مسلم في الحيض باب وجوب الغسل على المرأة بخروج المني منها رقم 313.

79 الصنعاني: سبل السلام 212/3.

80 ابن عاشور: مقاصد الشريعة 2/357، 449/3.

قاعدة درء الحدود بالشبهات ، تبعاً لقوله صلى الله عليه وسلم ، حيث لم يحم حد القذف على الأعرابي ، لشبهة التعريض ، ولشبهة أنه زوج ، ولم يحم دعوى زنا على المرأة ، لشبهة نزعة العرق.⁸¹

الإثبات أولى من النفي : فالنسب ثابت والنفي مظنة، إِنَّمَا لَمْ يُعْتَبَرِ الشَّبَهُ هَاهُنَا لِوُجُودِ الْفِرَاشِ الَّذِي هُوَ أَقْوَى مِنْهُ⁸².

قاعدة الظن لا يقوم مقام اليقين ، فظن الرجل أنه ليس ولده لإختلاف اللون ، لا يقوم مقام اليقين بأنه ولده لأنه ولد على فراشه ، ولاحتمال أن اللون هو نزعة من أسلافه.⁸³

الأصل أن أمور المسلمين محمولة على السداد والصلاح ما أمكن.⁸⁴ فالرسول نفى شبهة الزنا عن الزوجة وزجر عن تحقيق ظن السوء ، وفسر للرجل اختلاف اللون بأنه نزعة عرق كما يحدث عندما يولد للجمل الأورق جملاً أسود .

3.4.2. القواعد الأصولية

صحة العمل بالقياس: لأنّ في الحديث ضرب للمثل وتشبيه للمجهول بالمعلوم تقريباً لفهم السائل ، وقد استدلل بالحديث على صحة القياس الفخر الرازي في التفسير الكبير⁸⁵، والشوكاني في إرشاد الفحول⁸⁶ ، وقال أبو بكر ابن العربي: فيه دليل على صحة القياس والإعتبار بالنظير، وبنحوه الزركشي⁸⁷ ، و ابن تيمية، كما صرح العلامة محمد الأمين الشنقيطي في كتابه أضواء البيان، ثم قال : فهذا نص صحيح عن النبي صلى الله عليه وسلم صريح قياس النظير على نظيره ، وقد ترتب على هذا القياس حكم شرعي وهو كون سواد الولد وبياض أبيه وأمه ليس موجباً للعان.⁸⁸

81 الجويني: البرهان 69/2. العز بن عبد السلام: القواعد الكبرى 220/1. ابن اللحام ، علاء الدين أبو الحسن علي بن محمد بن عباس البجلي الدمشقي الحنبلي (المتوفى: 803هـ): القواعد والفوائد الأصولية 50/1. ابن نجيم: الأشباه والنظائر 108/1.

82 محمد بن أبي بكر بن أيوب بن سعد شمس الدين ابن قيم الجوزية (المتوفى: 751هـ): الطرق الحكمية، مكتبة دار البيان، 188/1.

83 القرافي: الفروق 100/4.

84 الكرخي، أبو الحسن، أصول الكرخي 1/11. ابن الهمام: فتح القدير 310/9.

85 الرازي: التفسير الكبير للرازي 84/2.

86 الشوكاني: إرشاد الفحول 203.

87 الزركشي: البحر المحيط 22/4.

88 العلامة محمد أمين الشنقيطي: أضواء البيان 151/3.

قياس الشبه : في الحديث إرشاد من الرسول صلى الله عليه وسلم للسائل إلى هذا القياس، حيث أرشده أن يقيس مخالفة لون ولده له على مخالفة لون ولد الجمل لوالده، قال الخطابي: هو أصل في قياس الشبه.⁸⁹

و قياس الشبه هو: أن يحمل فرع على أصل بضرب من الشبه⁹⁰، له مراتب كما ذكر إمام الحرمين في البرهان⁹¹، وله ضربان: أحدهما؛ في الحكم (الأحكام الشرعية)، والثاني في الصورة (خلقي)⁹²، وهو ضعيف عند الحنفية⁹³، وعند المتكلمين فيه تفصيل حسب نوعه وقوته، والمذهب العام عندهم فيه هو: التوقف⁹⁴، والنزاع بين الأصوليين إنما هو في قياس التشبيه في الأحكام الشرعية من طريق واحدة قوية، كما صرح الغزالي في المستصفي فأشار إلى وجوب أن يكون الشبه في الأصل والفرع مطرداً مع التأثير والمناسبة وإلا كان ضعيفاً، وضرب أمثلة لذلك.⁹⁵

وفي هذا الحديث لا يعتبر قياس الشبه ضعيفاً لأنه من مرتبة تشبيه أمر وجودي بمثله، واستدل ابن القيم على قوة هذا النوع من القياس من تراجم البخاري على هذا الحديث "باب مَنْ شَبَّهَ أَصْلًا مَعْلُومًا بِأَصْلٍ مُبِينٍ قَدْ بَيَّنَّ اللَّهُ حُكْمَهُمَا لِيَفْهَمَ السَّائِلُ"⁹⁶، وقد أشار الشافعي إلى هذا النوع، وظاهر كلامه فيه أنه حجة، حيث يقول في أدب القاضي: "الْقِيَاسُ قِيَاسَانِ؛ أَحَدُهُمَا: أَنْ يَكُونَ فِي مَعْنَى الْأَصْلِ فَذَلِكَ الَّذِي لَا يَجُلُّ لِأَحَدٍ خِلَافُهُ، وَالْآخَرُ: أَنْ يُشَبَّهَ الشَّيْءُ الشَّيْءَ مِنْ أَصْلِ، وَيُشَبَّهَ الشَّيْءُ مِنْ أَصْلِ غَيْرِهِ؛ فَيُشَبَّهُ هَذَا بِهَذَا الْأَصْلِ وَيُشَبَّهُ الْآخَرُ بِأَصْلِ غَيْرِهِ. وَمَوْضِعُ الصَّوَابِ فِي ذَلِكَ عِنْدَنَا أَنْ يَنْظَرَ فَإِنْ أَشَبَّهُ أَحَدُهُمَا فِي خِصْلَتَيْنِ وَالْآخَرُ فِي خِصْلَةٍ أَلْحَقَهُ بِالَّذِي أَشَبَّهُهُ فِي الْخِصْلَتَيْنِ"⁹⁷.

89 ابن عاشور: مقاصد الشريعة 63/2.

90 الشيرازي، أبو إسحاق: اللعق - أنواع القياس - 209/1.

91 الجويني: البرهان، مراتب قياس الدلالة والشبه 225/2.

92 قسمهم القاضي أبو بكر ابن العربي إلى: حكمي (أحكام)، وخلقي (صورة). ابن العربي: المصول 126/1.

93 البخاري، عبد العزيز: كشف الأسرار 223/3.

94 السمعاني: قواطع الأدلة 166/2. الزركشي: البحر المحيط، حكم قياس الشبه 300-307.

95 الإطراد شرط كلِّ علةٍ جمَعَ فيها بينَ الفَرْعِ وَالْأَصْلِ. وَمَعْنَى الطَّرْدِ السَّلَامَةُ عَنِ النَّقْضِ. لَكِنَّ الْعِلَّةَ الْجَامِعَةَ بينَ الفَرْعِ وَالْأَصْلِ يَجِبُ أَنْ تَكُونَ بِالإِضَافَةِ لكونها مطردة مؤثِّرةً وَمُنَاسِبَةً، وَإِنْ لَمْ تَكُنْ كَذَلِكَ؛ فَإِنَّ الإِطْرَادَ وَالْمُشَابَهَةَ فَقَطْ تَعْتَبِرُ دَلَالَتَهُمَا فِي الْعِلَّةِ ضَعِيفَةً. الغزالي: المستصفي، قياس الشبه 316/1. وما بعدها

96 ابن القيم: إعلام الموقعين 341/2.

97 المزني: مختصر المزني 407/8. السمعاني: قواطع الأدلة 165/2.

تتضح في الحديث قاعدة أصولية هي : حكايات الأحوال إذا تطرق إليها الإحتمال؛ كساها ثوب الإجمال، وسقط بها الاستدلال.⁹⁸ فالرجل أنكر ولده ، بدليل أن لون الولد يختلف عن لون الوالد ، ولكن طراً على الدليل احتمال أن يكون اللون نزعة عرق من الأسلاف، فبطل الاستدلال بالدليل .

4.2.4. أحكام في العقيدة

يؤخذ من هذا الحديث، حكماً يتعلق بالعقيدة وهو : منع التسلسل العقلي ، وأن الحوادث لا بد لها أن تستند إلى أول ليس بحادث، فلون الغلام الأسود لم يكن متسلسلاً من لون أبيه وجده، وأيضاً لم يأت مصادفةً، بل كان له موجب أول وهو نزعة عرق من أصول أم الغلام.⁹⁹

3. فوائد

قال الحافظ ابن رجب اللفظ الوارد في الحديث: "لعله نزعه عرق"، يفسر آية من كتاب الله وحديثين هما: حديث مالك بن الحُوَيْرِث، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِذَا أَرَادَ اللَّهُ أَنْ يَخْلُقَ النَّسَمَةَ، فَجَامَعَ الرَّجُلُ الْمَرْأَةَ طَارَ مَاؤُهُ فِي كُلِّ عِرْقٍ وَعَصَبٍ مِنْهَا، فَإِذَا كَانَ يَوْمَ السَّابِعِ أَحْضَرَ اللَّهُ عَرَّ وَجَلَّ لَهُ كُلُّ عِرْقٍ بَيْنَهُ وَبَيْنَ آدَمَ»، ثُمَّ قَرَأَ: «فِي أَيِّ صُورَةٍ مَا شَاءَ رَكَّبَكَ { [الانفطار: 8]»¹⁰⁰، وأيضاً بحديث موسى بن علي بن رباح، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لَهُ: «مَا وُلِدَ لَكَ؟» قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ وَمَا عَسَى أَنْ يُولَدَ لِي؟ إِمَّا غُلَامٌ وَإِمَّا جَارِيَةٌ قَالَ: «فَمَنْ يُشْبِهُ؟» قَالَ: مَا عَسَى أَنْ يُشْبِهُ؟ إِمَّا أُمَّهُ وَإِمَّا أَبَاهُ، فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "هَامَةٌ لَا تَقُولَنَّ كَذْلِكَ، إِنَّ التُّطْفَةَ إِذَا اسْتَقَرَّتْ فِي الرَّحِمِ أَحْضَرَهَا اللَّهُ عَرَّ وَجَلَّ كُلَّ نَسَبٍ بَيْنَهُمَا

98 الإسنوي، عبد الرحيم بن الحسن بن علي الإسنوي الشافعي، أبو محمد، جمال الدين (المتوفى: 772هـ):

التمهيد في تخريج الفروع على الأصول، تحقيق: د حسن هيتو، دار الرسالة، بيروت، ط1400: 1، 338/1.

99 أبو العباس أحمد بن عمر بن إبراهيم القرطبي (578 - 656 هـ): المفهم لما أشكل من تلخيص كتاب

مسلم، حققه وعلق عليه وقدم له: محيي الدين ديب ميسنو - أحمد محمد السيد - يوسف علي بديوي -

محمود إبراهيم بزال، (دار ابن كثير، دمشق - بيروت)، (دار الكلم الطيب، دمشق - بيروت)، الطبعة: الأولى،

1417 هـ - 1996 م، 307/4

100 الطبراني في الكبير والأوسط والصغير 644-270/19، 1613-106/2@170-82/1. البيهقي ،

الأسماء والصفات 823-261/2. ابن منده، التوحيد 86-232/1، وقال ابن منده : إِنْشَادٌ مُتَّصِلٌ مُشْهُورٌ عَلَى

رَسْمِ أَبِي عَيْسَى [أبي على شرط الترمذي] وَالنَّسَائِيِّ وَغَيْرِهِمَا، قَالَ الْهَيْثَمِيُّ : وَرِجَالُهُ ثِقَاتٌ. الهيثمي، مجمع

الزوائد-11472-134/7. الألباني، السلسلة الصحيحة، 3330-986/7.

ملا علي القاري، مرقاة المفاتيح شرح مشكاة المصابيح، باب الإيمان بالقدر، شرح الحديث 82-151/1. أبو العلا

محمد عبد الرحمن بن عبد الرحيم المباركفوري (المتوفى: 1353هـ): تحفة الأحوذى بشرح جامع

الترمذي، كتاب القدر، باب ماجاء أن الاعمال بالخواتيم 285/6.

وَيَنْ آدَمَ، أَمَا قَرَأْتَ هَذِهِ الْآيَةَ فِي كِتَابِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: {فِي أَيِّ صُورَةٍ مَا شَاءَ رَكَّبَكَ} ¹⁰¹ [الانفطار: 8]. ¹⁰²

وهناك فائدة علمية حديثة اكتشفها العلماء تتوافق مع الحديث الشريف، فقالوا: الوراثة تنقسم إلى قسمين: الأولى: الوراثة الخاصة المباشرة، وتظهر فيما يرثه الطفل عن أصله المباشرين: أبيه وأمه.

والثانية: الوراثة الخاصة غير المباشرة، وتظهر فيما يشبه فيه الطفل أحد أجداده، أو إحدى جداته من جهة الأب، أو الأم من الدرجة الأولى، ومن هذا النوع ما يسمونه «الوراثة الفرعية» أو «الوراثة بالواسطة» أو «الوراثة المشتركة» وهي التي تظهر فيما يشبه فيه الطفل أحد أعمامه، أو أخواله، أو إحدى عماته، أو خالاته من صفات لم تكن ظاهرة في أحد أبويه المباشرين، وذلك أن الطفل إذا أشبه عمه مثلاً في صفة ما، يرجع إلى أنه هو وعمه أخذوا هذه الصفة عن جده القريب أو البعيد، أو من جدته القريبة، أو البعيدة من جهة الأب، والوراثة الخاصة غير المباشرة ترجع في التحليل الأخير إلى الوراثة الخاصة المباشرة. ¹⁰³

4. الخاتمة

نستخلص من هذا البحث نتائج كثيرة، أهمها: أن الوقائع والحوادث المذكورة في الصحيح، هي محل استنباط لكثير من الأحكام والقواعد الفقهية، كما في حديث التعريض بنفي الولد، وأن تعريض الزوج بنفي ولده لا يعتبر قذفاً، إذا لم يكن على سبيل المواجهة والمشاتمة، وأيضاً لا يفهم منه طلاقاً، أو انتفاءً للنسب، لتطرق الاحتمال، والإثبات وحسن الظن في أمور المسلمين أولى من النفي وسوء الظن.

ويجب العلم بأن الأحاديث النبوية الصحيحة لا زالت تزخر بالقواعد والأحكام والضوابط والفوائد والنكت، وتحتاج من يغوص في بحار معانيها ليستخرج ويستنبط كنوز جواهرها وآلياتها.

كما أن دراسة النصوص التي هي أدلة الأحكام الفقهية، تختلف عن دراسة الموضوعات الفقهية، ويجب التمييز بين النص وفقه النص، وأن للنصوص مصادرها، كما للموضوعات الفقهية مصادرها، وليس كل من يقرأ النص يحق له أن يستنبط، ويجب اتباع منهجية علمية

101 الطبراني، الكبير 4624-74/5، قال الهيثمي: وفيه مَطَّهْرُ بْنُ الْهَيْثَمِ وَهُوَ مَثْرُوكٌ. 11470-134/7.

102 ابن رجب الحنبلي، جامع العلوم والحكم، شرح الحديث الرابع، 1/155.

103 محمد بن محمد بن سويلم أبو شُهْبَةَ (المتوفى: 1403هـ): السيرة النبوية على ضوء القرآن والسنة، دار القلم - دمشق، الطبعة: الثامنة - 1427 هـ، 1/186.

حديثه في دراسة النصوص وخصوصاً الأحاديث الصحيحة في البخاري ومسلم وباقي الصحاح، فعند دراسة نصاً معيناً يجب النظر في جميع النصوص من كتاب أو سنة التي قد تتقاطع مع هذا النص مع الربط بينها وبين الأحكام الأصولية والقواعد الفقهيّة، ومسائل الفقه وموضوعاته .

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (ö. 241/855), *el-Müsned*, Der el Resala, 1416/1996.1
- Beyhakî, es-Sünenü'l-Kübra. Riyad: Mektebetü'r-Reşîd, 1425.
- Cevherî, İsmâ'il b. Hammâd, es-Şihah Tacü'l-Lüğa ve Şihahu'l-'Arabîyye, thk., Ahmed 'Abdulğafur 'Attar, Beyrut, Daru'l-'Ilm li'l-Melâyîn, 1987-6.
- Ebû Dâvûd. *Sunen*. Thk. Muhammed Nasır el-Din el-Arnauti. Riyad: Kütüphane Saad Al-Rashed, 1417.
- Ebû el-Hüseyn Muhammed ibn Ali el-Tayyib el-Basrî, el-Mu'tezilî. *el-Mutemed*. Thk. Halil el-Meyıs. Beyrut: Dar el-Kuttâb elAlami, 1403.
- Esnawi, Cemaliddin. *Nihayatu'l-seul*. Beyrut: y.y., 1420/1999.
- Amadi, Seyfüddin. *El-Ihkam*. Thk. Şeyh Abdul Razzaq El-Afifi Dar Al-Samai'i-Riyad: y.y., 1424/2003.
- Bayhaki. *Es-Sunan'ü-l Kubra*. Riyad: Daru'l Reşhid, 1425.
- Buhari, Abdul Aziz. *Kaşfü'l-Esrar an usulü'l-Pezdevi*. Thk. Abdullah Mahmoud Omar. Beyrut: Dar Kutub'l-İlmiyye, 1418/1997.
- Buhari. *Sahih*. 2. Baskı. Thk.: Dr. Mustafa Al-Buga. Şam: Dar elBeşair, 1413/1993.
- Ezherî, Ebu Mansur Muhammed b. Aḥmed, *Tehzibu'l-Luğa*, (Thk. Muḥammed 'Avad Mu'rib), Beyrut 2001, 1. baskı, 1-8.
- Fettuhi, Takiyuddin. *el-keveb el munir*. 2. Baskı. Thk. Muhammed el-Zuhayli, Nazih Hammad, Riyad: Daru'l Obeikan, 1418/1997.
- Gazali. *el-Mustasfa*. Şam: Dar el-Fikr, ts.
- Hın, Mustafa Said. *Eseru'l-İhtilaf fi'l-Gavaidü'l-Usulîyye*. 2 Baskı, Beyrut: Dar el-Resale, 1424/2003.
- İsfahanî, er-Ragib. *Mufredat Garibu'l-Kur'an*. 3. Baskı. Thk. Safwan Daoudi. Şam: -Dar Kalem, 1423/2002.
- Karafi. *el Furuk*. 2 Baskı. Mekke ve Riyad: Merkez Mustafa AlBaz, 1418.
- Kârî, Ebû'l-Hasen Nürüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî (ö. 1014/1605), *Mirkâtü'l-mefâtih*, Dârü'l-Fikr, Beyrut, 1422/2002, 1,
- Makdisi, Ebu Şama., *Muhtasar el Muamel*. Thk: Salahuddin Makobol Ahmed. – Kuveyt: İslami Uyanış Merkezi, 1403.
- Makdisi, İbn Kudama. *Ravdatu'n-Nazır ve Cennatu'l-Munazer*. 2. Baskı. Thk. Abdul Aziz Abdul Rahman Al-Saeed. Riyad: İmam Muhammed Bin Saud Üniversitesi, 1399.
- Nesaî, es-Sunan *ElKubra*. Thk. Hassan Shalabi. Beyrut: elResala Vakfı, 1421/2001.
- Râzî Fahreddin. *el-Mahsûl*. 3. Baskı. Thk. Taha Jaber AlAlwani. Beyrut: Mektebel-Vakfiyye, 1418/1997.

- Samaani, Ebu El-Muzaffar. *Kavatiu'l-Edille*. Thk. Mohamed Hassan Mohamed, Hassan İsmail. Beyrut: Mektebetü'l-Safii, 1418/1999.
- Subki, Taceddin. *Rafu elhajej en İbn-el Hac*. Thk. Ali Moawad, Adel Abdul-Mukeem-Beyrut: Daru'd-Dünya, 1419/1999.
- suyuti, celelddin , *el-itkan*. Thk:mohamed ebu elfadel (Dımaşk: Daru'l-Kalam Tayyib, 1426/2005)
- Şâtübî. El-*Muvafakat*. 5. Baskı. Thk. Abdullah Darras. Beyrut: Dar Al-Maarefa, 1422/2015. Es-Serahsî. Usul al-Sarahasi. Thk. Abu al-Wafa. Beyrut: Daru'İlmiyye,1414 /1993.
- Şîrâzî, Ebû İshâk. *Al-muhazeb*. 3. Baskı. Thk. Mohieddin Mesto, Yousef Badawi. Şam: Dar İbn Katheer, 1423/2002.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer. *Şerhu Meanil Asar*. Thk. Mohammed Zuhri Najjar. Beyrut: Kutubü'l-İlmiyye, 1399/1979.
- Zerkeşi, Muhammed Bin Bahader. *El Bahru'l-muhit*. Thk. Mohammad Tamer. Beyrut: Daru'l-kutubu'l-Alami,1421/2000.
- Halîl b. Ahmed, Ebu 'Abdurrahmân el-Ferâhîdî, *Kitabu'l-'Ayn*, (Thk. Mehdi el-Mahzûmî-İbrahim es-Sâmerrâî), Daru ve Mektebetu'l-Hilal trs., 1-8.
- İbn Abdibarr. *Camii Byani'l-İlim*. Thk. Ebu Abdul Rahman Fawaz Ahmad Zmorli – Riyad: Dar İbn Hazm, 1424.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir İbn Âşûr'un (ö. 1973), et-Tahrîr ve't-tenvîr, *mekasedelşeriaa*, Tunus,1405/1984
- İbn Cerîr et-Taberî'nin (ö. 310/923), Câmîu'l-beyân an te'vîli âyi'l-kur'ân, thk,Ahmet Şaker), Daru'r-Risale, Beyrut,1420/2000.1.
- İbn Cüzey, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbî el-Gırnâtî (ö. 741/1340), *el TESHÎL li-ulumittanzil*, (Thk. 'Abdullah Elhalid'), Der el-arkam, Beyrut 1416/1996, 1.
- İbn Ebi Şeybe. *el-Musannef*. thk. Mohammed Awama. 2. Baskı. (Beyrut: Dar Cordoba, 1427/2006)
- İbn Hacer, El Askalani. *Fetu'l-Bari Serh-i Sahih-i Buhari*. Thk. Fouad Abdel-Baqi, Mısır: Dar Egypt, ts.
- İbn Hazm, Endulusî. *El ehkam fi usul elahkam*, Thk. Ahmed Shaker. Beyrut: Dar Afaq, ts.
- İbn Kayyim al-Cevziyye. *Ilam el muvakkiein en Rabi'l-Alemin*. Thk. Beşir Uyun – Şam: Dar Al Bayan, 1421.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ, İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kureşî ed-Dımaşkî (ö. 774/1373), *Tefsîrû'l-Çur'âni'l-'azîm*,thk;sami selama, Der Taiba,Dımaşk,1420/1999.2.
- İbn Manzûr, Muḥammed b. Mukrim b. 'Ali, *Lisânu'l-'Arab*, Beyrut 1414, 3. baskı, 1-15.
- İbn Teymiyye. *Masouda*, Thk. D. Ahmad Al-Tharawi. Riyad: Dar Al-Fadila, 1422 /2001.
- İmam Şafii. *El-umm*. Thk. Ahmed Shaker. Beyrut: Dar Al-Kuttab Al-Ulmia, ts.
- İmam Şafii. *Er-Risale*. Thk. Ahmed Shaker. Beyrut: Dar Al-Kuttab Al-Ulmia, ts.
- İşfahânî, Râğib Ebu'l-Çasım Hüseyin b. Muḥammed, *el-Müfredât fi Çaribi'l-Çur'an*, (Thk. Şafvân 'Adnân ed-Dâvûdî), Daru'l-Çalem – ed-Dâru'ş-Şâmiyye, 1. Baskı, 1412 h.
- Çurtubî, Ebu 'Abdullah Muḥammed b. Ahmed, el-Câmi' li *Aḥkâmi'l-Çur'an*, Thk. Ahmed el-Berdûnî-İbrahim Eṭfeyyîş), Çâhire 1384-1964, 1-20 (10 ciltte).

- Müslim, b. Haccâc el-Kuşeyrî. *Sahih-i Müslim*, Riyad: Dar Bint Efkar, 1419.
- Nesâî, es-Sunenü'l-kübra. thk. Hassan Şelebi (Beyrut: er-Risâle, 1421/2001)
- Râzî, Faḥruddin Ebû 'Abdullah Muḥammed b. 'Omer, *Mefâtîḥu'l-Ġayb = et-Tefsîru'l-Kebîr*, Daru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, Beyrut, 1420, 1-32.
- Şafii, er-Risâle.thk.Ahmed Şakir.(Beyrut:Daru'l-Kuttabel-İlmiye, ts.)
- Taftâzânî, Sadettin. *et-Telviḥ*. Thk. Muhammed Ali Sabeeh, Kahire: y.y. 1377/1957.
- Tirmizî'nin, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre et-Tirmizî(Ö. 279/892) , *Sünenü't-Tirmizî*, Der-l Gerb ulislami, thk;başar Avvad, . Beyrut,1419/1998.2
- Zemaḥşerî, Ebu'l-Ḳâsım Maḥmûd b. 'Omer, *el-Keşşâf 'an Ḥakâik Ğavâmizi't-Tenzîl*, Dâru'l-Kitabi'l-'Arabî, Beyrut, 3. Baskı, 1407 h. 1-4.
- Zuhayli, Vehbe, *el fikeh el islami ve addllatu*, Şam: Dar el-Fikr,1418/1997.2.

Universal Journal of Theology

e-ISSN: 1304-6535

Cilt/Volume: 4, Sayı/Issue: 1, Yıl/Year: 2019 (Eylül/September)

FADL HASAN ABBÂS VE BELÂGATE DAİR ESERLERİ

Fadl Hasan Abbas and Works on Belagat

Zafer AKYÜZ

Dr. Öğretmen, İMKB Anadolu Lisesi, Şahinbey/Gaziantep
Dr. Teacher, IMKB Anatolian High School, Gaziantep/Turkey

akzafer2506@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0002-7336-1996>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi/Date Received: 28/08/2019

Kabul Tarihi/Date Accepted: 13/09/2019

Yayın Tarihi/Date Published: 20/09/2019

Atıf/Citation: AKYÜZ, Zafer. "Fadl Hasan Abbâs ve Belâgate Dair Eserleri". *Universal Journal of Theology* 4/1 (2019): 79-104.

Fadl Hasan Abbâs ve Belâgate Dair Eserleri*

Öz

Belâgat tarihine baktığımız zaman, bu ilme katkıda bulunmak için gayret sarf eden birçok âlim vardır. Onlar tabiri caizse bütün ömürlerini bu ilme hasretmişlerdir. Amaçları belâgat ilminin inceliklerine vakıf olmak, sırlarını keşfetmek ve ondaki güzellikleri anlamaktır. Nedeni ise, Kur'ân-ı Kerîm'i anlamada belâgat ilmini bir vasıta olarak telakki etmeleridir. İşte bu âlimlerden birisi de Fadl Hasan Abbâs'tır.

Bu makalede belâgat âlimlerinden Fadl Hasan Abbâs'ın kısaca hayatına temas edilmiş ve belâgat alanında yazdığı eserlerinin tanıtılmasına gayret edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fadl Hasan Abbâs, belâgat, eser, kitap

Fadl Hasan Abbas and Works on Belagat

Abstract

Fadl Hasan Abbâs and His Works on Arabic Rhetoric

When we look at the history of rhetoric (belâgat), there are many scholars who have made efforts to contribute to this field of study. They have devoted their whole life to this science. Their aim was to learn the delicacies of rhetoric, discover its secrets, and understand its beauties. The underlying reason was the perception that the science of rhetoric is a means for understanding the Qur'an. One of these scholars is Fadl Hasan Abbâs.

In the present study, the life of Fadl Hasan Abbâs, one of the scholars of rhetoric, and his works are briefly introduced.

Keywords: Fadl Hasan Abbâs, rhetoric, book, works

Giriş

Birinin mastarı بِلَاغَةً diğeri بُلُوغٌ olan Arap dilinde iki tane farklı بَلَّغَ fiili vardır. Söz konusu iki fiil de “ulaşma” ve “sona ermek” anlamlarını ifade etmektedirler.¹ Belâgat kelimesi her iki fiilin ifade ettiği manayı ihtiva etmektedir. Ayrıca belâgat kelimesi “sözlü ve yazılı ifadede fasih olmak” veya “sözün fasih ve açık seçik olması”² anlamlarına geldiği gibi, بَلَّغَ بُلُوغًا kelime köküne bağlı olarak “ulaşmak, yetişmek, varmak, rüştüne ermek, olgunlaşmak”³ vb. anlamlara da gelmektedir.

Belâgatin tanımındaki, “ulaşmak, varmak, olgunlaşmak, sözün açık ve seçik olması” manalarından, söz söylenirken karşı tarafa bu sözün ulaşması, açık, sade ve anlaşılır olması, muhataba söylenecek sözü düşünerek kıvamına gelmiş bir şekilde olgunlaştırarak söylemenin önemli olduğu anlaşılmaktadır.

* Bu çalışma “FADL HASAN ABBÂS VE BELÂGAT İLMİNDEKİ YERİ” adlı doktora tezin-den çıkarılmıştır.

1 İbn-i Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem b. Ebi'l-Hasen b. Ahmed el-Ensârî el-Hazrecî, *Lisânu'l-'Arab*, (Tahkik: 'Abdullah Ali el-Kebîr-Hâşim Muhammed eş-Şâzelî), Dâru'l-Me'ârif, Kahire tsz, V, 345.

2 İbn-i Manzûr, IV, 346; Hulusi Kılıç, “Belâgat”, *DİA*, İstanbul 1992, III, 380.

3 Ebû 'Osmân 'Amr b.Bahr el-Câhuz, *el-Beyân ve'Tebyîn*, Mektebetü'l-Hâneci, Kahire 1998, I, 88; 'Ali el-Cârim-Mustafa Emîn, *el-Belâgatü'l-Vâdiha*, Eda Neşriyat, İstanbul tsz., 8-10; Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâga Funûnuhâ ve Efnûnuhâ 'İlmu'l-Me'ânî*, Dâru'n-Nefâis, Ammân 2008, 58-59.

Belâgatin ilk tanımını Hz. Ali'nin yaptığı kabul edilmektedir. Ona göre belâgat: “*Karışık noktaları ve bilinmeyen gizlilikleri en kolay ifadelerle açıklamaktır.*”⁴ Zira anlaşılması güç, söylenen sözde bilinmeyenleri muhatabın anlayacağı şekilde ve sade olarak ifade etmek ancak belâgat ilminin kurallarına uyum ile mümkündür.

Râgıb el-İsfehânî'ye (öl. 502/1108) göre belâgat iki anlama gelmektedir. Birincisi kelamın bizzat kendisinin belîğ olmasıdır. Bu ise sözün kullanıldığı dilde konulduğu manaya göre doğru olması, amaçlanan manaya uygun olması ve kendi içinde doğruluğu dile getirmesi ile mümkündür. Bu niteliklerden birisinin olmaması durumunda söz belâgat açısından eksik olur. İkincisi ise kelamın konuşan kişi ve muhatap açısından belîğ kabul edilmesidir. Bu ise konuşan kişinin kastettiğini muhatabın kabul etmesine layık bir şekilde söylemesidir.⁵ el-Kazvîni ise belâgati fesahatiyle beraber sözün muktezâyı hale uygun olması şeklinde tanımlar.⁶

Belâgat, muhatabın durumuna (muktezâyı hale) göre, onu zorlamadan, yapmacıktan uzak, sade ve anlaşılır, dilin fesahatine ters düşecek ifadelerle yer vermeden, az kelime ile çok şey anlatılabilen, içinde fikir ve lafız yönünden güzellikler bulunan bir ilim dalıdır, şeklinde kısaca tanımlanabilir.

Tarihsel süreç içerisinde belagate baktığımızda, Cahiliye döneminde Araplar başta şiir olmak üzere neredeyse bütün söz sanatlarında mahirdiler. Ancak, Belâgatin eşsiz örneği olarak Kur'ân-ı Kerîm nazil olmaya başlayınca üslubuyla onları derinden sarsmıştı. Bununla beraber Kur'ân-ı Kerîm'in eşsiz fesâhat ve belâgati de bu alanda yeni bir çıkır açmış, inanların bu alana bakışını değiştirmiştir. Daha sonraki dönemlerde olgunlaşacak olan belâgat ilminin temelleri de Kur'ân-ı Kerîm'in belâgatini açıklama mihverinde atılmaya başlanmıştır.

Emeviler döneminde şiir ve belâgat çok büyük bir hamle yaparak gelişme göstermiş ve söz sanatlarına ilgi artmıştır. Halifeler ve yöneticilerin şair ve edipleri özenle korumaları, devlet erkânının meclislerinin şair ve ediplerle dolmasını sağlamıştır.⁷ Emeviler devrinde gelişme gösteren ve belâgatin oluşmasına katkıda bulunan diğer bir edebi unsur da Arap dil ilimlerinin ortaya çıkmasıdır.⁸

4 Ebû Hilâl el-Hasan b. Abdullâh el-'Askerî, *Kitâbu's-Simâ'ateyn*, (Tahkik: Ali Muhammed el-Becâvî-Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-'Arabiyye, Kahire 1952, 51-52; Hikmet Akdemir, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, Nil Yayınları, İzmir 1999, 9.

5 Râgıb el-İsfehânî, *el-Mufredât fi Çarîbi'l-Kur'ân*, (Tahkik: Nezzâr Mustafa el-Bâz), Mektebetu Nezzâr Mustafa el-Bâz, tsz, I, 77.

6 Hâtib el-Kazvîni, *el-Îzâh fi 'Ulûmi'l-Belâğah*, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut tsz, 11.

7 Ahmet Kazım Ürün, *Klasik Arap Edebiyatı*, 70-76.

8 İbn Nedim, *el-Fihrist fi Ahbâri 'Ulemâil-Musannifîn mine'l-Kudemâi ve'l-Muhaddisîn ve Esmâi Kutubihim*, Dâru İhyâit-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut tsz. 37: Yiğit, XI, 96 97; Mehmet Yavuz, “Gramer

Abbâsiler devri, İslâm kültür ve medeniyetine damgasını vuran çok önemli bir zaman dilimidir. Önceleri Kur'ân-ı Kerîm ve hadisin inceliklerini anlamak için başlayan filolojik ve edebi araştırmalar, ilk önce Emeviler döneminde başlamış olmakla beraber, bu çalışmaların sistemli bir şekilde ele alınarak incelenmesi ve bağımsız birer ilim dalı haline gelmesi ve buna paralel olarak birçok müessesenin kurulması bu dönemde tezahür etmiştir.

Dilcilerin Arap kabileleri arasında dolaşarak belâgate esas teşkil edecek malzemeyi toplayıp tespit etmeye başlamaları ve halifelerin şairleri himaye etmelerinin neticesinde eski şiire ilave olarak yeni şiir türleri, sözlük çalışmaları, hikâye türü, dill (nahiv), tabakât kitapları gibi alanlarda önemli gelişmeler sağlanmıştır.

Cahiliye Döneminden beri şifahi olarak görülen edebi tenkit bu dönemde medenî ve fikrî ilerlemeyle beraber yazıya geçirilmiştir. Edebî tenkit ile belâgat ilimleri iç içe ele alınmıştır. Bu dönem aynı zamanda belâgatin kurulduğu dönem olarak kabul edilmektedir.⁹

Belâgatin müstakil bir ilim halinde teşekkül etmesi ve terimlerin belirlenmeye başlaması bu dönemde gerçekleşmiştir. H. IV. asrın sonlarından VIII. yüzyıl sonlarına kadar devam eden ve belâgatin en parlak döneminin yaşandığı bu süreçte yazılan eserlerde belâgat konuları ön planda gelmektedir. Bu dönemde yazılan *Kitâbu's-Sinâ'ateyn, el-'Umde, Sırrü'l-Fesâha, Kânûnu'l-Belâga* öne çıkan eserlerden sadece bir kısmıdır.

Belâgat tarihinin en büyük nazariyatçılarından olan 'Abdulkâhir el-Curcânî (öl. 478/1079) yazmış olduğu *Delâilü'l-İ'câz* ve *Esrârü'l-Belâga* isimli iki kitapla belâgat ilmine yeni bir bakış açısı getirmiştir. Curcani Kur'ân-ı Kerîm'in i'câz yönünden belâgatini sözün fesâhatine dayandırmış, bunun için nazm kavramını ortaya koymuş ve belâgatin üç kısmından biri olan me'ânî ilmini kurmuştur.¹⁰ ez-Zemahşerî, el-Curcânî'nin adı geçen iki eserini temele alarak Kur'ân-ı Kerîm'in belâgatine geniş yer veren *el-Keşşâf 'an Hakâiti't-Tenzil* isimli tefsirini kaleme almıştır. Bunlardan başka Fahrüddin er-Râzî'nin (öl. 606/1210) *Nihâyetü'l-İ'câz fi Dirâyeti'l-İ'câz'ı*, Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî'nin (öl. 626/1229) *Miftâhu'l-'Ulûm'u*, Ziyâeddîn İbnü'l-Esîr'in (öl. 637/1239) *el-Mes'eleü's-Sâir fi Edebi'l-Kâtib ve's-Şâ'ir'i*, İbnü'l-İsba' el-Mısırî'nin (öl. 654/1256) *Bedî'ü'l-Kur'ân'ı*, Yahyâ b. Hamza el-Alevî'nin (öl. 749/1348) *et-Tırâzu'l-Mutazammin li Esrârü'l-Belâga ve 'Ulûm'i'l-Hakâiki'l-İ'câz* isimli eserleri belâgate dair yazılan eserlerden sadece bir kaçıdır. Bu dönemin sonlarına

Çalışmalarını Başlatan Amiller ve İlk Çalışmalar (II/VII. Asrın Sonuna Kadar)", Nüsha, 3, 2003 Yaz, 2003, X, 122-124.

9 Kılıç, "Belâgat", III, 382.

10 M. A. Yekta Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, Gökkuşbe Yayınları, İstanbul 2015, 23-24.

doğru yazılan eserler belâgat ağırlıklı olarak ele alınmış ve belâgat ilmi me'ânî, beyân ve bedî'den ibaret olan klasik şeklini almıştır.¹¹

Modern dönem XIX. yüzyıl sonlarından itibaren günümüze kadar gelen, İslâm dünyasının Avrupa ile münasebetler kurmasıyla belâgat ilminin diğer dönemlerden farklı boyut kazandığı, birtakım arayışların ve değişimlerin başladığı dönemdir.¹² Çünkü dünyada esen değişim rüzgârları her sahada olduğu gibi belâgat alanını da etkilemiş, zaten durgun ve duraklama evresinde olan bu ilim dalına canlılık getirmek isteyenler için bu değişim bir fırsat olarak değerlendirilmiştir.

Modern dönemdeki müelliflerin bir kısmı belâgati savunmaya koyulurken diğer bir kısmı Arap belâgati ışığında Kur'ân'ı Kerim'in i'câzı konusunu işlemişlerdir. Dolayısıyla Arap belâgati ışığında Kur'ân'ı Kerim'in i'câzı konusunu işleyenler, Kur'ân-ı Kerim'in belâgat alanını okuyan çağdaş araştırmacıya hizmet etmek için Arap belâgatini şerh etmeye ve kolaylaştırmaya önem vermişlerdir. Diğer bir kısım müellifler ise çağımızdaki edebî akımlara hizmet amacıyla Arap belâgatinin ana başlıklarını yenilemeye ve konularını açıklamaya çalışmışlardır.¹³

Bu dönemde yapılan çalışmaları başka bir açıdan değerlendirildiğinde, bir kısım çalışmaların klasik tarzda ele alınarak aynen devam ettirildiği, diğer bir kısmının ise belâgate modern bir veche kazandırmak amacıyla yapılan çalışmalar olduğu görülür.¹⁴

Belâgat tarihine baktığımız zaman, bu ilme katkıda bulunmak için gayret sarf eden birçok âlim vardır. Amaçları, Kur'ân-ı Kerim'i anlamada belâgat ilmini bir vasıta olarak telakki ettikleri için belâgat ilminin inceliklerine vakıf olmak, sırlarını keşfetmek ve ondaki güzellikleri anlamaktır. İşte bu âlimlerden birisi de Fadl Hasan Abbâs'tır.

O, es-Sekkâkî sonrasında duraklama ve donma dönemine giren belâgatin yeniden canlanması ve hayat bulması için Abdulkâhir el-Curcânî'nin ortaya koyduğu nazm teorisini benimsemiştir. Onun üslubundan ve metodundan

11 Kılıç, "Belâgat", III, 382.

12 Kılıç, "Belâgat", III, 383.

13 Abdullah Hammâd el-'Avâyisa, *el-Belâğatu'l-Kur'âniyye 'inde'l-'Allâme Ustâz Doktor Fadl Hasan 'Abbâs ve Eseruhâ fi'l-'Câzi ve't-Tefsîri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Câmi'atu 'Ulûmi'l-İslâmiyye, 23; Abdussamed Yeşildağ, "Arap Şiirinde Ayet İktibası", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Şarkiyat Mecmuası, sayı 27 (2015/2), ss. 43-66, 60.

14 Kılıç, "Belâgat", III, 383.

etkilenmiştir. Bu teoriyi geliştirmek ve yeniden ihya için çok çaba sarf etmiştir.¹⁵ Onun kitaplarındaki konuları ve dağınık halde bulunan belâgat kaidelelerini bir araya getirmiş, günümüz okuyucusunun seviyesine ve diline uygun bir üslupla izah etmiştir.

Hayatı

Fadl Hasan Abbâs'ın ismi, Ebû Muhammed, Fadl b. Hasan b. Ahmed b. Âl-i 'Abbâs eş-Şâfi'î'dir.¹⁶ ünyesi Ebû Muhammed'dir. H. 1350 Ramazan ayı/m. 1932 yılın Ocak ayında¹⁷ Filistin'de Nâsıra şehrine bağlı Saffûriye köyünde dünyaya geldiği için nisbesi es-Saffûrî'dir.

Fadl Hasan Abbâs ilme, ilim ehline ve fazilete önem veren bir ailede yetişti. Ezher Üniversitesi Usûluddin fakültesinde öğretim üyesi olan dayısı Yusuf Abdurrezzâk el-Meşhedî eş-Şâfi'î ve diğer bazı âlimler her yıl ramazan ayında Saffuriye'ye gelirler, burada halkı irşad ederler, nasihatlerde bulunurlar ve insanlara ilim öğretirlerdi. Vaaz ve irşad için çevreden gelen âlimler de bu evde toplanır, dersler verirler, çeşitli konularda fikri tartışmalarda bulunurlar ve insanlardan gelen sorulara cevaplar vererek onları eğitirlerdi. İlim aşığı olan babası çocuklarının da bu ilim meclislerinden azami derecede istifade etmesine önem verir, ahlâkî meziyetlerle donatılmaları ve yaptığı işleri en mükemmel şekilde yapmaları için gereken gayreti gösterirdi.¹⁸

Fadl Hasan Abbâs doğuştan a'mâ olmasına rağmen küçük yaşta ilim tahsil etmeye ve hafızlığa başlamış ve çok kısa sürede on yaşından önce hafızlığını tamamlamıştır.¹⁹

15 Muhammed Ahmed el-Cemel, "el-Fikru'l-Belâğî 'İnde'ş-Şeyh Üstâz Doktor Fadl 'Abbâs," *Allâme Doktor Fadl Hasan 'Abbâs ve Cuhûduhû Fi'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye*, Cem'iyetu'l Muhâfaza 'ale'l-Kur'âni'l-Kerîm Yayınları, Ammân 2018, 141.

16 Muhammed b. Yusuf el- 'Askalânî, *Fadl Hasan 'Abbâs ve Cuhûduhû fi't-Tefsîri ve 'Ulûmi'l-Kur'ân*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Uluslararası İslami İlimler Üniversitesi, Ammân 2011, 18; Muhammed b. Yusuf el- 'Askalânî, *Leâli Mezîetun min Hayâtî'l-'Allâme Ustâz Doktor Fadl Hasan 'Abbâs*, Cem'iyetu'l Muhâfaza 'ale'l-Kur'âni'l-Kerîm Yayınları, Ammân 2013, 10; Ahmed Teysir el-Kûkâ, *Sîru'l-Kurrâ ve'l-Mukrîne fi'l-Urduni ve Filistini fi'l-Karnî'l-Mu'âsir*, Cem'iyetu'l-Muhâfaza 'ale'l-Kur'âni'l-Kerîm, Ammân 2017, 324; Engin Cherim, Fazl Hasan Abbas, *DÎA*, İstanbul 2016, ek 1. Cilt, 445-446.

17 Senâ Fadl 'Abbâs, "Mezâtun min Sîreti'l-'Allâme Doktor Fadl Hasan 'Abbâs", *Allâme Doktor Fadl Hasan 'Abbâs ve Cuhûduhû fi'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye*, Cem'iyetu'l Muhâfaza 'ale'l-Kur'âni'l-Kerîm Yayınları, Ammân 2018, 11; Ahmed Teysir el-Kûkâ, 324; Cemâl Mahmûd Ahmed Ebû Hassân, "Allâme Ustâz Doktor Fadl Hasan 'Abbâs Keyfe 'Areftuhu?" *Dirâsâtun İslâmiyyetun ve 'Arabîyyetun Muhâdâtun ile'l-'Allâme'l-Ustâz Doktor Fadl Hasan 'Abbâs Bimunâsebeti Bulûğihî's-Seb'în*, Dârû'r-Râzî, Ammân 2003, 5.

18 el- 'Askalânî, *Fadl Hasan 'Abbâs ve Cuhûduhû fi't-Tefsîri ve 'Ulûmi'l-Kur'ân*, 20; Senâ Fadl 'Abbâs, 11-12; el-Kûkâ, 325; Ebû Hassân, 5.

19 Ahmet Tâhir Ebû Ömer, *Hivâr me'al-Ustâz Doktor Fadl Hasan 'Abbâs*, Mecelletu'l-Furkân, Ammân 2003, XXVII, 27-33; Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Krââtü'l-Kur'âniyye vemâ Yete'allaku Bihâ*,

İlmini geliştirmek ve daha iyi bir ilim tahsili için 1946 yılında Akkâ'ya gelerek Cezzâr Ahmet Paşa Camii külliyesinde bulunan Ahmediye Medresesi'ne²⁰ devam etti. Burada 1946-1948 yılları arasında iki yıl, Nablus müftüsü olarak bilinen Şeyh ez-Zâmin, Fevâz Salih, İzzet Mer'î gibi meşhur âlimlerden şer'î ilimleri öğrendi²¹.

Şubat 1948'de Mısır'a giderek Kur'ân ilimleri eğitimi aldı ve Ezher Üniversitesi Usûluddîn Fakültesine kayıt yaptırdı ve 1952 yılında yirmi yaşında bu fakülteden mezun olan ilk öğrenci oldu.²²

Ailesi, İsrail uçaklarının beldelerini bombalamadan hemen önce 9 Temmuz 1948 gecesi köylerini terk etmek zorunda kalmış ve Lübnan'a göç etmiştir. O da Mısır'dan Lübnan'a gelerek 1954-1965 yılları arasında Lübnan'ın Sayda vilâyetinde vakıflar idaresinde müdür olarak çalıştı. Haksız jurnalleme neticesinde 1965 yılında Lübnan'ı terk etmek zorunda kaldı.²³ Ürdün'e geçip burada Amman Vakıf Müdürlüğüne bağlı Amman mescitlerine vaiz olarak tayin edildi.²⁴ 1966-1971 yıllarında Lüveybe'deki Şeriat Fakültesine müderris olarak tayin edildi. 1967'de Ezher Üniversitesinde yüksek lisansını tamamladı. 1972 yılında da "İtticâhâtu'-Tefsîr fi'l-'Asri'l-Hadîs fi Mısır ve

Dâru'n-Nefâis, Ammân 2008, 8; Senâ Fadl 'Abbâs, 12; el- 'Askalânî, *Leâli Meziyetun min Hayâti'l-'Allâme Ustâz Doktor Fadl Hasan 'Abbâs*, 11; el-Kûkâ, 325; Ebû Hassân, 6.

20 Bugün İsrail sınırları içinde kalan eski Osmanlı vilâyeti Akkâ'da 1781-82 yıllarında Cezzâr Ahmed Paşa tarafından kendi adına yaptırılan camii ve külliyesinin içerisinde yer alan medresenin ismidir. Mısır'da bulunan Ezher örnek alınmış ve orası gibi bir ilim müessesesi olması şart koşularak yaptırılmıştır. Yaklaşık elli odası bulunan bu medresede kırk talebe rahatlıkla yatılı olarak kalırdı. Buradan birçok âlim yetişmiştir. Burada bir de kütüphane yer almakta ve yaklaşık beş bin civarında el yazması eserin bu kütüphanede bulunduğu rivâyet edilmektedir. Sultan II. Abdülhamit döneminde kapatılmıştır. Daha sonra Akkâ müftüsü şeyh Abdullah Cezzar tarafından H. 1320/1902 senesinde yeniden hizmete açılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Fatıma el-Vahş, *el-Medârisu'l-İslâmiye ve'l-Vataniyye fi Filistîn*, Metâbi'ud-Dustûri't-Ticâriyye, Ammân 2011, 249; Özkan Ertuğrul, "Cezzâr Ahmet Paşa Camii", *DİA*, İstanbul 1993, VII, 518-519.

21 Senâ Fadl 'Abbâs, 13; el- 'Askalânî, *Fadl Hasan 'Abbâs ve Cuhûduhû fi't-Tefsîri ve 'Ulûmi'l-Kur'ân*, 21; Ahmet Tâhir Ebû Ömer, 23-27; Muhammed b. Yusuf el- 'Askalânî, *Leâli Meziyetun min Hayâti'l-'Allâme Ustâz Doktor Fadl Hasan 'Abbâs*, 11; el-Kûkâ, 326; Ebû Hassân, 6.

22 el- 'Askalânî, *Fadl Hasan 'Abbâs ve Cuhûduhû fi't-Tefsîri ve 'Ulûmi'l-Kur'ân*, 23; Senâ Fadl 'Abbâs, 15; el- 'Askalânî, *Leâli Meziyetun min Hayâti'l-'Allâme Ustâz Doktor Fadl Hasan 'Abbâs*, 12; el-Kûkâ, 326-328; Ebû Hassân, 7.

23 el- 'Askalânî, *Fadl Hasan 'Abbâs ve Cuhûduhû fi't-Tefsîri ve 'Ulûmi'l-Kur'ân*, 25; Enghin Cherim, 445; el- 'Askalânî, *Leâli Meziyetun min Hayâti'l-'Allâme Ustâz Doktor Fadl Hasan 'Abbâs*, 13; el-Kûkâ, 330-331.

24 Senâ Fadl 'Abbâs, 22; Muhammed b. Yusuf el- 'Askalânî, *Fadl Hasan 'Abbâs ve Cuhûduhû fi't-Tefsîri ve 'Ulûmi'l-Kur'ân*, 25; *Leâli Meziyetun min Hayâti'l-'Allâme Ustâz Doktor Fadl Hasan 'Abbâs*, 13; Ahmed el-Kûkâ, 331; Cemâl Mahmûd Ahmed Ebû Hassân, 10.

Sûriyâ" (Modern Dönemde Mısır ve Suriye'de Tefsire Yönelişler) isimli teziyle doktora derecesini elde etti.²⁵

1975 'ten 1978 yılına kadar Abu Dabi'de (ابو ظبي) Vakıflar Bakanlığında vaaz, irşat ve hitâbet görevlerinde bulundu.²⁶ 1978-2002 yılları arasında Ürdün Üniversitesi Şeriat Fakültesi Usûluddîn bölümünde²⁷, 2002 - 2007 yılları arasında Yermük Üniversitesinde görevine devam eden²⁸ Fadl, 2008 yılında Amman'da kurulan İslâmi İlimler Üniversitesi doktora bölümüne öğrenci yetiştirmek üzere tayin edildi ve vefat edinceye kadar buradaki görevine devam etti.²⁹

Umre yolculuğuna çıktığı 9 Şubat 2011 Çarşamba günü vefat etmiştir.³⁰

O, Şöhretten uzak, ilmi talep etmede azimli, zamanının çoğunu ibadet ve dine hizmette geçiren, her zaman gerçeği söyleyen, Müslümanların işlerine ehemmiyet veren, ilmi derslere ve kütüphanelere özen gösteren, ileri görüşlü, geniş düşünceli, hazır cevap ve firaset sahibi birisidir. İlim ve ilim ehlini seven, kitap ve sünnete sınıksız bağlı olup bunları kendisine rehber edinmesi nedeniyle hikmet ile aydınlanan, işlerini yerli yerinde ve zamanında sağlam yapan, her şeyin değerini veren, yapacağı her işi etrafındakiler ile istişare eden özelliklere sahiptir.³¹

Fadl Hasan Abbâs'ın fikrî ve edebî şahsiyetinin teşekkülünde rol oynamış olan hocalarından bazıları şunlardır: Muhammed Yusuf Musa, Muhammed Abdullah Derrâz, Muhammed Süleyman Şendevîlî, Ahmed 'Aylûtî, Akka Müftüsü Zâmin Berekât, Fevâz Sâlih, İbrahim Zeydan, İzzet Mer'î, Muhammed el-Evden vb.³²

Fadl Hasan Abbâs ilimde büyük bir konum elde etmiş ve yaşadığı dönemdeki ilim ehli tarafından hep takdir edilen birisi olmuştur. Hayatı, ahlakı, kitapları, verdiği dersler ve konferanslar hep ilgiyle takip edilmiş ve örnek alınmıştır. Bir konuyu anlatacağı zaman onu araştırır, bilgi edinir, bütün delilleri ortaya koyarak herkesin anlayacağı sade bir dil kullanarak anlatırdı.

25 Senâ Fadl 'Abbâs, 23; el- 'Askalânî, *Fadl Hasan 'Abbâs ve Cuhûduhû fi't-Tefsîri ve 'Ulûmi'l-Kur'ân*, 26; Cherim, 445; el- 'Askalânî, *Leâli Mezîetun min Hayâti'l-'Allâme Ustâz Doktor Fadl Hasan 'Abbâs*, 14-15; el-Kûkâ, 327; Ebû Hassân, 10.

26 Senâ Fadl 'Abbâs, 25.

27 el-Kûkâ, 331; el- 'Askalânî, *Leâli Mezîetun min Hayâti'l-'Allâme Ustâz Doktor Fadl Hasan 'Abbâs*, 15; Ebû Hassân, 11.

28 Cherim, 445; el-Kûkâ, 331.

29 Senâ Fadl 'Abbâs, 29; Cherim, 445; el- 'Askalânî, *Leâli Mezîetun min Hayâti'l-'Allâme Ustâz Doktor Fadl Hasan 'Abbâs*, 15; el-Kûkâ, 331.

30 Senâ Fadl 'Abbâs, 52-53; el-Kûkâ, 339.

31 el- 'Askalânî, *Fadl Hasan 'Abbâs ve Cuhûduhû fi't-Tefsîri ve 'Ulûmi'l-Kur'ân*, 27-28; el- 'Askalânî, *Leâli Mezîetun min Hayâti'l-'Allâme Ustâz Doktor Fadl Hasan 'Abbâs*, 16; el-Kûkâ, 332.

32 el-Kûkâ, 333.

Eserleri

Fadl Hasan Abbâs başta tefsir ve tefsir usulü olmak üzere belâgat, fıkıh ve Kur'ân ilimleri üzerine pek çok eser kaleme almıştır. Özellikle belâgat ve tefsir alanında yazdığı eserleri başta üniversiteler olmak üzere Kur'ân ilimleri öğreten kurumlar tarafından kaynak eser olarak kullanılmaktadır.

Fadl Hasan Abbâs'ın eserleri, belâgat, Kur'ân ilimleri, tefsir ve tefsir usulü, fıkıh, ahlak ve mev'ıza olmak üzere beş grupta ele alınabilir. Biz bu çalışmada onun Belagate dair eserlerini inceleyeceğiz.

Belâgate Dair Eserleri

Fadl Hasan 'Abbâs, kendisini belâgat konusunda eser telif etmeye yönlendiren nedenleri şu şekilde sıralar:

Birinci neden üsluptur. Yazarların çok üstün gayretlerine rağmen, modern kitaplardan çoğunun üsluplarının pek kolay olmayışı ve bunların derinlemesine incelenmesinin mümkün olmayışıdır.

İkinci neden, kitaptan kitaba nakledilen birtakım aynı örneklere yer verilmesidir.

Üçüncü neden ise anılmaya pek değmeyen bazı meselelerin kitaplarda geçmesidir.³³ O, karşılaşılan zor meseleleri tespit etmiş, bunları kolay bir yöntemle, geçmişle günümüz arasında bağ kurarak anlatmaya çalışmıştır.

Kendisi, Kur'ân-ı Kerîm'in en güzel şekilde anlaşılması için belâgat ilminin mutlaka bilinmesi gerektiğine inanmış ve belâgat olmadan tefsir ilminin yeterince anlaşılamayacağını dile getirmiştir. En büyük hedefi de Kur'ân-ı Kerîm'in i'câzının anlaşılmasını ve anlatılmasını sağlayarak okuyanın Kur'ân-ı Kerîm'in halavetinden zevk almasını sağlamak olmuştur.³⁴ Onun kaleme aldığı belâgat kitapları hakkında bu devrin belâgatta en önemli âlimlerinden biri olan Muhammed Ebû Mûsâ şöyle diyor: "*Beni üstada bağlayan şey kendisinin bir hadis ve tefsir âlimi olmasına rağmen belâgat hakkında kitap yazmasıdır. İşte bu benim ona yaklaşmama sebep olan en büyük etkenlerden biridir. Çünkü belâgat tefsire çok yakındır. Belâgat müfessire çok lazım olan bir gereçtir. Kimin ilmi belâgatten haberi olmazsa onun tefsir alanında başarılı olması çok zordur.*"³⁵ Bu düşünceden hareketle *Luğatunâ ve Belâğatunâ* isminde belâgat alanında bir kitap serisi yazmak istediğini *el-Belâğatu Funûnuhâ ve Efnânuhâ 'İlmu'l-Me'ânî, el-Belâğatu Funûnuhâ ve Efnânuhâ 'İlmu'l-Beyân ve'l-Bedî', el-Belâğatu'l-Mufterâ -*

33 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğa Funûnuhâ ve Efnânuhâ 'İlmu'l-Me'ânî*, 7-8.

34 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğa Funûnuhâ ve Efnânuhâ 'İlmu'l-Me'ânî*, 7-9.

35 el-'Askalânî, *Fadl Hasan 'Abbâs ve Cuhûduhü fi't-Tefsiri ve 'Ulûmi'l-Kur'ân*, 57.

Mufterâ 'Aleyhâ Beyne'l-Asâleti ve't-Tebe'iyye isimli kitaplarının mukaddimele-
rinde dile getirmiştir.³⁶

1. el-Belâğa Funûnuhâ ve Efnânuhâ 'İlmu'l-Me'ânî

Kitabın ismi belâgat, belâgatin çeşitleri, incelikleri, sanatı, türleri, farklı yönleri, söz söyleme ustalıkları vb. anlamlara gelmektedir. Buradan anlaşılacağı üzere Fadl Hasan Abbas, eserine çok anlamlı ve kapsamlı bir isim vermiştir. Bu isimlendirmeye, bu eseri inceleyen herkesin belâgatin Me'ânî ilmine bütün yönleriyle hâkim olacağı dolaylı olarak dile getirilmiştir.

Bu kitap onun hem kaleme aldığı eserlerin³⁷ hem de *Lugatunâ ve Belâgatunâ* serisinin ilk kitabıdır.³⁸ Eser 1985 yılından itibaren değişik zamanlarda on iki baskısı yapılmıştır.³⁹

Hasan Abbâs, eserin mukaddimesinde belirttiği bir takım hedefleri gözeterek bu eseri kaleme almıştır, bunlar:

1- Delilleri çoğaltmak; özellikle sözlerin en hayırlısı olan Kur'ân-ı Kerîm'den ve sünnet-i nebeviyye'den, kelâm-ı belîğden, şiirden, nesirden olan bu örnekleri artırmak.

2-Okuyucuyu belâgat kültürüyle buluşturmak ve özellikle şerh ve tavzîhe muhtaç birtakım ibârelerin şerhini yapan Abdülkâhîr gibi öncükilerin yazmış olduğu eserlere kavuşturmak.

3- Belâgate dair birtakım zor meseleler ve önceki mükemmel kitaplardan çoğunun pek değinmediği ya da göz yumduğu önemli konulara değinmek.

4- Okuyucunun Kur'ânî îcâz meselesi ile nazm yönünden bağını kurmayı amaçlamak.⁴⁰

Lugatunâ ve Belâgatunâ serinin ilk kitabı olan bu eser, bir mukaddime ile el-Fesâha ve'l-Belâğa ve 'İlmü'l-Me'ânî diye iki ana kısımdan oluşmaktadır.

A- Birinci Kısım: el-Fesâha ve'l-Belâğa isimini verdiği bu ilk kısım beş fasıldan oluşmaktadır.

Birinci fasıl: Bu fasılda fesâhat ve belâgatin tarifi yapılmıştır. Ayrıca alt başlıklarında ise Arap dilinin fûrû'u, fesâhat ve belâgatin lugat bakımından tarifleri ve aralarındaki farklar incelenmiştir.⁴¹ **İkinci Fasıl:** Dilcilere göre fesâhatin tarifinin yapıldığı fasıldır. Burada, Kazvînî'nin *Telhîsu'l-Miftâh*

36 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğa Funûnuhâ ve Efnânuhâ 'İlmu'l-Me'ânî*, 8; A. mlf., *el-Belâğa Funûnuhâ ve Efnânuhâ 'İlmü'l-Beyân ve'l-Bedî*, Dârü'n-Nefâis, Ammân 2009, 5; A. mlf., *el-Belâğatu'l-Mufterâ 'Aleyhâ Beyne'l-Asâleti ve't-Tebe'iyye*, Ammân 2009, 17.

37 Senâ Fadl 'Abbâs, 28..

38 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğa Funûnuhâ ve Efnânuhâ 'İlmu'l-Me'ânî*, 8.

39 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğa Funûnuhâ ve Efnânuhâ 'İlmu'l-Me'ânî*, 3.

40 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğa Funûnuhâ ve Efnânuhâ 'İlmu'l-Me'ânî*, 8.

41 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğa Funûnuhâ ve Efnânuhâ 'İlmu'l-Me'ânî*, 13-20.

isimli eserindeki fesâhat meselesi üzerinde durulmuş ve onun sözlerine açıklık getirilmiştir. Ayrıca, İbn Sinân ve İbnü'l-Esîr'e göre fesâhat, asrımızdaki fasîh olmayan birtakım sözler vb. konular da işlenmiştir.⁴² **Üçüncü fasıl:** Lügat âlimlerine göre belâgat konusu ele alınıp Râğib el-İsfehânî ve belâgat, ıstilahî açıdan belâgat, belâgatin âlet ve araçları vb. konulara değinilmiştir.⁴³ **Dördüncü Fasıl:** Üslûb ve üslûbun kısımları ele alınmıştır. **Beşinci Fasıl:** Belâgat tarihinden bahsedildiği fasıldır.⁴⁴

B- İkinci Kısım: 'İlmu'l-Me'ânî'den bahsedilen kısım. Bu kısım on fasıldan oluşmuştur.

Birinci Fasıl: İlm-i me'ânî'nin tarifi, isim cümlesi, fiil cümlesi, bu ilmin meselelerini sunuşta ulemânın tâkip ettiği metotların anlatıldığı ilm-i me'ânî konusunu üzerine yazılmış bir mukaddimeden oluşmaktadır.⁴⁵ **İkinci Fasıl:** Haber konusuna ayrılmıştır. Haber ve inşâ ile sıdk ve kizb'in anlamları ve bu konularda en-Nazzâm, el-Câhız'ın ve cumhûrun görüşlerine yer verilmiştir. Sonra iki konu açılmış, ağrâzu'l-haber adlı birinci konuda haberin birtakım amaç ve maksatları; Edrubu'l-haber adlı ikinci konuda de haberin kısımlarına değinilmiş, te'kitli haber ve te'kitsiz haber, edevât-ı te'kîd, turuk-u te'kîd, te'kîd usupları ile ilgili uygulamalı çalışma ve araştırma, kelâmın zâhirin muktezasından çıkması, 'İnne'nin özellikleri ve faydaları vb. konulara temas edilmiştir.⁴⁶ **Üçüncü Fasıl:** İnşâ konusuna ayrılmıştır. İnşâ'nın talebî ve gayr-ı talebî olarak kısımları anlatılmıştır. Bu bölümde beş alt başlığa ayrılmıştır. Birinci başlıkta emr'in tarifi, sîgaları, emir sîgalarının delâlet-i asliyesinden çıkışı gibi konular. İkinci başlıkta, nehiy konusu ele alınarak nehyin tarifi, nehiy sıyasının delâlet-i asliyeden hurûcu işlenmiştir. Üçüncü başlıkta, temennî'nin tarifi, tereccî ile nehyin farkı ve temennî edatlarına yer verilmiştir. Dördüncü başlıkta nidâ konusuna değinilmiş, nidâ edatları, yakın ve uzaya nidâ edevâtı, yakına nidânın uzaya nidâ menzilesine indirgenmesine; nidâ sîgalarının önemli maksatlarına temas edilmiştir. Beşinci başlıkta istifham konusu işlenmiştir. İstifham edatları ile bunların işâret ettiği sorular arasındaki farklar, hemze ve hemzenin hükümleri, 'hel' edatı ve bunun birtakım ahkâmı ile diğer edevât-ı istifham, istifham edevâtının maksatları anlatılmıştır. Daha alt başlıklarında da ilk önce takrir ve kısımları, ardından inkâr ve çeşitleri ve son olarak da diğer maksatlar anlatılmıştır. En sonunda ise inşâ konularına dair bir özet eklenerek üçüncü fasıl nihâyet bulmuştur.⁴⁷ **Dördüncü Fasıl:** bu fasılda takdîm ve te'hîr konuları ele alınmıştır. Bu fasıl üç alt başlığa ayrılmıştır. Birinci alt başlıkta müsned-i ileyh'in takdiminin amaçları başlığı altında

42 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğa Funûnuhâ ve Efnânuhâ 'İlmu'l-Me'ânî*, 21-55.

43 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğa Funûnuhâ ve Efnânuhâ 'İlmu'l-Me'ânî*, 57-65.

44 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğa Funûnuhâ ve Efnânuhâ 'İlmu'l-Me'ânî*, 67-84.

45 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğa Funûnuhâ ve Efnânuhâ 'İlmu'l-Me'ânî*, 87-99.

46 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğa Funûnuhâ ve Efnânuhâ 'İlmu'l-Me'ânî*, 101-149.

47 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğa Funûnuhâ ve Efnânuhâ 'İlmu'l-Me'ânî*, 151-212.

bunun maksatları, teşvîk, tahsîs ve ta'mîm ile son olarak müsned-i ileyh, misl ve ğayr kelimeleri olduğunda vb. konular işlenmiştir. İkinci alt başlıkta müs-nedin takdîmi, bunun maksatları, tahsîs, teşvîk, tefâül vb. konulara değinilmiştir. Üçüncü alt başlıkta ise fiilin müte'allikâtının takdîmi anlatılmış ve bir hâtime ile bu fasıl sonlandırılmıştır.⁴⁸ **Beşinci Fasıl:** Hazf ve zikr konularına yer verilen fasıldır. Konular iki alt başlıkta işlenmiştir. Birinci alt başlıkta zikr konusu; İkinci alt başlıkta de hazf konusu işlenmiştir.⁴⁹ **Altıncı Fasıl:** Ma'rife ve nekre üzerinedir. Birinci alt başlıkta ma'rife, ikinci alt başlıkta ise nekre konusu alt başlıkları ile detaylı bir şekilde işlenmiştir.⁵⁰ **Yedinci Fasıl:** Takyîdü'l-cümle konusu işlenmiş, birincisinde şart ile takyîd ve ikincisinde de şartsız takyîd konularının işlendiği iki alt başlıktan oluşmaktadır.⁵¹ **Sekizinci Fasıl:** Kasr konusuna tahsis edilmiştir. Dört alt başlıktan oluşmaktadır. Birinci alt başlıkta kasr'ın tarifi; ikinci alt başlıkta kasrın aksamu; üçüncü alt başlıkta; kasır yolları ve aralarındaki farklar, dördüncü alt başlıkta ise kasrın önemine dair uygulamalı alıştırmalar ele alınmıştır.⁵² **Dokuzuncu Fasıl:** Fasl ve vasl konularında bilgi verilen fasıldır. Birinci alt başlıkta belâgat ilminin öncülerinden Abdülkâhir el-Curcânî'nin fazîleti konusunda ayrı bir başlık açılarak bu konu özellikle vurgulanmıştır. İkinci alt başlıkta ahvâlî'l-cümle; üçüncü alt başlıkta mevâtînu'l-fasl; dördüncü alt başlıkta mevâtînu'l-vasl; beşinci alt başlıkta vav'lı ve vav'sız hal cümleleri; altınca alt başlıkta ise atfu'l-cümle konusu işlenmiştir.⁵³ **Onuncu Fasıl:** İcâz, itnâb ve müsâvât konularına tahsis edilmiştir. Buranın birinci alt başlığında bunların ta'rifleri ile vesîle ve gâye arasındaki icâz anlatılmıştır. İkinci alt başlıkta icâz üzerinde durulmuş, hazfın icâzı, kelimenin hazfi ve cümlelerin hazfi, kasr icâzı, merâtîbü'l-icâz konuları işlenmiştir. Üçüncü alt başlıkta itnâb üzerinde durulmuş, itnâbın alt başlıkları olan îzâh ba'de'l-ibhâm, zikr-i hâs ba'de'l-âm, fâide için tekrîr, îğâl, tezyîl, ihtirâs, ta'mîm, i'tirâz, zâhirin zamirin yerine konulması vb. konulara yer verilmiştir. Dördüncü alt başlıkta ise müsâvât konusuna değinilmiştir.⁵⁴

Bu bilgilerin sonuna ise birkaç sayfalık 'İlm-i me'ânî'nin Kelâm ilmine etkileri' başlıklı bir konu hâtime olarak eklenmiş ve ardından on altı sayfadan oluşan ve kitabın muhtevâsının bir nevi uygulaması olan

48 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğa Funûnuhâ ve Efnânuhâ 'İlmu'l-Me'ânî*, 213-254.

49 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğa Funûnuhâ ve Efnânuhâ 'İlmu'l-Me'ânî*, 255-306.

50 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğa Funûnuhâ ve Efnânuhâ 'İlmu'l-Me'ânî*, 307-347.

51 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğa Funûnuhâ ve Efnânuhâ 'İlmu'l-Me'ânî*, 349-370.

52 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğa Funûnuhâ ve Efnânuhâ 'İlmu'l-Me'ânî*, 371-403.

53 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğa Funûnuhâ ve Efnânuhâ 'İlmu'l-Me'ânî*, 405-467.

54 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğa Funûnuhâ ve Efnânuhâ 'İlmu'l-Me'ânî*, 469-535.

Secde sûresi'nin belâğî yönden tahlîli yapılmıştır. Bununla, bu yoldaki ilim talebelerine büyük bir kolaylık sağlanmıştır.⁵⁵

2. el-Belâğa Funûnuhâ ve Efnânuhâ 'İlmu'l-Beyân ve'l-Bedî'

Bu eser, Fadl Hasan Abbâs'ın telif ettiği *Luğatunâ ve Belâğatunâ* serisinin ikinci kitabıdır. 1987, 1993, 2004, 2005 ve 2009 yılında farklı zamanlarda olmak üzere bugüne kadar on iki baskısı yapılmıştır.⁵⁶

Müellif bu eserinde birinci kitabında bahsettiği gibi belâgat alanında eser yazmasının bazı zorunluluklardan kaynaklandığını ve bu alanda ihtiyacın olduğunu dile getirmiştir. Me'ânî, beyân ve bedî' ilimlerinin yapısı, üslûbu, nazmı vb. yönleriyle birbirinden farklı olduklarını açıklamış, aralarındaki inceliklere dikkat çekmiş ve kitabın yazılış aşamasında misalleri buna göre özenle seçtiğini belirtmiştir. O, misaller ve şevâhidin seçiminde başta Kur'ân-ı Kerîm ve hadis-i şerifleri tercih etmiştir. İlaveten kadim şairlerden misaller vererek bunlarla yetinmemiş ve okuyucunun istifade edeceğini düşündüğü modern şairlerin şiirlerinden de itina ile seçim yaptığını vurgulamıştır.⁵⁷

Önceki kitabındaki gibi bu eserinde de üslubunu ve ibaresini kolaylaştırmaya gayret göstermiştir. Belâgat hocalarının ve talebelerinin belâgate aradıklarını ve istediklerini bu kitapta bulmalarını ümit etmiştir.⁵⁸

Luğatunâ ve Belâğatunâ serisinin ikinci kitabı olan bu eser bir mukaddime ile 'ilmü'l-beyân ve 'ilmü'l-bedî' olmak üzere iki ana kısımdan oluşmaktadır.

A-Birinci Kısım: Beyân ilmi bir giriş ve üç bölüm halinde incelenmiştir.

Giriş: Beyân ilminin tarifi, gelişimi ve bu ilmin faydası hakkında bilgi verilmiştir.⁵⁹ **Birinci Bölüm:** bu bölümde Teşbih konusuna hasredilmiş ve beş fasla ayrılmıştır. **Birinci Fasıl:** Teşbihin rükunları; müşebbeh ve müşebbehün bih, teşbih edatları ve vechü şebeh hakkında bilgi verilmiştir.⁶⁰ **İkinci Fasıl:** Teşbihin kısımlarının anlatıldığı fasıldır. Başta el-Müberred ve er-Rummânî'ye göre teşbihin kısımları ayrı ayrı incelenmiş, alt başlıklarda ise her iki tarafa göre teşbihin taksimi, edat yönünden teşbihin taksimi ve vechü şebeh cihetinden teşbihin taksimi üzerinde durulmuştur. Ayrıca Abdulkâhîr el-el-Curcânî, es-Sekkâkî, Sâhibu'l-Îzâh Hâtib el-Kazvînî ve bu alanda söz sahibi bazı âlimlere göre teşbihü't-temsil konusu etraflıca incelenmiş,

55 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğa Funûnuhâ ve Efnânuhâ 'İlmu'l-Me'ânî*, 537-558; Bayram Kusursuz, *Kitap Tanıtımı*, Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğa Funûnuhâ ve Efnânuhâ 'İlmu'l-Me'ânî*, İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2013, 3, Nisan 2013, 177-180.

56 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğa Funûnuhâ ve Efnânuhâ 'İlmu'l-Beyân ve'l-Bedî'*, Dâru'n-Nefâis, Ammân 2009, 2.

57 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğa Funûnuhâ ve Efnânuhâ 'İlmu'l-Beyân ve'l-Bedî'*, 5.

58 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğa Funûnuhâ ve Efnânuhâ 'İlmu'l-Beyân ve'l-Bedî'*, 6.

59 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğa Funûnuhâ ve Efnânuhâ 'İlmu'l-Beyân ve'l-Bedî'*, 9-18.

60 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğa Funûnuhâ ve Efnânuhâ 'İlmu'l-Beyân ve'l-Bedî'*, 19-48.

teşbih-i zımnî, teşbihin tesirinin sebepleri ile uzak ve yakın teşbih mevzuları anlatılmıştır.⁶¹ **Üçüncü Fasil:** Kur'ân-ı Kerîm'de teşbihin özellikleri başlığı altında et-tertib ve t-tergîb, el-insân fi'l-Kur'ân, teşbihâtü 'âmme ile Kur'ân'da teşbih-i mablûb var mıdır vb. konulara temas edilmiştir.⁶² **Dördüncü Fasil:** Hz. Peygamber'in (sav) sünnet-i seniyyesinde yer alan teşbihlere özel bir bölüm ayrılarak et-Teşbihât fi's-Sünneti'l-Mutahhare mevzusu incelenmiştir.⁶³ **Beşinci Fasil:** Teşbihin amacı, belâgati ve bunlara dair çeşitli mevzulardan bahsedilmektedir.⁶⁴

İkinci Bölüm: Mecaz konusu üzerinedir. Bu bölüm giriş ve iki fasıldan oluşmaktadır. **Giriş:** Mecazın tarifi ve mecazın çeşitleri üzerinde durulmuştur. İki fasıldan oluşmaktadır. **Birinci Fasil:** Mecâz-ı 'aklî mevzuuna ayrıntılı şekilde yer verilmiştir.⁶⁵ **İkinci Fasil:** Mecâz-ı lügavî konusuna değinilmiş ve iki alt başlığa ayrılmıştır. Birinci alt başlıkta mecâz-ı mürsel ve bununla ilgili misallere temas edilmiş; İkinci alt başlıkta da isti'âreye tahsis edilerek isti'ârenin kıymeti, rûkunları, karînetü'l-isti'âre ve el-câmi' fi'l-isti'âre, isti'âretü'l-mahsûs li'l-mahsûs, isti'âretü'l-ma'kûl-li'l-ma'kûl, isti'âretü'l-mahsûs li'l-ma'kûl, isti'âretü'l-ma'kûl li'l-mahsûs, isti'âre-i tasrîhiyye ve mekniyye, isti'âre-i tahkikiyye ve tahlîliyye, isti'âre-i asliye ve teba'iyye, isti'âre-i temsiliyye, isti'âre-i mürâşşaha, isti'âre-i mücerrede ve isti'âre-i mutlaka konuları ele alınmıştır. Bu alt başlığın sonuna da Kur'ân-ı Kerîm ve hadis-i şeriflerde mecâz ve isti'âre ile isti'ârenin belâgati mevzuları eklenmiştir.⁶⁶ **Üçüncü Bölüm:** Kinâye konusuna yer verilerek kinâyenin tarifi ve rûkunlarından bahsedilmiştir. Kinâyenin taksiminde ise el-kinâye 'ani's-sıfati, el-kinâye 'ani'l-mevsûf, el-kinâye 'ani'n-nisbeh, beyne'l-kinâyeti ve'n-nisbeh, el-kinâye fi kitâbillâh, el-kinâye fi ekvâlî'r-resûl konuları etraflıca işlenmiş ve bölüm sonuna kinâyenin belâgati konusu ilave edilmiştir.⁶⁷

B-İkinci Kısım: Bu kısımda bedî' ilmîne yer verilmiş ve iki fasıl halinde işlenmiştir.

Birinci Fasil: Muhassenât-ı ma'neviyye mevzusu ele alınmış ve altı alt başlığa ayrılmıştır. Birinci alt başlıkta tıbâk ve tıbâkın kısımları; ikinci alt başlıkta et-tıbâk ve'l-mukâbele, et-tekâbul fi'l-isneyn, et-tekâbul fi's-selâse, et-tekâbul fi mâ fevka's-selâse; üçüncü alt başlıkta tevriye; dördüncü alt başlıkta hüsnü't-ta'lîl; beşinci alt başlıkta te'kidü'l-medih bimâ yüşbihü'z-zem ve

61 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğa Funûnuhâ ve Efnânuhâ 'İlmu'l-Beyân ve'l-Bedî'*, 49-97.

62 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğa Funûnuhâ ve Efnânuhâ 'İlmu'l-Beyân ve'l-Bedî'*, 99-126.

63 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğa Funûnuhâ ve Efnânuhâ 'İlmu'l-Beyân ve'l-Bedî'*, 127-131.

64 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğa Funûnuhâ ve Efnânuhâ 'İlmu'l-Beyân ve'l-Bedî'*, 133-151.

65 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğa Funûnuhâ ve Efnânuhâ 'İlmu'l-Beyân ve'l-Bedî'*, 153-175.

66 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğa Funûnuhâ ve Efnânuhâ 'İlmu'l-Beyân ve'l-Bedî'*, 176-279.

67 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğa Funûnuhâ ve Efnânuhâ 'İlmu'l-Beyân ve'l-Bedî'*, 281-313.

te'kîdü'z-zem bimâ yüşbihü'l-medih ve altınca alt başlıkta üslûbu'l-hakîm konularından bahsedilmiştir.⁶⁸ **İkinci Fasil:** bu fasıl muhasenât-ı lafziyye mevzusuna ayrılmış ve üç alt başlıkta işlenmiştir. Birinci alt başlıkta cinâs; ikinci alt başlıkta seçî'; üçüncü alt başlıkta reddü'l-'aczi 'ale's-sadr konuları işlenmiştir. Ayrıca bedâi'u'l-kur'ân, el-bedî' fi'l-hadîs-i şerîf konularına ilaveten es-suveru'l-beyâniyye fi'ş-şî'ri'l-hadîs başlığı altında Emîrû'ş-şü'arâ, Nil'in şairi Hafız İbrahim, Râfi'î, Ebû Selmâ, Şekîb Arslan vb. modern şairlerin şiirlerinden örneklere yer verilmiştir. Kitabın sonuna "el-hâtîme" diye bir sonuç kısmı eklenmiş ve kitapla ilgili kısa bir tahlil yapılmıştır.⁶⁹

3. el-Belâğatu'l-Mufterâ 'Aleyhâ Beyne'l-Asâleti ve't-Tebe'iyye

Bu eser, Fadl Hasan Abbâs'ın kaleme aldığı *Luğatunâ ve Belâğatunâ* serisinin üçüncü kitabıdır. 1989, 1999 ve 2010'da olmak üzere bugüne kadar birkaç defa baskısı yapılmıştır.⁷⁰

İsminden de anlaşılacağı üzere bu eser, belagete ve belagat âlimlerine yönelik olumsuz eleştirilere ve belagatin kaynağının eski yunan olduğu görüşüne reddiye niteliğindedir. Fadl Hasan Abbâs bu görüşünü kitabın mukaddimesinde açıkça şu sözlerle ifade etmektedir. "Biz belâgatsiz bir ümmet miyiz? Belâğatimiz Yunan, Hint ve Fars edebiyatından parça parça mı alındı? Aristo felsefede Arapların üstadı, beyân ilminde onların şeyhi miydi? Âlimlerimiz Aristo'nun yazdıklarını idrak edip anlamıyor muydu? Bizden önceki lider ve âlimlerimiz başka milletlerin mirasını mı çaldılar? Arap belâgati, nahiv, tasavvuf ve tefsire yönelişlerin tamamı Yunan ve şark milletlerinden mi nakledildi? Bakillani'nin yazdığı İ'câzu'l-Kur'ân ve başka eserleri Hintlilerden yapılan tercüme midir? Belâgat, ehli olmayan başka toplumlarda mı ortaya çıktı ve modern dönemde yetişenler onu üslupsuz şekilde geliştirdi? Âlimlerimiz yalan, aldatma ve korkaklıkla damgalandı mı?"⁷¹ Bu ifadeler, kışkırtıcı, vahim, tehlikeli iddiaların bu kitabın mevzuunu oluşturduğunu ve bu eserin hangi maksatlarla kaleme alındığını açıkça göstermektedir. Eserin bu alanda yapılan yeni bir araştırma olduğu, hangi kültür ve medeniyetten olursa olsun bu eseri okuyan öncelikli hedefinin bu gerçekleri öğrenmek olduğu belirtilmiştir.⁷²

Muhammed Ebû Mûsâ, Fadl Hasan Abbâs'ın eserini methederken, onun reddiyelerinde ve gerçekleri açıklamada çok kuvvetli deliller getirdiğini, Belâgatin Kur'ân ilimlerinden bir ilim olduğunu ve istisnasız bütün berraklığı

68 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğa Funûnuhâ ve Efnâuhâ 'İlmu'l-Beyân ve'l-Bedî'*, 315-345.

69 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğa Funûnuhâ ve Efnâuhâ 'İlmu'l-Beyân ve'l-Bedî'*, 347-398.

70 Cherim, 445; Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğatu'l-Mufterâ 'Aleyhâ Beyne'l-Asâleti ve't-Tebe'iyye*, 2.

71 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğatu'l-Mufterâ 'Aleyhâ Beyne'l-Asâleti ve't-Tebe'iyye*, 7.

72 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğatu'l-Mufterâ 'Aleyhâ Beyne'l-Asâleti ve't-Tebe'iyye*, 7.

ile en mükemmel şekilde Kur'ân-ı Kerîm'de ortaya çıkan Arapça beyan üsluplarını tahlil ve tetkiki olduğunu dile getirmiştir.⁷³

Nurettin Muhammed İtır da bu kitabın cahillere ve aşırı gidenlere karşı reddiye olarak yazılan en kıymetli, efradını cami ağyarını mani bir kitap olup duygusal ifadeleri ile değil ilmi yönüyle, kısa ve zanna değil tafsilata ve delillere dayalı metoduyla temeyyüz ettiğini, ayrıca belâgatla ilgili dışarıdan gelen birçok yanlış fikrin tashih edilmesi için de zaruri bir kitap olduğunu ifade etmiştir.⁷⁴

Bu eser, mukaddime, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır.

Giriş: Belâgat ilminin köklerinin bu ümmetin mirasında var olduğunu, onun dışarıdan alınmadığını, modern dönemde belâgat ilmine ve özellikle de belâgat âlimlerine yapılan iftiralara nasıl reddiyeler yazarak cevap verdiğini ve kitabın hangi amaçla yazıldığını kısaca açıklamaktadır.⁷⁵

A-Birinci Bölüm: Arap dilinden bahsedilen üç fasıldan oluşmaktadır.

Birinci Fasıll: Arapçanın özellikleri ve başka dillerden ayrıldığı yönleri iki alt başlıkta açıklanmıştır. Birinci alt başlıkta hasâisü'l-hurûf, hasâisü'l-kelimât ve el-hasâis min haysü'l-ma'nâ konuları; İkinci alt başlıkta da el- hasâisü'l-müktesebe konusuna temas edilmiştir.⁷⁶ **İkinci Fasıll:** Arap dilinin asaletinin kuralları başlığı altında harflerin mahreçleri ve sıfatlarından bahsedilmiştir.⁷⁷

Üçüncü Fasıll: bu fasılda şehâdatü'l-'ulemâ yer almakta ve iki alt başlıktan oluşmaktadır. Birinci alt başlıkta şehâdatü'l-müeyyidîn konusuna tahsis edilerek Arapçanın özellikleri ve fazileti konusunu destekleyen İbn-i Cinnî, İbn-i Sinân, İbnü'l-Esîr, Hâzım el-Endelüsî, Hasan ez-Zeyyât, Muhammed Mübârek, el-Matrân Yûsuf Davut el-Mevsilî ve Ahmet Akkâd gibi âlimlerin görüşlerine yer verilmiştir. İkinci alt başlıkta ise şübühâtü'l-muhâlifîn ve reddühâ konusunda Arapçanın özellikleri ve fazileti hakkında şüpheye düşenlerin görüşleri incelenmiş ve onlara verdiği reddiyelere değinilmiştir.⁷⁸

B- İkinci Bölüm: belâgatin tarihine tahsis edilmiş iki fasıldan oluşmaktadır.

Birinci Fasıll: Cahiliye şairlerinin dilsel kriterleri, birbirlerinden kafiye ve anlam konusundaki farklılıkları, âlimlerin ve yöneticilerle ilgili rivayetler gibi

73 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğatu'l-Mufterâ 'Aleyhâ Beyne'l-Asâleti ve't-Tebe'iyye*, 11; el-'Askalânî, *Fadl Hasan 'Abbâs ve Cuhûduhû fi't-Tefsîri ve 'Ulûmi'l-Kur'ân*, 58.

74 Nurettin Muhammed İtır, "Dirâsâtun fi Ba'zi Muellifâtü'l-'Allâmetü'l-Ustâz Doktor Fadl Hasan 'Abbâs", *Dirâsâtun İslâmiyyetun ve 'Arabîyyetun Muhdâtun ile't-'Allâme'l-Ustâz Doktor Fadl Hasan 'Abbâs Bimunâsebeti Bulûğihî's-Seb'în*, Dâru'r-Râzî, Ammân 2003, 68.

75 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğatu'l-Mufterâ 'Aleyhâ Beyne'l-Asâleti ve't-Tebe'iyye*, 17-23.

76 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğatu'l-Mufterâ 'Aleyhâ Beyne'l-Asâleti ve't-Tebe'iyye*, 27-48.

77 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğatu'l-Mufterâ 'Aleyhâ Beyne'l-Asâleti ve't-Tebe'iyye*, 49-56.

78 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğatu'l-Mufterâ 'Aleyhâ Beyne'l-Asâleti ve't-Tebe'iyye*, 57-77.

konulara değinilmiştir.⁷⁹ **İkinci Fasıl:** Belâgatin ortaya çıkışı ve gelişmesi konusuna tahsis edilmiş ve dört alt başlıktan oluşmaktadır. Birinci alt başlıkta malumatların yazılması merhalesinde Ebû 'Ubeyde, el-'Asma'î, el-Ferrâ, Bişr b. el-Mu'temer, el-Câhuz, İbn-i Kuteybe'den bahsedilmekte ve bu merhalenin özellikleri anlatılmaktadır.⁸⁰ İkinci alt başlıkta metodolojik araştırmaların ortaya konması aşaması ele alınmakta, Kur'ân ve hadis-i nebevî'ye tahsis edilen kitaplar ve i'câz kitaplarından bahsederek Risâletü'r-Rummânî, Risâletü'l-Hattâbî, İ'câzü'l-Kur'ân lî'l-Bakillânî ve el-Mecâzât lî's-Şerîf er-Râzî isimli eserlere yer verilmiş ayrıca Kur'ân ve hadise tahsis edilmeyen genel kitaplar ele alınmıştır. İlk önce nazari (teorik) eserler olarak isimlendirilen eserlerden İbn-i Mu'tez'in el-Bed'i, Kudâme b. Ca'fer'in Nakdu's-Şi'r'i, Ebû Hilâl el-'Askerî'nin Kitâbu's-Sinâ'ateyn'i, İbn-i Sinân'ın Sırru'l-Fesâha'sı ve İbn-i Reşîk'in el-'Umde'sine temas edilmiştir.⁸¹ Üçüncü alt başlıkta belâgatin yükselme dönemi konusuna temas edilerek Abdulkâhir el-Curcânî'nin Esrârü'l-Belâğa ve Delâilu'l-İ'câz ile ez-Zemahşerî'nin Esâsü'l-Belâğa isimli eserlerine yer verilmiş ve bu dönemle ilgili çıkarılması gereken neticeler başlığı ile konu tamamlanmıştır.⁸² Dördüncü alt başlık belâgat ilminin terimlerinin (ıstılahlarının) belirginleştiği ve gelişimini tamamladığı duraklama dönemine ayrılmış, Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî'nin Miftâhu'l-'Ulûm ve Hâtıb el-Kazvînî'nin Telhîs isimli eserlerine temas edilmiştir.⁸³

C-Üçüncü Bölüm: Arap belâgatinin asaletini konu edinmekte ve üç fasıla ayrılmaktadır.

Birinci Fasıl: Arapçanın değerini düşürmeye yönelik eski ve yeni iddialara yer verilmiş ve üç alt başlığa ayrılmıştır. Birinci alt başlıkta konuşma diline yönelik iddialar işlenmekte; Muktafad gazetesinin yaklaşımı, William Willcocks'un iddiasına yer verilmiş ve bunlara reddiye yazılmıştır.⁸⁴ İkinci alt başlıkta Arapçanın kurallarından tecrid edilmesi düşüncesi ele alınmış ve iddialar cevaplandırılmıştır.⁸⁵ Üçüncü alt başlıkta da Arapçanın edebiyat ve gramerini başka dillere borçlu olduğu iddiası incelenmiş; Ahmet Emin, Louis

79 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğatu'l-Mufterâ 'Aleyhâ Beyne'l-Asâleti ve't-Tebe'iyye*, 79-97.

80 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğatu'l-Mufterâ 'Aleyhâ Beyne'l-Asâleti ve't-Tebe'iyye*, 101-117.

81 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğatu'l-Mufterâ 'Aleyhâ Beyne'l-Asâleti ve't-Tebe'iyye*, 118-129.

82 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğatu'l-Mufterâ 'Aleyhâ Beyne'l-Asâleti ve't-Tebe'iyye*, 133-135.

83 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğatu'l-Mufterâ 'Aleyhâ Beyne'l-Asâleti ve't-Tebe'iyye*, 135-137.

84 Muktafad Gazetesi 1881 yılında Mısır'da herkesin anlayacağı dilde yayınlanan bir gazetedir. Mısır'ı işgal eden İngilizlerin ve sömürgecilerin görüşlerini dile getirmesiyle ünlüdür. Ayrıca William Willcocks İngiliz inşaat mühendisidir. 1893 yılında Ezher Dergisinde yayınladığı yazısında Mısırlıların fasih Arapçadan kurtulmalarını ve Ammiceye yönelmeleri gerektiğini dile getirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğatu'l-Mufterâ 'Aleyhâ Beyne'l-Asâleti ve't-Tebe'iyye*, 141-147.

85 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğatu'l-Mufterâ 'Aleyhâ Beyne'l-Asâleti ve't-Tebe'iyye*, 148-151.

Awad, Tâhâ Hüseyin'in iddialarına yer verilmiş ve bunlara teker teker reddiyeler yazmıştır.⁸⁶ **İkinci Fası:** Arap belâgati ve buna yönelik iddialara temas edilmiş ve beş alt başlıkta ele alınmıştır. Birinci alt başlıkta Tâhâ Hüseyin'in Arap belâgatindeki konumu işlenmiştir. Bu bağlamda Tâhâ Hüseyin'in fikirlerinde vardığı neticeye temas edilmiş; el-Câhız'dan istifade etmesi, Arap beyanının muhtelif unsurların karışımı olduğu, İbn Mu'tez'in el-Bed'î kitabının Aristo'nun el-Hitâbe isimli kitabının aynısı olduğu, âlimlerimizin Aristo'yu anlamadıkları, beyân ilminin Arapçaya yabancı olduğu, Kudâme bin Ca'fer ve eseri Nakdu's-şî'r hakkındaki görüşü ile Abdulkâhir el-Curcânî hakkındaki görüşleri incelenmiş ve onun iddialarının tamamına reddiye yazılmıştır.⁸⁷ İkinci alt başlık, Şevki Dayf'ın belâgatteki konumuna ayrılmıştır. Kudâme bin Ca'fer'in eserlerini Aristo'nun etkisinde kalarak yazdığı iddiası, Abdulkâhir el-Curcânî'nin konumu, Şevki Dayf'ın münakaşası, Esrârü'l-Belâğ'a da zikredilen el-Hitâbe ve eş-şî'r'in Aristo'nun kitapları olmadığı ele alınmıştır. Ayrıca Nakdu's-şî'r ve el-Hitâbe hakkında Abdulkâhir'in sözünün açıklanması ve çıkarılan neticelere yer verilmiştir.⁸⁸ Üçüncü alt başlıkta Tâhâ Hüseyin'in iddialarına tekrar yer verilmiş ve bunlara reddiye yazılmıştır.⁸⁹ Dördüncü alt başlıkta herhangi bir esasa dayanmayan girişimlere tahsis edilerek el-Behbîfî'nin görüşleri, sözlerinin münakaşası, hakkımızı aramanın fitne olmadığı, mirasımızla övünmenin enaniyet teşkil etmediği, âlimlerimizin Nekrân el-Cemîl ile gizlice anlaşmadığı, iki nakilden (felsefe ve belâgat) hangisinin akide üzerinde daha çok tehlikeli olduğu, bugünün düne ne kadar benzediği ile Ebû Sa'îd es-Sirâfî ve Mettâ bin Yûnus arasındaki münazara konuları işlenmiştir.⁹⁰ Beşinci alt başlıkta da Seyyid Ahmet Halil'in iftirası ve ona verdiği cevabı içermektedir.⁹¹ **Üçüncü Fası:** Belâgatçılara yöneltilen iddiaları kapsamakta ve beş alt başlıktan oluşmaktadır. Birinci alt başlıkta Recâi 'Aty; ikinci alt başlıkta Şeyh Emîn el-Hûlî; üçüncü alt başlıkta Şevki Dayf; dördüncü alt başlıkta Şükrü 'Iyâd; beşinci alt başlıkta ise Muhammed Mendûr'un görüşlerine yer verilmiş ve bunlara reddiye yazılmıştır. Müellif, kitabın sonunda belâgatin felsefesi veya felsefeleşmiş belâgat başlığı altında hâtime yazarak kitabını tamamlamıştır.⁹²

Fadl Hasan Abbâs kitabın sonunda belâgat ve üslubu hakkında bir fasıl yazmak istediğini belirtmiş, ancak bu sahada ihtisas sahibi S'ad Maslûh'un *fi'l-Belâgati'l-'Arabîyye ve'l-Uslûbiyyâti'l-Lisâniyyât-Âfâkun Cedîdetün* ile Mu-

86 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğatu'l-Mufterâ 'Aleyhâ Beyne'l-Asâleti ve't-Tebe'iyye*, 152-168.

87 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğatu'l-Mufterâ 'Aleyhâ Beyne'l-Asâleti ve't-Tebe'iyye*, 169-197.

88 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğatu'l-Mufterâ 'Aleyhâ Beyne'l-Asâleti ve't-Tebe'iyye*, 198-220.

89 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğatu'l-Mufterâ 'Aleyhâ Beyne'l-Asâleti ve't-Tebe'iyye*, 221-224.

90 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğatu'l-Mufterâ 'Aleyhâ Beyne'l-Asâleti ve't-Tebe'iyye*, 225-240.

91 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğatu'l-Mufterâ 'Aleyhâ Beyne'l-Asâleti ve't-Tebe'iyye*, 241-251.

92 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâğatu'l-Mufterâ 'Aleyhâ Beyne'l-Asâleti ve't-Tebe'iyye*, 253-304.

hammed 'Abdülmuttalib'in *el-Belâgatü ve'l-Uslûbiyye* adlı eserlerini inceleyince bunların yeterli olduğuna kanaat getirerek yazmak istediği fasıldan vazgeçmiştir.⁹³

4. Esâlîbu'l-Beyân fî 'Ulûmi'l-Belâğa

Fadl Hasan Abbâs'ın belâgat alanında yazdığı diğer bir eseri de *Esâlîbu'l-Beyân fî 'Ulûmi'l-Belâğa*'dır. Son basımı 2015 yılında yapılan eserin farklı yıllarda değişik baskıları gerçekleştirilmiştir.⁹⁴

Müellif, eserinde yazdığı mukaddime üç belâgat ilminden (me'ânî, beyân, bedî') bahsettiğini, ifadelerin basit, metodunu kolay, üniversitelerde araştırma projesi ve belâgat alanında öğrenim görmek isteyen talebeler için uygun bir eser hedeflediğini belirtmiştir.⁹⁵ Bu eser, *el-Belâğa Funûnuhâ ve Efnânuha 'İlmu'l-Me'ânî* ile *el-Belâğa Funûnuhâ ve Efnânuha 'İlmu'l-Beyân ve'l-Bedî'* isimli kitaplarının kısaltılarak tek kitap halinde yazılmış şeklidir.

Bu eser mukaddime, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır.

Giriş: tamamen fesâhat ve belâgat kavramlarına ayrılmış ve iki fasıl halinde yazılmıştır.

Birinci Fasil: Fesâhat ve belâgatın kelime anlamları ile Kur'ân-ı Kerîm'in ışığında iki kavram arasındaki farka temas edilmiştir.⁹⁶ **İkinci Fasil:** Fesâhat ve belâgat kavramlarının dil âlimlerine göre tanımlarına yer verilerek istilâhî tanımları yapılmış ve âlimlerin bu konudaki görüşlerine yer verilmiştir.⁹⁷

A-Birinci Bölüm: Me'ânî ilmine ayrılmış ve sekiz fasıl halinde incelenmiştir.

Birinci Fasil: Me'ânî ilmi hakkında mukaddime, me'ânî ilminin tarifi, isim ve fiil cümleleri konuları anlatılmıştır.⁹⁸ **İkinci Fasil:** Haber, haberin maksatları, kısımları, te'kît edatları, te'kît yolları ve mukteza'z-zâhir'e göre kelamın hurûcu mevzularına yer vermiştir.⁹⁹ **Üçüncü Fasil:** İnşâ konusunun ele alındığı fasıldır ve beş alt başlıkta işlenmiştir. Birinci alt başlıkta emir, emrin tarifi, sığası, emir sığasının delâlet-i asliyeden çıkması; ikinci alt başlıkta nehiy, tanım ve sığası, nehiy sığasının delâlet-i asliyeden çıkması; üçüncü alt başlıkta temennî, tarifi, temennî ve tereccî arasındaki fark ve temennî edatları işlenmiştir. Dördüncü alt başlıkta nidâ, yakın ve uzak nidâ edatlarından, beşinci alt başlıkta da istifham, kendisiyle istifham yapılan edatların farkı, hemze ve

93 Fadl Hasan 'Abbâs, *el-Belâgatü'l-Mufterâ 'Aleyhâ Beyne'l-Asâleti ve'l-Tebe'iyye*, 5.

94 Fadl Hasan 'Abbâs, *Esâlîbu'l-Beyân fî 'Ulûmi'l-Belâğa*, Dârü'n-Nefâis, Ammân 2015, 2.

95 Fadl Hasan 'Abbâs, *Esâlîbu'l-Beyân fî 'Ulûmi'l-Belâğa*, 5.

96 Fadl Hasan 'Abbâs, *Esâlîbu'l-Beyân fî 'Ulûmi'l-Belâğa*, 9-14.

97 Fadl Hasan 'Abbâs, *Esâlîbu'l-Beyân fî 'Ulûmi'l-Belâğa*, 15-24.

98 Fadl Hasan 'Abbâs, *Esâlîbu'l-Beyân fî 'Ulûmi'l-Belâğa*, 27-33.

99 Fadl Hasan 'Abbâs, *Esâlîbu'l-Beyân fî 'Ulûmi'l-Belâğa*, 35-54.

hükümleri, hal ve hükümleri ile diğer istifham edatları, istifham yapılan edatların amaçları, takrîr ve inkâr mevzularını işlemiştir. Fasil, inşâ konusunda bir hülâsa ile son bulmuştur.¹⁰⁰ **Dördüncü Fasil:** Takdim ve te'hîr konularına tahsis edilmiş ve üç alt başlıkta ele alınmıştır. Birinci alt başlıkta müsnedün ileyh'in takdimi, teşvik, hükmün takviyesi ve tahsîs'in ifadesi, ta'mîm'in ifadesi, müsnedün ileyh misl ve ğayr kelimeleri olursa vb. mevzular; ikinci alt başlıkta müsnedin takdimi, müsnedin müsnedün ileyhe tahsisi, haberiyye üzerine tenbih, teşvik, tefâül mevzuları; üçüncü alt başlıkta aslen fiil olmayıp fiil gibi işlev gören (câr ve mecrûr, hâl, mef'ûl vb.) fi'l-i müte'allikât'ın takdimi konularına yer verilmiştir.¹⁰¹ **Beşinci Fasil:** Hazif ve zikir konularına ayrılmış ve iki alt başlıkta ele alınmıştır. Birinci alt başlıkta zikir, müsned ve müsnedü ileyh'in zikri, fi'l-i müte'allikât'ın zikri; ikinci alt başlıkta müsned ve müsnedü ileyh'in hazfi, mef'ûlu bih'in hazfi konuları işlenmiş ve hazfin üslûbuna dair bir uygulama ile fasıl son bulmuştur.¹⁰² **Altıncı Fasil:** Ta'rîf ve tenkîr'e tahsis edilmiş ve iki alt başlıkta ele alınmıştır. Birinci alt başlıkta isimlerin müsnedün ileyh, müsned, zamir, 'alemiyye, ism-i işaret, ism-i mevsûl, lâmu ta'rîf ve izafet yoluyla ma'rife yapılması; ikinci alt başlıkta da isimlerin nasıl nekre yapıldığını anlatmıştır.¹⁰³ **Yedinci Fasil:** Kasr mevzusu ele alınmış ve dört alt başlıkta işlenmiştir. Birinci alt başlıkta kasrın tarifi ve rükunları; ikinci alt başlıkta kasrın kısımları; üçüncü alt başlıkta kasrın yolları, aralarındaki fark ve konuyla ilgili bir hülâsa; dördüncü alt başlıkta ise kasrın önemine atfen kasrın nasıl uygulandığını gösteren uygulamalara yer verilmiştir.¹⁰⁴ **Sekizinci Fasil:** Fasil ve vasıl konularının işlendiği dört alt başlıktan oluşmaktadır. Birinci alt başlıkta fasıl ve vasıl konusuna giriş, tanımları, fasıl ve vasıl mevzuunu anlamada temel esaslar ve bu konuda Abdulkahir'in katkılarına yer verilmiştir. İkinci alt başlıkta cümlelerin halleri; üçüncü alt başlıkta fasılın çeşitleri olan kemâlî ittisâl, şibh-ü kemâlî ittisâl, kemâl-i inkitâ', şibh-ü kemâlî inkitâ' ve bunların tevassutu; dördüncü alt başlıkta ise vasılın çeşitleri, haber ve inşâ cümleleri arasındaki ittifak mevzularına yer verilmiştir.¹⁰⁵

B- İkinci Bölüm: Beyân ilmine tahsis edilerek bir giriş ve üç fasıl halinde anlatılmıştır.

Giriş: Beyân ilminin tarifi, gelişmesi ve faydası hakkında bilgi verilmiştir.¹⁰⁶ **Birinci Fasil:** teşbih, teşbihin rükunları, teşbihin kısımları, teşbihin tes-

100 Fadl Hasan 'Abbâs, *Esâlîbu'l-Beyân fi 'Ulûmi'l-Belâğa*, 55-91.

101 Fadl Hasan 'Abbâs, *Esâlîbu'l-Beyân fi 'Ulûmi'l-Belâğa*, 93-114.

102 Fadl Hasan 'Abbâs, *Esâlîbu'l-Beyân fi 'Ulûmi'l-Belâğa*, 115-142.

103 Fadl Hasan 'Abbâs, *Esâlîbu'l-Beyân fi 'Ulûmi'l-Belâğa*, 143-165.

104 Fadl Hasan 'Abbâs, *Esâlîbu'l-Beyân fi 'Ulûmi'l-Belâğa*, 168-182.

105 Fadl Hasan 'Abbâs, *Esâlîbu'l-Beyân fi 'Ulûmi'l-Belâğa*, 183-207.

106 Fadl Hasan 'Abbâs, *Esâlîbu'l-Beyân fi 'Ulûmi'l-Belâğa*, 211-216.

rinin sebepleri, Kur'ân-ı Kerîm'de teşbih ile Kur'ân-ı Kerîm'de teşbihin özellikleri mevzularına temas edilmiştir.¹⁰⁷ **İkinci Fasil:** Mecâz konusuna ayrılarak bir giriş ve üç alt başlıkta oluşmaktadır. Girişte mecazın luğavî ve ıstılâhî manaları, müsbet ve menfi arasındaki mecâz ve mecazın çeşitleri anlatılmıştır. Birinci alt başlıkta mecâz-ı 'aklî; ikinci alt başlıkta mecâz-ı luğavî ve mecâz-ı mürsel konularına; üçüncü alt başlıkta ise isti'âre, isti'ârenin rükunları, isti'ârenin karînesi, isti'âre-i tasrîhiyye ve mekniyye, isti'âre-i asliyye ve tebe'yye ve isti'âreye dair diğer mevzular anlatılmıştır.¹⁰⁸ **Üçüncü Fasil:** Kinâyeye ayrılmıştır. Bu fasılda kinayenin tarifi, rükunları, kinâyenin kısımları olan sıfattan kinâyeye, mevsuftan kinâyeye ve nisbetten kinâyeye konularına değinilmiş, bunlarla ilgili örnekler verilerek kinâyeye ve ta'rîz arasındaki farklar ele alınmıştır.¹⁰⁹

C- Üçüncü Bölüm: bu bölümde Bedî' ilmi anlatılmaktadır. Bu ilmin luğavî ve ıstılâhî manaları verilmiş, ilmin tarihçesine kısaca değinilmiş ve iki fasıl halinde incelenmiştir.

Birinci Fasil: Muhassenât-ı ma'neviyye mevzusuna ayrılmış ve beş alt başlıktan oluşmuştur. Birinci alt başlıkta tıbâk ve çeşitleri; ikinci alt başlıkta tıbâk ve mukâbele arasındaki fark; alt başlıkta mebhasta tevriye; dördüncü alt başlıkta te'kidü'l-medh bimâ yüşbihü'z-zem ve onun aksi yani te'kidü'z-zem bimâ yüşbihü'l-medh; beşinci alt başlıkta üslûbu'l-hakîm konularından bahsedilmiştir.¹¹⁰ **İkinci Fasil:** Muhassenât-ı lafziyye bahsine temas edilmiş ve üç alt başlıkta işlenmiştir. Birinci alt başlıkta cinastan; ikinci alt başlıkta secî'den; üçüncü alt başlıkta da reddü'l-aczi 'ale's-sadri mevzularından bahsetmiştir.¹¹¹

5. Letâifu'l-Mennân ve Revâi'u'l-Beyân fi Nefyi'z-Ziyâdeti ve'l-Hazfi fi'l-Kur'ân

İsminden de anlaşılacağı üzere Fadl Hasan Abbâs, bu kitabı Kur'ân-ı Kerîm'in kelime ve harflerinde noksanlık ve ziyadelik vardır iddiasında bulunanlara reddiye olarak yazmıştır.

Allah'ın kitabında ziyadelerin olmayacağı konusunun tam olarak talebelerin zihinlerine yerleşmesi, din düşmanlarının Allah'ın kitabına bu konuda yönelttikleri ithamlar, Kur'ân-ı Kerîm'de ziyadelik ve tekrarın var olduğunu

107 Fadl Hasan 'Abbâs, *Esâlibu'l-Beyân fi 'Ulûmi'l-Belâğa*, 217-269.

108 Fadl Hasan 'Abbâs, *Esâlibu'l-Beyân fi 'Ulûmi'l-Belâğa*, 271-334.

109 Fadl Hasan 'Abbâs, *Esâlibu'l-Beyân fi 'Ulûmi'l-Belâğa*, 335-354.

110 Fadl Hasan 'Abbâs, *Esâlibu'l-Beyân fi 'Ulûmi'l-Belâğa*, 359-379.

111 Fadl Hasan 'Abbâs, *Esâlibu'l-Beyân fi 'Ulûmi'l-Belâğa*, 381-392.

iddiaları ile ilgili çalışmalar, bu alanda müstakil bir çalışmanın bugüne kadar yapılmaması böyle bir eserin yazılmasına neden olmuştur.¹¹²

Eser ilk önce *Letâifu'l-Mennân ve Revâi'u'l-Beyân fi Da'va'z-Ziyâdeti fi'l-Kur'ân* ismiyle neşredilmiş ancak sonradan müellif tarafından hazif konusu ilave edilerek eser bugünkü ismiyle yeniden neşredilmiştir.¹¹³

Kitap bir giriş ve iki bölümden meydana gelmiştir.

Giriş: Kitabın hangi gayelerle yazıldığı, üslubunun kolay, dilinin sade olduğu ile eserin bölümlerinin hangi konuları ele aldığına kısaca değinilmiştir.¹¹⁴

A- Birinci Bölüm: Dört fasıl halinde incelenmiştir.

Birinci Fasil: Kur'ân'ın metni ve kusursuzluğu açıklanmıştır.¹¹⁵ **İkinci Fasil:** Kur'ân-ı Kerîm'de haşiv ve itnâbın var olduğu ıftirasını reddetmeye tahsis edilmiştir.¹¹⁶ **Üçüncü Fasil:** Arapçanın hususiyetlerinden bir kısmı açıklanmış; "em" ile "ev" harfleri arasındaki fark, "ilâ" ile "lâm" arasındaki fark ile "bâ", "min" ve "lâm" harflerinin içerdiği manalar izah edilmiştir.¹¹⁷ **Dördüncü Fasil:** Zait kullanımların tarifi, tarihçesi, sebeplerine hasredilmiş ve üç alt başlıkta incelenmiştir. Birinci alt başlıkta zaitin tanımı yapılmış, isim fiil ve harfte ziyadeliğin olup olmadığı âyetlerle ayrıntılı şekilde izah edilmiştir. İkinci alt başlıkta zevâidin tarihçesi ve âlimlerin bu mevzudaki yaklaşımına yer verilmiştir. Bu kapsamda Ebû 'Ubeyde, el-Ferrâ, İbn Kuteybe, İbn Cerîr et-Taberî, İbn Bahr el-İsfehânî, ez-Zemahşerî, er-Râzî, Muhammed 'Abduh, Mustafa Sadık er-Râfi'î, Muhammed Abdullah Derrâz, Abdurrahman Tâc, 'Âişe Abdurrahmân, Abdu'l-âl Mükrim gibi âlimlerin görüşlerine yer verilmiştir. Üçüncü alt başlıkta ise ziyadeliğin hangi sebeplerle var olduğu ortaya konulmuştur. Bunlar arasında nahiv kaidelerinin asıl kabul edilip Kur'ân âyetleri üzerinde tatbik edilmesi, şiirlerdeki kaidelerin Kur'ân ile mukayesesi, Kur'ân'daki bir âyetin başka bir âyetle kıyası, Kur'ân'da geçen bir kelimenin manasını ve herhangi bir âyetin tafsilinin bu minval üzere düşünülmesi, bazı âyetlerin diğer âyetlere i'râb cihetinden kıyası, âyette olmayan bir kelime için i'râbın hükmünün tasavvuru, bazı Kur'ân kelimelerinin tefsirinde âyetin sıyâk ve sebâkının

112 Fadl Hasan 'Abbâs, *Letâifu'l-Mennân ve Revâi'u'l-Beyân fi Nefji'z-Ziyâdeti ve'l-Hazfi fi'l-Kur'ân*, Dârün'n-Nefâis, Ammân 2009, 10.

113 el-'Askalânî, *Fadl Hasan 'Abbâs ve Cuhûduhû fi't-Tefsîri ve 'Ulûmî'l-Kur'ân*, 91.

114 Fadl Hasan 'Abbâs, *Letâifu'l-Mennân ve Revâi'u'l-Beyân fi Nefji'z-Ziyâdeti ve'l-Hazfi fi'l-Kur'ân*, 7-11.

115 Fadl Hasan 'Abbâs, *Letâifu'l-Mennân ve Revâi'u'l-Beyân fi Nefji'z-Ziyâdeti ve'l-Hazfi fi'l-Kur'ân*, 5-24.

116 Fadl Hasan 'Abbâs, *Letâifu'l-Mennân ve Revâi'u'l-Beyân fi Nefji'z-Ziyâdeti ve'l-Hazfi fi'l-Kur'ân*, 25-36.

117 Fadl Hasan 'Abbâs, *Letâifu'l-Mennân ve Revâi'u'l-Beyân fi Nefji'z-Ziyâdeti ve'l-Hazfi fi'l-Kur'ân*, 37-48.

ihmali, şâz kıraatların asıl kabul edilip bunların üzerine kıyas yapılması vb. zikredilerek konu izah edilmiştir.¹¹⁸

B-İkinci Bölüm: Zait harflerin iki fasıl halinde işlendiği bölümdür.

Birinci Fasıl: Zevâid konusu ayrıntılı olarak açıklanmış ve yirmi altı alt başlıkta incelenmiştir. Birinci alt başlıkta hem “bâ” harfinin zâid olmadığı ifade edilmiş ve bu kaideye uymayan yirmi altı âyet misal verilerek izah edilmiş hem de “*leyse*”nin haberi konumunda olan “bâ” konusu açıklanmıştır. İkinci alt başlıkta on sekizinci alt başlıkta kadar sırasıyla “*lâm, min, ‘an, fi, kef, vav, fâ, em, lâ, illâ, elâ, mâ, en, in, inne, sümme ve le’alle*” harflerine; on dokuzuncu ve yirminci alt başlıkta misl ve mesel isimlerine; yirmi bir ve yirmi ikinci alt başlıkta “*iz ve izâ*” zarflarına; yirmi üç ve yirmi dördüncü alt başlıkta el-vech ve el-ism isimlerine; yirmi beş ve yirmi altıncı alt başlıkta ise *kâne* ve *yekâdü* fiillerine yer verilmiş, bunların zâid olmadıkları âyetlerle izah edilmiştir.¹¹⁹

İkinci Fasıl: Bu fasılda da hazif mevzusu ele alınmış, atif harfleri ve harfi cerlerin hazfi açıklanmış, âlimlerin bu mevzudaki görüşleri tartışılmış ve izah edilmiştir.¹²⁰ Kitabın sonunda el-hâtıme başlığı altında müellif tarafından kısa bir değerlendirme yapılarak eser nihâyete ermiştir.¹²¹

Sonuç

Fadl Hasan Abbâs çok yönlü bir âlimdir. O, sadece belâgat alanında değil, tefsir, fıkıh ve Kur’ân ilimleri alanında yetkin, donanımlı ve ilim çevrelerinde allâme sıfatıyla tanınan birisidir. Onun Ezher Üniversitesindeki eğitimi esnasında çok yönlü hocalardan ders görmesi ve onları örnek alması bu yönünün ortaya çıkmasında etkili olmuştur.

O, üslup ve içerik bakımından belâgati inceleyen ve bu alanda eser veren âlimlerin öncülerinden biridir. Me’ânî ilminde Abdulkâhir el-Curcânî’nin ortaya koyduğu nazm teorisini benimsemiş, bu teoriyi yeniden ihya etmek için yoğun çaba sarf etmiş, onun bazen nahiv açısından ele aldığı birtakım kavramları belâgat açısından yeniden ele almış ve izah etmiştir.

Fadl Hasan Abbâs’ın bir eğitimci, muallim ve araştırmacı olarak belâgat alanında bazı yenilikleri ve kendine ait özellikleri tespit edilmiştir. Bunlar şöyle sıralanabilir:

- Belâgat ibare ve terimlerini kolay ve anlaşılır bir şekilde izah etmesi.

118 Fadl Hasan ‘Abbâs, *Letâifu’l-Mennân ve Revâi’u’l-Beyân fi Nefyi’z-Ziyâdeti ve’l-Hazfi fi’l-Kur’ân*, 49-85.

119 Fadl Hasan ‘Abbâs, *Letâifu’l-Mennân ve Revâi’u’l-Beyân fi Nefyi’z-Ziyâdeti ve’l-Hazfi fi’l-Kur’ân*, 87-263.

120 Fadl Hasan ‘Abbâs, *Letâifu’l-Mennân ve Revâi’u’l-Beyân fi Nefyi’z-Ziyâdeti ve’l-Hazfi fi’l-Kur’ân*, 264-293.

121 Fadl Hasan ‘Abbâs, *Letâifu’l-Mennân ve Revâi’u’l-Beyân fi Nefyi’z-Ziyâdeti ve’l-Hazfi fi’l-Kur’ân*, 293-294.

- Okuyucunun anlayacağı şekilde günlük dili kullanması, akıcı ve parlak bir üslubunun olması. O, belâgat meselelerinde karmaşık ve kapalı bulunan, okuyucu ve belâgat arasında aşılmaz anlaşılması zor kavramları kolay ve parlak bir üslupla ifade etmiştir. Böylece belâgatın zevkine varan ve bunu ifade edebilen okuyucu ve öğrenci kitlesi he-deflemiştir.
- Belâgat konularını izah ederken verdiği misallerde okuyucunun da fikirlerini ve hislerini katacak şekilde ümmetin sorunlarını ve sıkıntılarını ele alması. Fadl Hasan Abbâs, Müslümanların meselelerini, çektiği sıkıntıları ve içinde buldukları müşkil durumdan kurtulabilmeleri için belâgat konularını izah esnasında okuyucunun da hislerini ve düşüncelerini etkileyecek şekilde misaller vermiştir. Amacı ümmetin birliği ve sıkıntılardan kurtulması için bu yöntemle herkesin bilinçlenmesini sağlamaktır.
- Belâgat konularının öğretiminde tadrîcî bir metot kullanması. O, belâgat konuları izah ederken önce harfin belâgati, sonra kelimenin belâgatini, daha sonra da cümlenin belâgatini izah etmiştir. Cümlenin belâgatinden maksat Kur'ân-ı Kerîm'in cümlelerindeki belâgati, onun i'câz ve îcâzını izah etmek ve açığa çıkarmaktadır.
- Belâgati anlatırken uygulamaya önem vermesi. O, cümlenin belâgatini izah ederken herkesin verdiği misallerden farklı olarak Kur'ân-ı Kerîm'den ayetleri misal vermiştir. Meselâ ilmî me'ânî kitabının sonunda secde sûresinde belâgat kaidelerinin nasıl uygulandığını göstermiş ve ayetleri tahlil etmiştir. Bununla beraber hem klasik hem modern eserlerde yer verilen birçok şiiri de örnek olarak kullanmıştır.
- Okuyucuyu önemsemesi ve belâgat meselelerini tartışırken okuyucuyu tartışmanın içine çekmesi. O, belâgat âlimi olmanın yanında iyi de bir tefsir âlimi olduğu için, Kur'ân-ı Kerîm'in ferde ve cemaate verdiği önemi kavramış, peygamberlerin metodunu benimsemiştir. Onu bu metoda Kur'ân üzerinde yaptığı araştırmalar sevk etmiş olmalıdır.

Kaynakça

- 'Abbâs, Fadl Hasan, *el-Belâga Funûnuhâ ve Efnânuhâ 'İlmu'l-Me'ânî*, Dâru'n-Nefâis, Ammân 2009.
- _____, *el-Belâga Fünûnuhâ ve Efnânuhâ 'İlmu'l-Beyân ve'l-Bedî'*, Dâru'n-Nefâis, Ammân 2009.
- _____, *el-Belâgatu'l-Mufterâ 'Aleyhâ Beyne'l-Asâleti ve't-Tebe'iyye*, Dâru'n-Nefâis, Ammân 2011.
- _____, *Esâlîbu'l-Beyân fî 'Ulûmi'l-Belâga*, Dâru'n-Nefâis, Ammân 2015.
- _____, *el-Kırââtü'l-Kur'âniyye vemâ Yete'allaku Bihâ*, Dâru'n-Nefâis, Ammân 2008.

- _____, *Letâifu'l-Mennân ve Revâi'u'l-Beyân fî Nefyi'z-Ziyâdeti ve'l-Hazfi fi'l-Kur'ân*, Dârün'n-Nefâis, Ammân 2009.
- 'Abbâs, Senâ Fadl, "Mezâtun min Sîreti'l-'Allâme Doktor Fadl Hasan 'Abbâs", *Allâme Doktor Fadl Hasan 'Abbâs ve Cuhûduhû fî'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye*, Cem'iyetü'l Muhâfaza 'ale'l-Kur'âni'l-Kerîm Yayınları, Ammân 2018.
- Akdemir, Hikmet, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, Nil Yayınları, İzmir 1999.
- el-'Askalânî, Muhammed b. Yusuf, *Fadl Hasan 'Abbâs ve Cuhûduhû fî't-Tefsîri ve 'Ulûmi'l-Kur'ân*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Uluslararası İslami İlimler Üniversitesi, Ammân 2011.
- _____, *Leâlî Mezîetun min Hayâti'l-'Allâme Ustâz Doktor Fadl Hasan 'Abbâs*, Cem'iyetü'l Muhâfaza 'ale'l-Kur'âni'l-Kerîm Yayınları, Ammân 2013.
- el 'Askerî, Ebû Hilâl el-Hasan b. Abdullâh, *Kitâbu's-Sinâ'ateyn*, (Tahkik: Ali Muhammed el-Becâvî-Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-'Arabîyye, Kahire 1952.
- el-'Avâyisa, Abdullah Hammâd *el-Belâğatu'l-Kur'âniyye 'inde'l-'Allâme Ustâz Doktor Fadl Hasan 'Abbâs ve Eseruhâ fi'l-İ'câzi ve't-Tefsîri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Câmî'atu 'Ulûmi'l-İslâmiyye, Amman tsz.
- el-Câhız, Ebû 'Osmân 'Amr b.Bahr. *el-Beyân ve'Tebyîn*, Mektebetü'l-Hâneçî, Kahire 1998.
- el-Cârim, 'Ali -Emîn, Mustafa, *el-Belâğatü'l-Vâdiha*, Eda Neşriyat, İstanbul tsz.
- el-Cemel, Muhammed Ahmed "el-Fikru'l-Belâğî 'İnde'ş-Şeyh Üstâz Doktor Fadl 'Abbâs," *Allâme Doktor Fadl Hasan 'Abbâs ve Cuhûduhû Fi'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye*, Cem'iyetü'l Muhâfaza 'ale'l-Kur'âni'l-Kerîm Yayınları, Ammân 2018.
- Cherim, Enghin, Fazl Hasan Abbas, DİA, İstanbul 2016, Ek 1. Cilt, 445-446.
- Ebû Hassân, Cemâl Mahmûd Ahmed "Allâme Ustâz Doktor Fadl Hasan 'Abbâs Keyfe 'Arefetuhu?" *Dirâsâton İslâmiyyetun ve 'Arabîyyetun Muhdâtun ile'l-'Allâme'l-Ustâz Doktor Fadl Hasan 'Abbâs Bimunâsebeti Bulûğihî's-Seb'in*, Dâru'r-Râzî, Ammân 2003.
- Ebû Ömer, Ahmet Tâhir, *Hivâr me'al-Ustâz Doktor Fadl Hasan 'Abbâs*, Mecelletu'l-Furkân, Ammân 2003, XXVII, 27-33.
- Ertuğrul, Özkan, "Cezzâr Ahmet Paşa Camii", *DİA*, İstanbul 1993, VII, 518-519.
- el-Ferâhîdî, Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, (Tahkik: Mehdî el-Mahzûmî-İbrahim Sâmerrâî), Mektebetü'l-Hilâl, Beyrut tsz.
- İtr, Nurettin Muhammed, "Dirâsâton fî Ba'zi Muellifâti'l-'Allâmeti'l-Ustâz Doktor Fadl Hasan "Abbâs", *Dirâsâton İslâmiyyetun ve 'Arabîyyetun Muhdâtun ile'l-'Allâme'l-Ustâz Doktor Fadl Hasan 'Abbâs Bimunâsebeti Bulûğihî's-Seb'in*, Dâru'r-Râzî, Ammân 2003, 68.
- İbn-i Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem b. Ebi'l-Hasen b. Ahmed el-Ensârî el-Hazrecî, *Lisânu'l-'Arab*, (Tahkik: 'Abdullah Ali el-Kebîr-Hâşim Muhammed eş-Şâzelî), Dâru'l-Me'ârif, Kahire tsz.
- İbn Nedim, *el-Fihrist fî Ahbâri 'Ulemâil-Musannıfın mine'l-Kudemâi ve'l-Muhaddisîn ve Esmâi Kutubihim*, Dâru İhyâit-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut tsz.
- el-Kazvînî, Hâtub, *el-İzâh fî 'Ulûmi'l-Belâğah*, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut tsz,
- el-Kûkâ, Ahmet Teysir, *Sîru'l-Kurrâ ve'l-Mukriîne fi'l-Urduni ve Filistîni fi'l-Karni'l-Mu'âsir*, Cem'iyetü'l-Muhâfaza 'ale'l-Kurâni'l-Kerîm, Ammân 2017.
- Kılıç, Hulusi "Belâgat", *DİA*, İstanbul 1992, III, 380.

Kusursuz, Bayram, *Kitap Tanıtımı*, Fadl Hasan 'Abbâs, el-Belâğa Funûnuhâ ve Efnânuhâ 'İlmu'l-Me'ânî, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2013, 3, Nisan 2013, 177-180.

Ürün, Ahmet Kazım, *Klasik Arap Edebiyatı*, Çizgi Yayıncıları, Konya 2015.

el-Vahş, Fatıma, *el-Medârisu'l-İslâmiye ve'l-Vataniyye fi Filistin*, Metâbi'ud-Dustûri't-Ticâriyye, Ammân 2011.

Yavuz, Mehmet, "Gramer Çalışmalarını Başlatan Amiller ve İlk Çalışmalar (II/VII. Asrın Sonuna Kadar)", *Nüsha*, 3, 2003 Yaz, 2003, X, 122-124.

Yeşildağ, Abdussamed, "Arap Şiirinde Ayet İktibas", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Şarkiyat Mecmuası*, sayı 27 (2015/2), 43-66.

Saraç, M. A. Yekta, *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2015.

Etik Kuralları

Yazarlar

Gönderilen makalenin akademik alanlara katkı sunacak nitelikte olması yazarın sorumluluğundadır.

Çalışmaların özgün olması ve araştırmaya dayalı olması gerekmektedir.

Her ne kadar intihal taraması dergi tarafından yapılacaksa da akademik onursuzluk olan intihalin sonuçları tamamen yazara yönelecektir.

Makale aynı anda farklı dergilere gönderilmemelidir ve daha önce başka bir dergiye gönderilmiş olmamalıdır.

Makalede ismi yazılacak olan diğer yazarların araştırmaya katkı sağladığından emin olunmalıdır. Akademik katkısı olmayan kişilerin ilave yazar olarak gösterilmesi veya katkı sırası gözetilmeksizin, unvan, yaş ve cinsiyet gibi bilim dışı ölçütlerle yazar sıralaması yapılması bilim etiğine aykırıdır.

Dergiye makale gönderen yazarların derginin yayım ve yazım ilkelerini okuduğu ve kabul ettiği varsayılır ve yazarlar bu ilkelerde kendinden beklenenleri taahhüt etmiş sayılmaktadır.

Atıflar ve kaynakça gösterimi eksiksiz olmalıdır.

Yazarlar, Yükseköğretim Kurulu'nca da belirtilen Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'ni dikkate almalıdır.

Hakemler

Hakemler dergide yayımlanacak makalenin akademik kalitesinin en temel tespit edicisi olduklarının bilinciyle davranmalı ve akademik kaliteyi artırma sorumluluğuyla değerlendirme yapmalıdır.

Hakemler, yalnızca uygun bir değerlendirmeyi yapmak için gereken uzmanlığa sahip oldukları, kör hakemlik gizliliğine riayet edebilecekleri ve makaleye dair detayları her şekilde gizli tutabilecekleri makalelerin hakemliğini kabul etmelidirler.

Makale inceleme süreci sonrasında da incelenen makaleye dair herhangi bir bilgi hiçbir şekilde başkalarıyla paylaşılmamalıdır.

Hakemler, yalnızca makalelerin içeriğinin doğruluğunu ve akademik ölçütlere uygunluğunu değerlendirmelidir. Makalede ortaya konan düşüncelerin hakemin düşüncelerinden farklı olması değerlendirmeyi etkilememelidir.

Hakem raporları objektif ve ölçülü olmalıdır. Hakaret içeren, küçümseyici ve itham edici ifadelerden kesinlikle kaçınılmalıdır.

Hakemler, değerlendirme raporlarında yüzeysel ve muğlak ifadelerden kaçınmalıdır. Sonucu olumsuz olan değerlendirmelerde sonucun dayandığı eksik ve kusurlu hususlar somut bir şekilde gösterilmelidir.

Hakemler, kendilerine tanınan süre içerisinde makaleleri değerlendirmelidir. Şayet değerlendirme yapmayacaklarsa, makul bir süre içerisinde dergiye bildirmelidirler.

Editörler

Editörler, dergi politikasında belirtilen ilgili alanlara katkı sağlayacak makaleleri değerlendirme sürecine kabul etmelidir.

Editörler, kabul veya ret edilen makaleler ile herhangi bir çıkar çatışması/ilişkisi içinde olmamalıdır.

Editörler bir makaleyi kabul etmek ya da reddetmek için tüm sorumluluğa ve yetkiye sahiptir.

Hakemlerin ve yazarların isimlerinin karşılıklı olarak gizli tutulması editörlerin sorumluluğudur.

Yayınlanmak üzere gönderilen makalelerin intihal taraması ve böylece akademik onursuzluğun önüne geçilmesi için editörler gerekli çabayı göstermelidir.

Dergiye gönderilen makalelerin ön inceleme, hakemlik, düzenleme ve yayınlama süreçlerinin vaktinde ve sağlıklı bir şekilde tamamlanması editörlerin görevidir.

Editörler dergiye makale kabul ederken akademik kaygı ve ölçütleri öncelermelidir.

Universal Journal of Theology Dergisi

Yayın İlkeleri

1. Universal Journal of Theology Dergisi, ulusal ve uluslararası düzeyde bilimsel niteliklere sahip çalışmalarını yayımlayarak ilahiyat ve sosyal bilimler alanında bilgi birikimine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.
2. Universal Journal of Theology Dergisi, yılda iki kez yayımlanan çift taraflı kör hakemlik uygulayan bir dergidir.
3. Derginin yayın dili Türkçe'dir. Ayrıca Arapça ve İngilizce bilimsel çalışmalar da yayımlanır. Diğer dillerdeki çalışmalara Yayın Kurulu karar verir.
4. Dergide yayımlanacak makaleler, öncelikle kendi alanlarına uygun araştırma yöntemleri kullanılarak hazırlanmış özgün ve akademik çalışmalar olmalıdır. Ayrıca bilimsel alana katkı niteliğindeki çeviriler, kitap tanıtım, eleştiri ve değerlendirmeleri de kabul edilir.
5. Dergiye gönderilen çalışmalar başka bir yerde yayımlanmış ya da yayımlanmak üzere gönderilmiş olmamalıdır.
6. Gönderilen yazılar öncelikle şekil açısından incelenir. Yayın ve yazım ilkelerine uyulmadığı görülen yazılar, içerik incelemesine tabi tutulmadan gerekli düzeltmelerin yapılması için yazara iade edilir.
7. Yayımlanmayan yazıların dergi arşivinde saklanma hakkı mahfuzdur.
8. Dergiye yayımlanmak üzere gönderilen yazılar, ön incelemesi yapıldıktan sonra yayın kurulu tarafından belirlenen konunun uzmanı hakemlere gönderilir. İki olumlu hakem raporu ile yazının yayımlanmasına karar verilir ve hangi sayıda yayımlanacağı çalışma sahibine bildirilir. İki hakemin olumsuz görüş belirtmesi halinde ise yazı yayımlanmaz. Aynı makale için olumlu ve olumsuz hakem raporları mevcut olduğunda yazı hakkında karar, raporların içeriği dikkate alınarak Yayın Kurulu tarafından verilir.
9. Yayımlanmasına karar verilen yazıların hakem raporlarında "düzeltmelerden sonra yayımlanabilir" görüşü belirtilmişse yazı, gerekli düzeltmelerin yapılması için yazarına iade edilir. Yazar düzeltmeleri farklı bir renkle yapar. Düzeltmelerden sonra hakem uyarılarının dikkate alınıp alınmadığı kontrol edilerek yazı yeniden değerlendirilir.
10. Dergiye gönderilen yazıların yayımlanıp yayımlanmayacağı konusunda en geç üç ay içerisinde karar verilir ve çalışma sahibi bilgilendirilir.
11. Sayı hakemlerinin isimleri derginin ilgili sayısında yer alır.
12. Bir sayıda aynı yazara ait (teelif veya çeviri) en fazla iki çalışma yayımlanabilir.
13. Yayımlanan makaleler için yazara telif ücreti ödenmez. Yazara ait makalenin bulunduğu dergiden iki adet gönderilir.

14. Yayınlanan çalışmanın bilimsel ve hukuki her türlü sorumluluğu yazarına ya da yazarlarına aittir.
15. Yayınlanmak üzere kabul edilen yazıların bütün yayın hakları Universal Journal of Theology'ne aittir.
16. Burada belirtilmeyen hususlarda karar yetkisi, Universal Journal of Theology Dergisi Yayın Kurulu'na aittir..

Yazım İlke ve Kuralları

1. Çalışmalarda TDV İslam Ansiklopedisi (DIA) imlâ kaideleri esas alınır.
2. Dergimiz dipnotları ve kaynakçası ISNAD Dipnotlu Atıf Sistemi ile hazırlanan çalışmaları kabul etmektedir.
3. Her makalenin başına Türkçe ve İngilizce özetleri konulmalı, özetler 100-150 kelimeyi geçmemeli ve 7 punto Verdana ile yazılmalı; makalenin ismi Türkçe ve İngilizce olarak yazılmalıdır. Ayrıca 5-6 kelimeyi geçmeyecek şekilde anahtar kelimeler verilmelidir. Ayrıca her makale için 750-1000 kelime İngilizce geniş özet (Extended Abstract) gönderilmelidir.
4. Dergiye gönderilen yazıların hacmi kaynakça ve dipnotlarla birlikte 8000 kelimeyi geçmemelidir.
5. Yazılar MS Word programında A4 boyutunda editöre ulaştırılır. Ana metin Palatino Linotype ile yazılmalı ve 10 punto; dipnotlar ise 8 punto olmalıdır.
6. Arapça metinlerde Traditional Arabic yazı tipi kullanılmalıdır.
7. Çeviri, sadeleştirme ve transkripsiyon yazılarına orijinal metinlerin fotokopileri veya PDF formatı eklenmelidir. Ayrıca kitap tanıtım ve değerlendirmelerine kitap kapak resmi JPEG formatında eklenmelidir.
8. Kaynakça yazarın soyadına göre alfabetik olarak düzenlenmelidir.
9. Ayrıntılı bilgi için Dergipark sayfamıza bakınız.
<http://dergipark.gov.tr/ujte>

Ethical Principles

Authors

It is authors' responsibility to ensure that the submitted article is of a quality that contributes to the academic field.

The works must be original and based on research.

Although the plagiarism scan will be carried out by UJTE, authors are responsible for academic consequences of plagiarism.

The articles should not be sent to different journals at the same time. Also, the articles must be unsent to the other journals before.

It should be made sure that other individuals shown as co-authors, have contributed to the research. It is contrary to the scientific ethics to add some, who are not academic contributors to the article, as co-authors or to put in order co-authors with non-academic criteria such as title, age, and gender regardless of the order of contribution.

It is assumed that authors who submit articles to the journal read and accept the publishing and writing principles of the journal and the writers are deemed to have committed themselves to these principles.

Citations and bibliography should be complete and realistic.

Authors should take into account the Scientific Research and Publication Ethics Directive specified by the Higher Education Council.

Referees

Referees should act with the awareness that they are the most basic determinant of the academic quality of the article to be published in the journal and should evaluate it with a view increasing the academic quality.

Referees should only accept the articles that they have the expertise necessary to make an appropriate appraisal. Also, they should only accept the articles that they can adhere to the double-blind peer-review secrecy and they should keep the details of the article in every way confidential.

Any information about the article examined in the review process should not be shared with anyone in any way.

Referees should only evaluate the correctness of the content of the articles and the appropriateness of the academic criteria. The opinions put forth in the article by authors may differ from those of the referees. The differences should not affect the evaluation.

Referee reports should be objective and moderate. Defamatory, derogatory and accusatory statements must be avoided.

Referees should avoid superficial and ambiguous expressions in evaluation reports. For the evaluations that resulted negative, the missing points and imperfections of the article must be shown clearly and concretely.

Referees must evaluate the articles within the time-frame granted to them. If they will not evaluate the article, they must notify the journal within a reasonable time.

Editorial Board

Editors should accept the articles that may contribute to the relevant areas expressed in the scope of the Journal to the evaluation process.

Editors should not be in any conflict of interest with the accepted or rejected articles nor take advantage from them.

Editors have all the responsibility and authority to accept or reject a submission.

It is the responsibility of editors to keep the names of referees and authors confidential.

Editors should take the necessary effort to ensure that the articles submitted for publication will be scanned to prevent plagiarism that is an academic dishonesty.

It is the responsibility of editors to complete the review, refereeing, editing and publishing processes of the submitted articles in a timely and healthy manner.

Editors should give priority to academic concerns and criteria when accepting the articles to the journal.

Universal Journal of Theology (UJTE) Editorial Principles

1. UJTE aims to contribute to the accumulation of knowledge in the field of theology and social sciences by publishing works with scientific qualities at national and international level.
2. UJTE that uses a double-blind peer-review is published twice a year, as June and December.
3. The publication language of the Journal is Turkish. Arabic and English scientific studies are also published. As for articles submitted in other languages, the Editorial Board decides on them.
4. The articles to be published in the Journal should be original and academic works prepared by using research methods suitable for their fields. In addition, translations, book reviews, criticisms and evaluations as contributions to the scientific field are accepted.
5. Articles submitted to the Journal should be unpublished elsewhere or be unsent for publication.
6. Articles sent are first examined in terms of shape. Submissions that are found not to comply with the publication and editorial principles are returned to the author for necessary corrections without reviewing the content.
7. UJTE reserves the right to keep in the archive all unpublished articles.
8. The articles submitted to the Journal for publication will be sent to referees who are experts of the subject determined by the Editorial Board after the preliminary examination. With two positive referee reports, to publish the article is decided and the author is informed about when the article will be published. If the two referees express negative opinion, the article will not be published. When there are positive and negative referee reports for the same article, the final decision about the article is given by the Editorial Board considering the content of the reports.
9. If the expression "can be published after corrections" is chosen by referees, the article will be returned to the author for necessary corrections. The author makes corrections with a different color. After the corrections, the article is re-evaluated to check whether referees' warnings are taken into consideration.
10. At the latest within three months it is decided on whether the article will be published or not and the author is informed about the decision.
11. Names of the referees are written in the relevant issue.
12. A maximum of two works of the same author (manuscript or translation) can be published in the same issue.

13. UJTE does not pay to authors for royalties. Two hardback copies where their articles are found are sent to authors.

14. All scientific and legal responsibilities of the published works belong to the author or authors.

15. All publishing rights of the articles accepted for publication belong to Universal Journal of Theology.

16. The decision authority on matters not mentioned here is the Editorial Board of UJTE.

Submission Requirements

1. When preparing a work for submission, **TDV Islam Ansiklopedisi (DIA)** writing-spelling rules must be followed.
2. *UJTE* accepts only the works whose footnotes and bibliography are prepared according to **ISNAD Citation Style (with footnote)**.
3. Turkish and English abstracts should be added to each article, abstracts should be 100-150 words and written in 7 points Verdana. The name of articles should be written in Turkish and English. In addition, keywords should be specified without exceeding 5-6 words in both languages.
4. The articles that are sent to the Journal should not exceed **8000 words** including footnotes and bibliography.
5. The works should be submitted in A4 size format in MS Word program. The page size, font, line and paragraph spacing should be the following:
Top: 5.4 cm; Left: 4.5 cm; Bottom: 5,4 cm; Right: 4.5 cm. Font: Palatino Linotype (Main text: 10; footnote: 8 points).
Line spacing: Exactly, Value: 14 nk; Paragraph spacing: before: 0 nk; After: 3 nk. Traditional Arabic fonts should be used in Arabic texts.
6. If there are tables, graphics, and pictures in the article, the objects' size should not exceed 12 cm of width.
7. For the works of translation, text simplification, and transcription, should be added photocopies of the original texts or PDF format. In addition, for the book introductions and assessments, the book cover image should be added in JPEG format.
8. The bibliography should be organized alphabetically by the surname of authors.
9. The footnotes should be under the page and arranged according to the sequential number system.
10. For detailed information please see <http://dergipark.gov.tr/ujte>